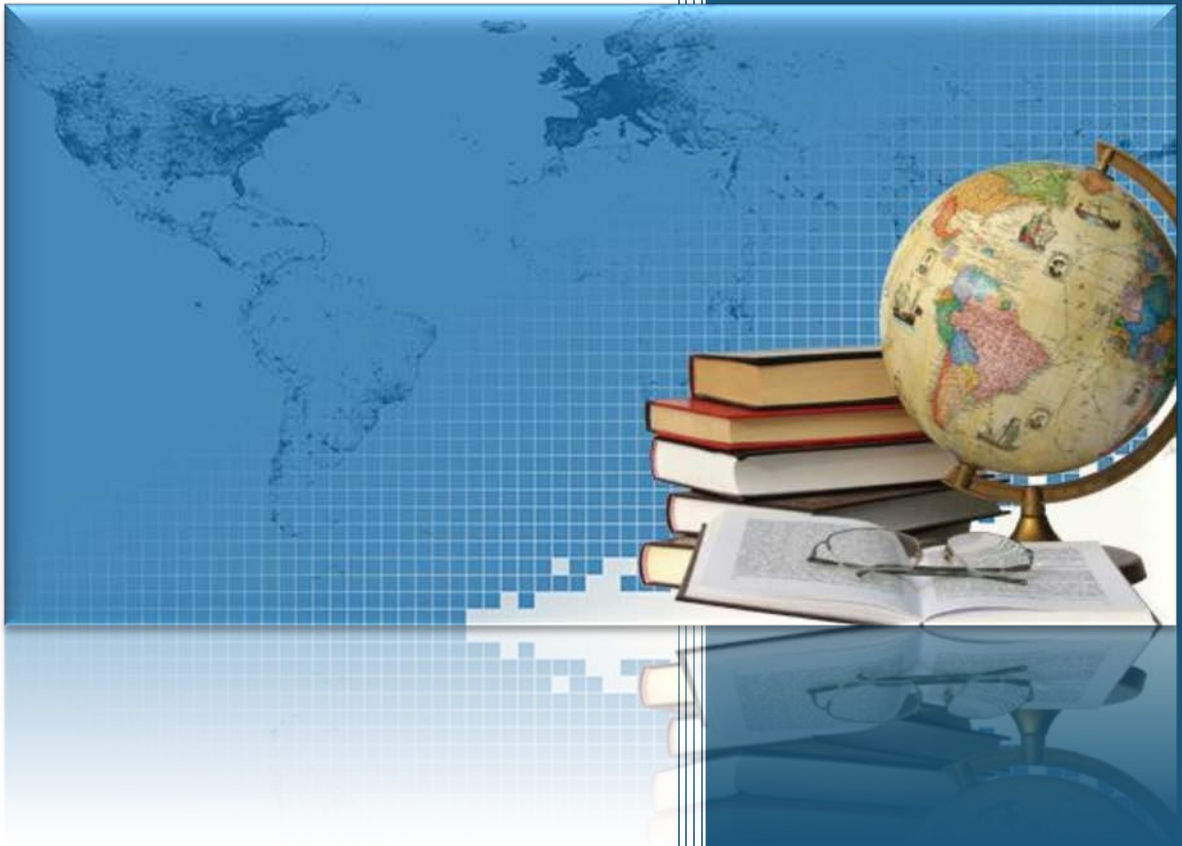


19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT: 3 SAYI: 2



19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT 3

SAYI 2

30 HAZİRAN 2022

İndeks:

Scientific Indexing Services

ASOS İndeks

Google Scholar



İletişim:

dergipark.org.tr/19maysbd

19maysbd@gmail.com

Baş Editör:
Dr. Furkan ÇELEBİ (Yozgat Bozok Üniversitesi)

Editör Yardımcısı:
Öğr. Gör. Eyyüp ORHAN (Yozgat Bozok Üniversitesi)

Editör Yardımcısı:
Arş. Gör. Zeliha ULUTAŞ (KTO Karatay Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörü:
Öğr. Gör. Salih GENÇER (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Alan Editörleri:
Doç. Dr. Mücahit YILDIRIM (Samsun Üniversitesi)
Coğrafya, Turizm, Kültürel Miras

Doç. Dr. Hüseyin MERTOL (Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi)
Sosyal Bilgiler Eğitimi, Özel Eğitim, Çocuk Gelişimi

Dr. Hasan Önder SARIDOĞAN (Akdeniz Üniversitesi)
İktisat, Ekonometri, Finans

Dr. Nurdan DOĞRU ÇABUKER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Eğitim Bilimleri, Psikoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik

Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇAPKULAÇ (Amasya Üniversitesi)
Örgüt Kuramı, Yönetim ve Strateji

Yabancı Dil Editörü
Ercüment KAYA (Sinop)

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Uğur KESKİN
Doç. Dr. Abdulsamet YAMAN
Doç. Dr. Aydın KIZILASLAN
Doç. Dr. Burcu ÜZÜM
Doç. Dr. Hakan EYGÜ
Doç. Dr. Hayriye Sibel GÜLSE BAL
Doç. Dr. Muharrem KIRAK
Doç. Dr. Neşide YILDIRIM
Doç. Dr. Özlem KIZILGÖL
Doç. Dr. Tayfun ÇUKUR
Doç. Dr. Zeliha KAYAHAN
Dr. Öğr. Üyesi Burçin TUTCU
Dr. Öğr. Üyesi Ferid ÖNDER
Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KANTAR
Dr. Öğr. Üyesi Huriye İrem KALAYCI KIRLIOĞLU
Dr. Ayşegül ŞAHİN
Dr. Hande ÖZOLGUN AKKURT
Arda BAHÇECİ
Zehra TAYÇU DOLU

Makaleler

1. Yeni Yoksulluk Türleri ve Sosyal Dışlanma, İrem SAVCI KÖROĞLU. Sayfalar: 100-116
 2. Perakende Sektöründe Hizmet Üreten Kobi'lerin Pandemi'den Kaynaklanan Kısıtlamalar Süresince İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma, Serdar ÇAKAN. Sayfalar: 117-126
 3. Muş'ta Arı Ürünlerinin Yıllık Tüketimine Bağlı İstatistiksel Analiz, Burçak GÜNDAL, Çerkez AĞAYEVA. Sayfalar: 127-137
 4. G20 Grubu Ülkelerin Üretkenlik Kapasitelerinin Değerlendirilmesi, Furkan Fahri ALTINTAŞ. Sayfalar: 138-152
 5. Finansal Gelişme ve Ar-Ge Harcamaları İlişkisinin ARDL Sınır Testi ile Analizi: Türkiye Örneği, Bahar OĞUL. Sayfalar: 153-160
 6. Türkiye'de Vergi Denetiminde Etkinlik; Dolaylı ve Dolaysız Vergiler Bağlamında İnceleme, Serkan GÜNDOĞDU. Sayfalar: 161-172
 7. Gönüllülük Davranışının Mutluluk Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, Keziban ALTUN ERDOĞDU. Sayfalar: 173-185
 8. II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Algısının Sanata Yansıması: Girişimci Kişiliğiyle İlk Türk Kadın Ressam Mihri Rasim, Ceylan SEBİK GÜNDÜZ. Sayfalar: 186-193
 9. Intelligent Interaction for Special Education Students, Emel SERT, Salih AKSOY, Yusuf SERT. Sayfalar: 194-203
-

Yeni Yoksulluk Türleri ve Sosyal Dışlanma

New Types of Poverty and Social Exclusion

İrem SAVCI KÖROĞLU*

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, iremsavci47@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6321-1003

Öz

Marx 19.yüzyılda; esirliğin yer bulmadığı serbest bir toplumda , en güvenilir mülk kaynağı, yoksul emekçilerin fazla olması , diyerek gelecekte kapital sistemin oluşturacağı yeni yoksulluk biçimine işaret etmiştir. Yoksulluk, her dönemde yaşanan bir sorundur ancak kapitalizmin bunu devasa boyutlara ulaştırması, toplumlarda korkunç çatlaklara yol açabilmektedir. Örneğin eski çağlarda yoksulluk, yalnızca maddi yetersizlik köle-sahip olarak tanımlanırken, kapitalizm, bu tanımı; Eğitimsizlik, siyasi haklardan uzaklaşmak, kaliteli sağlık hizmeti alamamak, tatmin olacak kadar harcama yapamamak gibi daha sosyo-psikolojik anlamlara çıkarmıştır. Antik dünyaya bakıldığında, köle sınıfının olması aslında yoksulluğun, bireyin sosyal yaşamdaki konumunu belirlediğinin de en açık göstergesidir. Ancak yine de bu keskin kavramlar, daha çok sanayileşme ve kapitalizmle netleşmiştir. Yoksulluk, özellikle insan hakları, eşitlik, kalkınma gibi çok yönlü kavramlardan bahsedilen küresel sistemde eğreti durmaktadır. 1980'lerden sonra yapılan araştırmalar göstermiştir ki; kentlerde örtük bir yoksullaşma tipi yetişmektedir. Bu yeni yoksullaşma tipinde insanoğlu yalnızca geliri üzerinden değil, kent yaşamına ayak uydurmadığı her dinamik üzerinden sınanmaktadır. Çalışmanın temel konularından biri aslında yoksulluğun sosyolojik olarak ne tür değişimlere sebep olduğudur. Bir çok kaynaktan faydalanılan bu çalışma, yoksulluğun yalnızca maddi olgularla açıklanamayacağını öne sürmektedir. Kimlik sorunlarının, kültürel baskıların, eğitimsizliğin ve coğrafyanın da aslında yoksulluğun göstergeleri ve besleyicileri olduğu açıklanmıştır. Kısaca bu çalışma, yeni yoksulluk türleri, sosyal dışlanma ve sosyolojik etkiler arasındaki ilişkiyi ele almak için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dışlanma, Sosyal Dışlanma, Yeni Yoksulluk, Yoksulluk.

Abstract

Marx 19.in the XVII century; in a free nation where slavery is not allowed, the most reliable source of wealth is the large number of poor workers, he said, pointing to the new form of poverty that the capital system will create in the future. Poverty is a problem that occurs in every period, but the fact that capitalism has brought it to gigantic proportions can lead to terrible cracks in societies. For example, in ancient times, poverty was defined only as the material inability of the slave-owner, while capitalism used this definition; Lack of education has taken on more socio-psychological meanings, such as moving away from political rights, not being able to get quality health care, and not being able to spend enough to be satisfied. Looking at the ancient world, the fact that there is a slave class is actually the most obvious indicator that poverty determines the position of an individual in social life. But nevertheless, these sharp concepts have become clearer with industrialization and capitalization. Poverty is especially makeshift in the global system, where multifaceted concepts such as human rights, equality, and development are mentioned. studies conducted after the 1980s have shown that; an implicit type of impoverishment is growing in cities. In this new type of impoverishment, human beings are tested not only through their income, but also through every dynamic that they cannot keep up with urban life. One of the main issues of the study is actually what kind of changes poverty causes sociologically. This study, which is used from many sources, suggests that poverty cannot be explained only by material facts. It has been explained that identity problems, cultural pressures, uneducation and poverty are actually indicators and feeders of poverty. In short, this study was prepared to decipher the relationship between new types of poverty, social exclusion and sociological effects.

Keywords: Exclusion, Social Exclusion, New Poverty, Poverty.

GİRİŞ

Birleşmiş Milletlere göre dünyada günde 2 dolardan daha az bir miktara geçinmeye çalışan insan sayısı beş yüz milyon civarındadır. Bu da yaklaşık olarak dünyanın % 46'sına tekabül etmektedir. Özellikle yaşam şartlarının zor olduğu Afrika ülkelerinde yaşayan halkın büyük bir bölümünü oluşturduğu bu oran, dünyanın geneli düşünüldüğünde bir hayli fazladır. Bu da yoksulluğun dünya çapında büyük bir problem olduğunu ve halen çözüm beklediğini göstermektedir.

Yoksulluk, insanların belli yaşam şartlarından mahrum olması ve fizyolojik ihtiyaçlarını da içine alan birçok ihtiyacı karşılamakta zorlanması anlamına gelmektedir. Yoksulluğun birçok nedeni bulunmaktadır. Kişi aileden gelen kronik bir yoksulluğa sahip olabildiği gibi, aynı zamanda çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerle sonradan da yoksullaşabilir. Dolayısıyla tek veya birkaç sebep üzerinden açıklamanın yetersiz olduğu bu sorunun, nedenlerinden çok, sonuçları önemsenmelidir. Yoksulluk sonuçlarıyla birlikte kişide yoksunluk, eksiklik, yetersizlik, muhtaçlık ve dışlanma gibi durumlar yaratabilmektedir. Bu nedenle yoksul kimseler toplumdaki diğer insanlarla eşit şartlarda yaşamadıkları için toplum tarafından dışlanma ve kesim konumunda kalırlar. Her ne kadar modern dünya insanları etiketlemeye üzerine hümanist söylemler geliştirse de, pratikte görünen “yoksulların” belli kalıplar üzerinden varlık gösterdikleri ve diğer insanlarla aynı standartlarda yaşamadıkları için kendi içine kapalı küçük bir toplumsal yapı oluşturduklarıdır. Yoksul kişilere yönelik algılar onların eksik yaşadığı, sosyal birçok hizmete ulaşamadığı, bu nedenle de kendi özel dünyalarında olması gerektiği yönündedir. Sosyal devletin rolünün ve öneminin tartışıldığı günümüz dünyası, ne yazık ki, yoksullukla mücadelede yeterli işlev sağlayamadığı için yoksulluk sınıfsal bir toplum yapısını tetikleyen en büyük tehlikelerin başında gelmektedir (Buğra, 2008).

Yoksulluk araştırmaları her dönemde popüler olmuştur. Zira süregelen bir sorun olan yoksulluğun ekonomik ve sosyal yönlü bir kavram olması, beraberinde yoksulluğun sonuçlarıyla kültür, aile ve toplumu ilgilendiren etkiler yaratması sebebiyle yoksulluk çalışmaları sürekli olarak yeni sonuçlar ortaya çıkarmakta, aynı zamanda yapılan çalışmalar yoksulluğa karşı yok yönlü bakış açısı geliştirilmesini de sağlamaktadır. Küreselleşmeyle başlayan gelir adaletsizlikleri, yoksulluğun ülke bazlı incelenmesinin yanı sıra küresel düzeyde incelenmesini de sağlamış, kavramı birey-toplum ilişkisi açısından değerlendirerek geleceğin toplumlarında yoksulluğun yol açacağı sorunları açıklamayı gaye edinmiştir. Bu noktada araştırmacılar geleceğin dünyasına yönelik öngörüler açısından da kavramı değerlendirmektedirler (Güneş, 2009).

Küreselleşmenin yoksulluk araştırmalarına tesiri yeni bir yoksulluk türünün ele alınmasını ve araştırılmasını da sağlamıştır *eni yoksulluk* adı verilen bu yoksulluk türü, 1980li yıllarla birlikte küreselleşen dünyada yoksulluğun yalnızca klasikleşen haliyle maddi unsurlarla ilgili olmadığını, kavramın aynı zamanda büyük bir derin problemi de içinde taşıdığını göstermektedir. Geleneksel yoksulluk araştırmalarına kıyasla bu çalışmalar, özellikle akıllardaki “modern insan” resmini de değiştirebilecek güçte olup yoksulluğun tek yönlü değil, çok katmanlı bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Nitekim yeni yoksulluk özellikle gelişmiş ülkelerde görülmekte, kişilerin maddi unsurlar dışında manevi unsurlarla da toplumdan tecrit edilmesine dayanmaktadır. Bu tecrit meselesi, yeni yoksulluğun sosyal dışlanma ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu durumu yaşayan kişiler çeşitli sebeplerle toplum dışına itilmekte ve toplumla bütünleşmeleri engellenmektedir. Bu noktada yeni yoksullar Batı dünyasının yaratmaya çalıştığı ideal insan profilinin dışında kalan kimselerdir (Buğra, 2008). Bu çalışmada yeni yoksulluk türleri ve bu türlerin sosyal dışlanma çerçevesinde incelenmesi yapılmış, yeni yoksulluğa ilişkin detaylı bir bakış açısı sunulmuştur. Çalışma yeni yoksulluk çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

YOKSULLUK VE YOKSULLUK ARAŞTIRMALARINA İLİŞKİN LİTERATÜR

Mikszath “*bir öksürük bir de yoksulluk gizli tutulmaz*” diyerek yoksulluğun toplumsal bir sorun olduğuna vurgu yapmıştır. Yoksulluk, özellikle kapitalizmle yönetilen dünyanın en önemli sorunlarından biridir. Bu sorunun ne şekilde çözümleneceğine dair birçok fikir geliştirilmekte, ancak her biri uygulama alanında yetersiz kalmaktadır. Zira Soğuk Savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünyanın bugün tek merkeze çekilmek istenmesi söz konusu iken, yoksulluk, açlık, savaş gibi sorunlarda tek merkezden yönetimin sorumluluk alması ise söz konusu değildir. Ülkeler kapital dünyanın sistemine uyum sağlamak ve daha da büyürken gözlerini kapamak istemektedirler. Bu noktada yoksulluğun çözümlenmesi ise kısır bir döngüye girmiştir. Buna rağmen, akademik alanda yoksulluğa ilişkin çalışmalar devam etmekte, hatta bu yüzyılda çok daha cesur bir boyut kazanmaktadır. Geleneksel çalışmalara kıyasla bugün yapılan birçok çalışma, yoksulluğun sebebi olan ülkeleri, durumları ve yapılabilecekleri açıkça ortaya koymakta, yoksulluğun önlenmesi adına ülkelere bir “fizibilite ve öneri raporu” sunmaktadır.

Yoksulluk ve Yoksulluğa İlişkin Literatür

Çalışmanın bu alt başlıklarında yoksulluk ve yoksulluğa ilişkin literatür sunulacaktır.

Yoksulluğun Tanımı ve Kapsamı

Sosyal bir problem olan *yoksulluk*, toplumların geçmişten günümüze mücadele ettiği ve daima gündeme gelen bir sorundur. TDK (2021) tarafından yoksul; maddi anlamda sıkıntı çeken kimse şeklinde ifade edilirken, yoksulluk ise ülkedeki insanların gelir düzeyi anlamında eksik şekilde yaşamalarına sebep olan durumu ifade etmektedir. Bilindiği üzere bireylerin ihtiyaçlarını karşılayarak yaşaması için belli standartlara sahip olmaları gereklidir. Bu standartların başında da iyi bir gelir sahibi olma, en azından yaşanılan ülkede ihtiyaçlarını sağlıklı şekilde karşılayacak bir gelire yaşamını devam ettirme durumuna vakıf olma başta gelmektedir. Bireyin asgari düzeyde bu gelire sahip olmaması, ihtiyaçlarını karşılayamaması ve beraberinde de yoksullaşması manasına gelmektedir. Yoksulluk başlı başına bir sorun iken, fakirlik, açlık, muhtaçlık, eğitimsizlik gibi sorunları da beraberinde getirerek sosyal çapta bir probleme dönüşmektedir (Beall & Piron, 2005).

Yoksulluk kavramına ilişkin en önemli çalışmalar 19.yüzyılla birlikte başlamış ve özellikle mutlak yoksulluk üzerine yoğunlaşmıştır. İlk kez 1880 senesinde Booth tarafından ileri sürülen kavram, Booth'un çalışmaları çerçevesinde İngiltere'de yoğunlaşmıştır. Daha sonra 1899 senesinde kavramın daha gelişmiş halinin Rowntree tarafından ileri sürüldüğü görülmektedir. Böylece yoksulluğun gündelik hayattaki tanımı dışında akademiye resmen girdiği kesinleşmiş, kavram üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır (Şenses, 2002).

Yoksulluk kişi başına özel tüketimin belli bir sınırın altında kaldığı durumlarda gerçekleşir. Bu nedenle yoksulluğa ilişkin tanımlamalarda maddiyat, kişisel tatmin, ihtiyaçların karşılanması gibi konulara sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Rowntree 1901 senesinde yapmış olduğu yoksulluk tanımında, kavramın kişinin biyolojik varlığını devam ettirebilmesi adına gerekli olan maddiyatı karşılayamaması anlamlarına geldiğini vurgulamıştır (Buğra, 2008).

Drewnowski (1977) yapmış olduğu çalışmasında yoksulluğu, bireylerin ve aile üyelerinin yaşamlarını sürdürmeye aynı zamanda yaşamlarını sürdürürken sosyal tatmini sağlayacak olan geliri yeterli miktarda kazanamamaları olarak tanımlamıştır. Ona göre yoksulluk, sosyal gelirin özel tüketim çıktıları ile eşleştirildiğinde yetersiz kalmasıdır. Dünya Bankası (World Bank Group) da yoksulluğu, parasal gelir açısından eksiklik olarak tanımlamıştır. Birleşmiş Milletler ise 1977 senesinde yayınlanan kalkınma raporunda, yoksulluğun sadece maddi yoksunluk ve yetersizlik olmadığını, ayrıca mahrum (yaşamdan, hür olmaktan, kendine inanmaktan, öğrenmeden mahrumiyet) olma durumu olarak da tanımlanabileceğini belirtmiştir. Avrupa Birliği 2004 senesindeki sosyal içerikli bir raporda, yoksulluğun toplumda kabul edilebilir yaşam standartlarından yoksun olma şekli olduğunu kabul etmiştir. Bütün bu tanımlamalardan yola çıkarak yoksulluğun, maddi olarak belli bir gelir seviyesine sahip olamama sebebiyle kişinin ve ailesinin sosyal imkânlardan yoksun olma durumuna yol açan sosyal bir problem olduğu kabul edilebilir (Bratton,2008).

20.yüzyılda yoksulluğu tanımlamaya yönelik yapılan araştırmalar genellikle hükümetlerin bu durumdan sorumlu olduğunu belirten siyasi çehreler kazanmıştır. Ancak bu araştırmaların ötesinde, yoksulluk literatürüne bakıldığında onun birçok sebebi olabileceği üzerinde durulmakta, bu nedenle net tanımlamaların siyasi boyutlardan evvel kişi ve yaşamındaki yoksulluk etkisiyle ilgilenmesi gerektiği açıklanmalıdır. Bu kapsamdaki yoksulluk tanımlamaları *mutlak ve genel yoksulluk* olmak üzere iki tür yoksulluktan bahsetmektedir. Mutlak yoksulluk, "*gıda, güvenli içme suyu, sanitasyon tesisleri, sağlık, barınma, eğitim ve bilgi dahil olmak üzere temel insan ihtiyaçlarından şiddetli yoksunluk ile karakterize edilen bir durum. Bu sadece gelire değil, hizmetlere erişime de bağlıdır*". Bu sebeple mutlak yoksulluk tek bir sebebe dayanmayan, yoksulluğu daha net tanımlayan bir halde ön plana çıkmaktadır. Genel yoksulluk ise "*sürdürülebilir geçim kaynaklarını sağlamak için gelir ve üretken kaynakların eksikliği; açlık ve yetersiz beslenme; sağlık sorunları; eğitim ve diğer temel hizmetlere erişimin sınırlı olması veya olmaması; hastalıktan kaynaklanan artan hastalık ve ölüm oranı; evsizlik ve yetersiz barınma; güvenli olmayan ortamlar ve sosyal ayrımcılık ve dışlanma ile karakterize edilen yoksulluk*"tur. Bu yoksulluk tanımlaması ise yoksulluğu hem neden hem de sonuçlarıyla birlikte ele almakta ve bize, daha gerçekçi bir tanımlama sunmaktadır (Güneş, 2009).

Yoksulluk gündelik hayatta üzerine sıklıkla düşünülen bir konu değildir. Hayatın normal akışı gereği insanlar doğar, büyür, bir iş veya meslek sahibi olur ve hayatlarını idame ettirir. Bu noktada kişilerin yoksulluğa düşmeleri bu süreçte bağlı olarak incelendiğinde kişinin bir iş veya meslek sahibi olamaması ve çalışmaması ile ilişkili düşünülür. Bununla birlikte kişiyi bu durumdan kurtarmak adına yapılabileceklerden çok, yoksulluğun sosyal yönü üzerinden durulur ve konu sosyal bir problem olarak düşünülür. Bu nedenle yoksulluk, tek başına bir kişi veya bir topluluğun yoksul olmasından çok, toplumun sosyal bir problemi olarak ele alınır ve konuya çözüm bekleyen yönleriyle bakış açısı geliştirilir. Yoksulluğa ilişkin tanımlamalarda, nadir olmakla birlikte, konunun sosyal yönünün de ön plana çıkarıldığı tanımlamalar dikkat çekmektedir. Özellikle refah devletiyle ilişkili çalışmalar kavramı bu şekilde tanımlamaktadır (Şenses, 2002).

Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğun birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler ülkelere bağlı olarak değişiklik göstermekle birlikte yoksulluğun nedenleri arasında en sık rastlanılanlar; *Bireyler arası Ayrımcılık, Dünyada Küreselleşme, Gelir Dağılımı ve İşgücü Piyasası, Hane Halkı Yapısı, İşsizlik, Enflasyon, Sosyal Dışlanma, Ekonomik-Maddi Krizler, Nüfusun Hızlı Artışı, Eğitim, Büyüme ve Gelir Dağılımı, Yerleşim Yeri, Sosyal -Demografik nedenler* olarak sıralanabilir. Günümüz dünyasında yoksulluğun bilinen en önemli nedeni küreselleşme ve küreselleşmeye bağlı olarak ekonomik dalgalanmalardır. Özellikle son 40-50 senedir sıklıkla duyulan küreselleşme kavramı dünyadaki ekonomik, sosyal ve kültürel değişimi ifade etmektedir. Sanayi Devrimi'nin üçüncü ve dördüncü dönemiyle birlikte dünyada üretim ve teknolojinin artması, buna bağlı olarak sınırların gittikçe ortadan kalkması, ülkelerin birbiriyle hızlı bilgi alışverişinde bulunabilmesi küreselleşmeyi getirmiştir. Küreselleşmeyle beraber ekonomik özgürlükler ön plana çıkmış, serbest piyasa koşullarının hâkim olduğu ekonomiler gittikçe büyümüştür. Bu durum, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğine sebep olmuştur. Alt, orta ve üst gelir grubu arasındaki adaletsiz dağılım gittikçe belirgin hale gelmiştir. Gelir dağılımı dengesizliği, işsizlik ve beraberinde yoksulluk, sosyal kutuplaşma, ve sosyal adaletsizliği tetiklemiştir. Yoksulluğun bilinen sebepleri arasında yer alan işsizliğe gelindiğinde ise kişilerin piyasada kendilerine uygun iş imkânlarını bulamamaları ve istihdam sağlayamamaları önemli bir yoksulluk sebebidir. Özellikle kalabalık kentlerde iş imkânlarının hem nicelik hem de nitelik anlamında yetersiz kalması, kişilerin yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Yukarıdaki yoksulluk nedenleri sınıflandırmasında dikkat çeken husus, yoksulluğun bireysel sebeplerden kaynaklı olabileceği gibi toplumsal sebeplerden de kaynaklı olabileceğidir. Yoksulluğun bireysel sebepleri; hane halkı yapısı, eğitim durumu vb. sebeplerdir. Bu sebepler göz önüne alındığında kişi kendi niteliğinden kaynaklı olarak belli bir gelir düzeyinin

altında kaldığı için işsiz kalmaktadır; ancak küreselleşme, istihdam olanakları, ayrımcılık vb. sebeplerde ise toplumdaki mevcut durumun istihdama engel olduğu görülmektedir (Jones, 2006).

Yoksulluğun nedenlerine yönelik yapılan araştırmalar tek bir neden üzerinde yoğunlaşmamakta, nedenleri çok boyutlu olarak değerlendirmektedir. Yoksulluk kişisel sebeplerden ötürü olabileceği gibi, ailesel ve çevresel sebeplerden dolayı da olabilir. Bunun yanı sıra daha büyük düşünüldüğünde yoksulluk bir ülkenin ekonomisi ve sosyal yapısına ilişkin kötü yönetim, ekonomik sıkıntılar ve daha birçok problemle de ilişkilendirilebilir. Yoksulluğu tek bir sebebe bağlamak onu kişisel bir problem haline getirecektir. Örneğin, bir kişinin çalışmaması sebebiyle yoksulluğa düştüğünü varsaymak, yoksulluğun çalışmakla aşılabilecek bir problem olduğunu akıllara getirecektir. Oysa ki yoksulluk, tek başına çalışmakla ilgili değildir. Kişi yoksulluğa düştükten sonra çalışmak istediğinde iş bulamaması veya bir işe alınmaması akıllara ülkedeki işsizlik sorununu da getirebilir. Bu anlamda yoksulluk nedenleri birden fazla olup kişi ve toplumla aynı paydada buluşarak değerlendirilmelidir (Buğra, 2008).

Yoksulluk Türleri

Geleneksel yoksulluk araştırmalarına göre yoksulluğun ortalama dokuz türü bulunmaktadır. Bunlar; *objektif – subjektif yoksulluk*, *mutlak – görel yoksulluk*, *kırsal-kentsel yoksulluk*, *gelir yoksulluğu-insani yoksulluk*, *geçici-kronik yoksulluk*, *yoksulluk*, *kadın-çocuk yoksulluğu*, *nöbetleşe yoksulluk*, *çalışan yoksulluk*, *yapabilirlikten yoksulluk* şeklindedir. *Mutlak yoksulluk*, en sık yapılan yoksulluk tanımını ifade etmektedir. Bu tanıma göre yoksulluk, bir hane halkı ya da fertlerin hayatlarını idame ettirebilmeleri amacıyla gerekli olan yiyecek, giyecek, barınak ve sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri asgari bir gelire sahip olmamaları durumunu ifade etmektedir. Mutlak yoksulluk sınırı, toplumların değişmesi, yaşam şartları ve standartlarının değişmesiyle birlikte her geçen gün değişmektedir. Örneğin; TÜİK'in 2008 senesi araştırmasına göre yetişkin bir kişi, günlük 2100 kalori almalıdır. Bu kaloriyi almaması mutlak yoksulluk yaşadığını göstermektedir. Mutlak yoksulluğa ilişkin çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar, kişinin sosyal bir varlık olduğunun göz ardı edildiğini, böylelikle onun sadece yeme, içme, barınma gibi ihtiyaçları üzerinden yoksulluk araştırması yapılmasının oldukça hatalı olduğunu savunmuşlardır. Bunun üzerine literatüre, *görel yoksulluk* kavramı dâhil edilmiştir. *Görel yoksulluk*, ortalama hayat standardının altında kalan yaşamdaki kişileri temsil etmektedir. Böylelikle her ülkedeki yaşam standardı göz önüne alınarak kişilerin görel olarak yoksulluk seviyesinde olduklarına dair kanı geliştirilmiştir. İkinci grupta yine mutlak-görel yoksulluğa benzer şekilde *objektif-subjektif yoksulluk* kavramı bulunmaktadır. Mutlak yoksulluk objektif yoksulluk iken, görel yoksulluk ise subjektif yoksulluktur. *Gelir yoksulluğu* ve *insani yoksulluk* ayrımına gelindiğinde; gelir yoksulluğunun kişinin kazanç anlamında yoksulluk sınırında yaşaması, yani mutlak yoksullukta olduğu gibi yaşamını sürdürmesi adına gerekli olan geliri kazanmamasını ifade ederken, insani yoksulluk ise görel yoksullukta olduğu gibi kişinin insani bir varlık olarak sosyal ihtiyaçlarını karşılayamaması manasına gelmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 1997 senesinde yayımlanmış olduğu İnsani Gelişme Raporu'ndaki sonuçlara göre kişinin eğitim, sağlık ve kültür yoksulluğu gibi çeşitli sosyal yönlü yoksullukları çekmesidir. Kişinin bulunduğu zaman dilimi içerisinde yeterli eğitimi alamaması, sağlıklı beslenememesi, gelecek korkusu yaşaması gibi durumlar, bu tarz yoksulluğu ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan insani yoksulluk ölçümünde İnsani Yoksulluk İndeksi kullanılmaktadır ve ülkelerin sosyal kaynaklara erişim kolaylığına bağlı olarak yoksulluk durumunu ölçmektedir. İnsani yoksulluk; hayatta kalma süresinin azlığı, iş olanaklarından, eğitime erişim ve sağlık olanaklarından eksik kalma gibi faktörlerin ön plana çıktığı bir yoksulluk türüdür. Bir başka yoksulluk grubu *geçici – kronik yoksulluktur*. *Geçici yoksulluk*, bireylerin hayatta kalma durumlarını veya elde ettikleri gelirlerin bazı dönemlerde artma ve azalma göstermesi ile oluşan durumunu ifade ederken, *kronik yoksulluk* ise, geçici yoksulluğun aksine bireylerin yaşamlarının mevcut durumu, iş ve uğraşları sebebiyle yoksulluğun kronik, yani kalıcı bir sorun olarak yaşanmasıdır. Kronik yoksulluk, özellikle az gelişmiş ülkelerde yaşanmaktadır. Genellikle tarımla uğraşan kesimin fazla olması, sosyal hak ve güvencelerden yoksun olunması, kişi başına düşen milli gelirin az olması ve kişilerin kayıt dışı sahalarda çalışma oranlarının yüksek olması kronik yoksulluğa yol açabilmektedir. *Kırsal – kentsel yoksulluk* ise ekonomik uğraşların yaşanılan bölgeye göre oluşturduğu yoksulluk türüdür. *Kırsal yoksulluk*, henüz gelişmemiş ya da gelişmeye açık ülkelerdeki tarım sektörünün iyileşmesi durumunda görünmeyen işsizliğin görünür hale gelmesi halidir. Diğer bir deyişle kırsalda tarımın oluşturduğu dağınıklığın işsizlik olarak geri dönüşüdür. *Kentsel yoksulluk* ise kent bölgelerinde yaşayan bireylerin insancıl bir yaşam düzeyinde olamamasıdır. Özellikle sanayileşmeyle birlikte kente yoğun göç olması istihdam arzına yol açmıştır. Bu arzın taleple karşılanamaması sonucunda kentlerde de yüksek oranda işsizlik ve buna bağlı olarak da yoksulluk yaşanmaktadır. Yoksulluğun bir de demografik yönü bulunmaktadır. Demografik özelliklere bağlı yoksulluk türü, *kadın-çocuk yoksulluğudur*. Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplumsal cinsiyet anlayışının oldukça yüksek olmasından ötürü kadın istihdam oranı düşüktür. Kadınların çalışma yaşamında kendilerine yeterince yer bulamamaları, kazanç sağlayamamaları, buna bağlı olarak erkek egemen güce karşı özgüvensiz olmaları, şiddet görmeleri gibi durumlar *kadın yoksulluğuna* neden olmaktadır. Kadın yoksulluğunun beraberinde yer alan *çocuk yoksulluğu*, çocukların yeterli ekonomik güce sahip ortamda yetişmemelerinden ötürü zihinsel, fiziksel, duygusal ve ruhsal durumlarını etkileyen işlerde çalışmalarını, maddi manevi yıpranmalarını ifade eden bir durumdur. Bugün tüm dünyada sosyal bir problem haline alan, Dünya Çalışma Örgütü'nün (ILO) de özellikle üzerine projeler geliştirdiği bir sorun olan, çocuk işçiliği sorununun da temel sebebi çocuk yoksulluğudur. Çocukların bir toplumun geleceği olduğu düşünüldüğünde, sürdürülebilir bir toplum yapısı için çocuk yoksulluğu ile etkin şekilde mücadele edilmelidir. Yoksulluk türleri bağlamında bahsedeceğimiz son üç yoksulluk türü ise *nöbetleşe yoksulluk*, *çalışan yoksulluğu* ve *yapabilirlikten yoksulluktur*. *Nöbetleşe yoksulluk* kırsaldan kente göç etmiş insanların burada çeşitli projeler üreterek zengin bireyler üzerinden ekonomilerini geliştirmeleri ve yoksulluk durumundan kurtulmalarını ifade etmektedir. Özellikle *hemşericilik* adı verilen sistemle, kente konut ve arsa satışı gerçekleştirerek, kentteki cemaat kültürü

üzerinden kazançlarını doğru değerlendiren ve aynı zamanda sosyal olarak kendilerini doğru şekilde yönlendiren kişiler, kısa sürede fakir yaşamlarından zengin hayata geçiş sağlarlar. *Çalışan yoksulluğu* ise hem dışarıda çalışan hem de hane halkına ait olan birey üzerinden tanımlanmaktadır. Birinci tanımlamada, çalışanın aldığı gelirin hem kendisi hem de bakmakla yükümlü olduğu aile fertleri için yetersiz kaldığı durum kastedilir. İkinci tanımlamada ise hane içinde, çalışmayan, ancak çalışan bireyler üzerinden geçimini sağlayan kişi tanımlanmaktadır. Yoksulluk türlerinden sonuncusu ise *yapılabilirlikten yoksunluktur*. *Yapılabilirlikten yoksunluk*, Amartya Sen tarafından ileri sürülen, kişinin elde ettiği gelir ile insancıl bir yaşam sürmeden yoksun olmasını ifade etmektedir. Sosyal yoksulluk olarak görülebilecek olan bu yoksulluk tipine göre, kişi yoksulluk sebebiyle iyi giyinemez, çeşitli sosyal ortamlarda bulunamaz ve toplumda istediği şekilde varlık gösteremez. Dolayısıyla yoksulluk, kişinin sosyal hayattaki statüsünü ve eylemlerini de etkiler (Pınarcıoğlu & Işık, 2003).

1965 senesine gelindiğinde Brian Abel Smith ve Peter Townsend, yoksulluğa ilişkin yaptıkları araştırmada, yoksulluğun yalnızca ekonomik faktörlere bağlı olmadığını, aynı zamanda çeşitli sosyal ve siyasal kriterlerin de yoksulluk araştırmalarında göz önüne alınması gerektiğinden bahsetmişlerdir. Küreselleşmeyle birlikte değişen dinamikler, bireyin yoksulluğunu, artık yalnızca ihtiyaçlarını karşılama noktasında ele almamaktaydı. Bu nedenle de yoksulluğa yeni bir ad vermek gerekiyordu. Bu ad, hem yoksulluğun yeni boyutunu tanımlayacak, hem de yeni yoksulluğu her yönüyle tarif edecekti. Bu yeni ad; *yeni yoksulluk* veya *risk yoksulluğu* şeklinde adlandırılmıştı. Yazarlar, günümüz toplumunda yoksulluğun tüketim ile ilişkisini göz önüne almışlardı. Dolayısıyla tüketenler zengin, tüketemeyenler ise risk altında olan yoksullardı. Buradaki tüketim, yalnızca yiyecek, içeceklerle değil, birçok yaşam nesnesi ile özdeşleştirilmişti (Jones, 2006).

Yeni yoksulluk, kapital kültürün bir sonucu olarak görülebilir. Üretim – tüketim ilişkisinin hızına yetişemeyen, bu nedenle de toplumda yeterince varlık sergileyemeyen kişinin dışlanması muhtemeldir. Kapitalizm, bireyin sürekli olarak üretip tüketmesini ve bu döngü içerisinde kalmasını ister. Oysa kimi bireyler, özellikle de kent kültürüne adapte olamayan bireyler için bu durum oldukça zordur. Göçle kente gelen, cemaat kültürünün sıkı bağından koparak, cemiyete ait olmaya çalışan, heterojen kentin insanları arasında kendini arayan ve eksik kalan birey için küreselleşme projesi başarısızlığa uğramaktadır. Bu noktada eşitsizlik, yeni bir görünüm kazanarak, kent içerisinde bireyi yutmakta, onu manevi olarak yoksullaştırmaktadır (Amin, 1992).

Yeni yoksulluk çalışmaları ile sosyal dışlanma çalışmalarının sıklıkla iç içe yürütüldüğü görülür. Akademik olarak birbirini etkileyen bu iki kavramın birlikte çalışılması, yoksulluğun çok boyutlu olarak değerlendirilmesi adına önemli bir adımdır. Özellikle küresel toplumları etkileyen birçok dinamik bulunmaktadır. Bu dinamikleri bir arada ele almak ve anlamaya çalışmak her iki çalışma sahasının birbiri ile etkileşiminde izlediği önemli bir stratejidir. Bununla birlikte tek tek ele alındığında sosyal dışlanmanın algılanabilirliği, yüksek dinamik bir kavram olmasından ötürü bu kavramı anlama noktasında tek bir unsur üzerinden hareket etmeden, *yeni yoksulluğun* birçok dinamiğini de göz önüne alarak çalışmak, elbette ki sahanın gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde *yeni yoksulluk* çalışmalarının sosyal yönünü daha iyi görmek, açıklamak, toplumların birey ve hane halkı üzerinden dışlanma durumlarını sosyolojik olarak algılamak adına da bu saha, *yeni yoksulluk* literatürü için değerli olacaktır (Amin, 1992).

Yoksulluğa İlişkin Araştırmalar ve Geleneksel Çalışma Perspektifi

Küreselleşme öncesi düzende yoksulluk araştırmalarının genellikle mikro ve makroekonomik öğeler üzerinden değerlendirildiği, yoksulluğun bireysel ve toplumsal sonuçlarının ele alındığı ve çalışmaların bir “fizibilite raporu” olarak genel bir görünüm sunduğu görülmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın içine düştüğü açlık, yoksulluk, işsizlik gibi problemler yoksulluk çalışmalarının geliştirilmesinde önemli bir dönüm noktası oluştururken, çalışmalarda küresel sorunların ön plana çıkmasına ön ayak olmuştur (Şenses, 2009).

İkinci Dünya Savaşı, yalnızca Avrupa’da 39 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan 20. yüzyılın en büyük dönüştürücü olaylarından biriydi. Altı yıl süren kesintisiz kara muharebeleri ve bombalamalarla büyük miktarlarda fiziksel sermayenin yok edildiği, birçok insanın tazminatsız olarak mülklerini terk etmeye veya mülklerinden vazgeçmeye, yeni topraklara taşınmaya zorlandığı bu savaş aynı zamanda büyük bir insanlık dramı içeriyordu. Açlık dönemleri, nispeten müreffeh Batı Avrupa’da bile daha yaygın hale geliyor, aileler özellikle babalarından uzun süre ayrı kalıyorlardı. Küçük çocuklar da dahil olmak üzere pek çok kişi, yaşadıkları bölgelerde savaşlar ve bombalamalar meydana geldiğinden, savaşın dehşetine şahsen tanık olmuşlar, hatta ailelerin ölümlerini seyretmişlerdi. İnsanlığa karşı korkunç savaş suçlarının işlendiği bu savaş nedeniyle birçok ülkede siyasi ve ekonomik sistemler kalıcı olarak değişecekti. İkinci Dünya Savaşı, dünyanın siyasi uyumunu ve sosyal yapısını değiştirmişti. Bu savaştan sonra kurulan çeşitli örgütler ve en önemlisi de Birleşmiş Milletler (BM), uluslararası işbirliğini teşvik etmek ve gelecekteki çatışmaları önlemek için arabuluculuk yapacak, insanlığı savaştan uzaklaştırmaya dayalı barışçıl bir ortama teşvik edecekti. Bu yalnızca savaştan bir toplum oluşturmak amaçlı değil, ölüm ve yoksulluğun önüne geçmek için atılan bir adımdı. Zira eşlerini ve babalarını kaybeden kimseler, savaş sonrasında büyük bir yoksulluk içerisinde düşmüş ve sıkıntılar çekmişti (Lahora, 2015).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi kalkınma konusu daha da önem kazanmış, ulus devletlerin iktisadi kalkınma amaçlı projeleri ön plana çıkarken, savaş sonrası toplumların ekonomik durumuna da ilgi artmıştır. Bu nedenle yapılan çalışmaların çoğunda yoksulluk yer almış, ancak başlı başına yoksulluk literatürünün de daha fazla çalışma kazandığı bir dönem olmuştur. Dünyanın içine düştüğü kapitalist politikalar yoksulluğun daha çok maddi kaynakların yoksunluğu ve ülkelerin ekonomik durumu üzerinden incelenmesine sebep olmuştur (Güneş, 2009).

Dünyanın “Öteki” Yüzü: Değişen Yoksulluk Araştırmaları

Tarihçiler, Soğuk Savaş'ın ne zaman sona erdiği -Berlin Duvarı'nın Yıkılışı- hakkında daha az tartışma olsa da, bu dönemin ne zaman ve nasıl başladığını, dünya tarihinde ve akademide nasıl değişikliklere neden olduğunu sıklıkla tartışmaktadırlar. Soğuk Savaş dönemiyle birlikte dünya ABD ve SSCB çerçevesinde iki kutba ayrılmış, bu dönemden sonra ise ABD merkezli olarak büyüyen ekonomik ve global bir dünya ortaya çıkmıştır. ABD hem ekonomik hem de sosyal anlamda büyük bir emperyalist politikayla genişlerken kendi kurallarına uymayanları dışlama politikası izlemiştir. Bu noktada 1980'li yıllarla birlikte dünyada küreselleşme, diğer bir deyişle globalleşme akımı başlamıştır. Küreselleşme, değerlerin tüm dünyadaki beş milyar insan, çevreleri, vatandaşlar, tüketiciler veya üreticiler olarak rolleri tarafından paylaşıldığı veya bunlarla ilgili olduğu ve kolektif eylemde çıkarları olan hiçbir kavramla eş tutulmayan, ortak sorunları çözmek adına oluşturulan bir kavram olarak literatürde yer almıştır. Oysa ki uygulama alanında kitaplardaki tanımların ötesinde bir kavram olduğu aşikârdır. Küreselleşmenin görünen yüzü dünyanın tüm sorunlarını çözmek adına arabuluculuk yapacak bir sisteme işaret ederken, bu sorunların halen devam etmesi ve daha da artması, onun aslında ABD çerçevesindeki tek merkezli dünya düzeninde yeni bir sorun yumağı olduğunu kanıtlamaktadır (Berry etc., 1997).

Geleneksel yoksulluk araştırmaları küreselleşmeyle birlikte ekonomik ve sosyal düzenin ABD ve onun müttefiki olan ülkelerce yayılan sisteme ayak uydurmak olduğunu göstermekte, dolayısıyla küreselleşmeyle gelen yoksulluk dalgasını da bu duruma bağlamaktadır. Bu anlamda yeni çağ ve küreselleşmenin yoksulluk gibi sorunlara çözüm bulacağı vaadi ise tamamen bir ütopya olarak kalmaktadır. 1980li yıllardan bugüne dünyadaki yoksul sayısının artması, üstelik yoksulluk koşullarının da insanı yaşam şartlarının altına düşmesi, küreselleşmenin vaatlerinin gerçekleşmediğini göstermektedir. Gerçekleşmeyeceği bahsi ise bugünden geleceğe bakıldığında olası senaryoların başında gelmektedir.

1980li yıllara kadarki yoksulluk araştırmaları yoksulluğu mutlak ve genel yoksulluk üzerinden çoğunlukla değerlendirmekte ve onun çözümüne yönelik gerek topluma gerekse devlete belli görevler yüklemekteydi. Yapılan yoksulluk çalışmalarının genel görünümü yoksulluk ile maddi kazanç, ülke ekonomisi, toplum vb. birçok kavramı ele alırken, daha gerçekçi bir senaryoda değişen dünya düzenine ilişkin konulara girmiyordu. 1980li yıllardan sonra yükselişe geçen küreselleşme yoksulluğa yeni bir çehre sunarak onun aynı zamanda yeni dünya düzeni ile ilgili tartışılmasını da sağlıyordu. Bu anlamda literatüre yeni kavramlar katıyor, bu kavramlar üzerinden yoksulluğun tartışılmasını, ön önemlisi konuya çözüm üretilmesini talep ediyordu (Berry etc., 1997).

Yoksulluk çalışmaları küreselleşmeyle birlikte yeni bir kavram kazanmıştır. *Yeni yoksulluk* adı verilen bu kavram yoksulluğun yalnızca gelir yetersizliği, doğal afetler, işsizlik vb. sebeplerle olmadığını, küreselleşen dünyanın kurallarıyla yoksulluğa neden olduğunu açıklamaktadır. Kavram bir nevi, insanoğluna sadece çalışarak zengin olmayacağı gibi, çalışmayarak fakir olunmayacağını, bu dengelerin ve hizmetlere erişimin düzene bağlı olarak yeniden anlam kazandığını ifade etmektedir. Geçmiş yıllarda büyük kentlere göç eden insanların buraya geldiklerinde iş bulma, birikim yapma gibi hayalleri varken, günümüzde değişen dengeler büyük kentlerdeki yaşamın daha da zorlaştığını ve kişilere rahat bir yaşam vaat etmediğini göstermektedir. Dolayısıyla yeni yoksulluk, gerçekten de ismiyle müsemma şekilde yoksulluğun yeniden şekillenmesidir (Güneş, 2009).

Yeni yoksulluk çalışmalarında küresel düzenin aktörleri, yayılmacı politikalar, bu politikalarından etkilenen ülkeler göz önüne alınır. Aynı zamanda küreselleşmeyle birlikte değişen yaşam tarzının yoksulluğu ne şekilde tetiklediği araştırılır. Özellikle sosyolojik kökenli araştırmalar kırsal ve kentsel alanlardaki yaşam biçimlerini ayrı ayrı analiz ederek, günümüz dünyasında bu iki alandaki insan ilişkilerini de göz önüne alarak yoksullaşmayı yorumlamaktadır. Örneğin, kırsal bölgelerde daha organik bağlarla kurulan insan ilişkileri, dayanışma, ortak tüketim davranışları ön plandayken, kentlerde insan ilişkilerinde daha resmi ve organik olmayan bağlar söz konusudur. Hatta bu bağların *yapay* olduğu, kentlerde insanlar arasındaki görünmez duvarlar sebebiyle yoksulluğun kronikleştiği de savunulmaktadır. Bu anlamda kırsal bölgelerde yaşayan halk arasındaki kültür ile kentteki kültür aynı değildir. Bu durum kentteki halkın çok çeşitli yoksulluk çekmesine sebebiyet verebilir. Sosyal devletin sunduğu ücretsiz eğitim hakkı, kentte yaşayan bir çocuk için erişilmez olabilir. Burada hakkın ücretsiz verilmesi değil, çocuğun bu hakka erişim sürecinde yaşadığı sıkıntılar göz önüne alınmaktadır. Okula gidememesi, ailesine bakmak zorunda olması, okulun diğer maddi yükünü karşılayacak durumda olması veya sosyal anlamda okuldan dışlanması yoksulluk açısından yeni bir görünüm sunar. Bu da yoksulluk çalışmalarının yeni bir perspektif kazanmasını olanaklı kılmaktadır (Berry etc., 1997).

Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma İlişkisi

Dünyaca ünlü ressam Carl Spitzweg 1837 senesinde yapmış olduğu *The Poor Poet* adlı tablosunda yoksul ve hasta bir şairi resmeder. Bu tabloda tavan arasında yatan bir şair vardır. Şairin karyolası yoktur. Yer yatağına yatmış, tozlu bir odada üzerine alelade bir şeyler örtmüş ve bu şekilde bir şeyler okumaktadır. Odada kapağı açık bir soba ve içinde henüz yakılmamış gazete ve kağıt parçaları bulunmaktadır. Soba yakılmadığı için üzerinde boş bir kase ve bir su sürahesi yer almaktadır. Bu tablo hazırlandığı dönem sanatçıların bohem hayatlarına her koşulda önem verdikleri konusu üzerinden gündeme gelmekle birlikte, yoksulluğun ne tür bir dışlanma yarattığı konusunda da düşündürmüştür. Yoksul şair, yakacak hiçbir şey bulmamış olsa dahi kitaplarından vazgeçmemiş ve bir odanın içerisinde yapayalnız şekilde üşüyerek yaşamını idame ettirmektedir. Onun “şair” olması, diğer bir deyişle sanatla uğraşması yoksulluğunu engelleyememiş, hiçbir yardım olmaksızın bu yaşamına devam etmiştir. Dolayısıyla bu denli entelektüel olduğu düşünülen birinin sosyal yaşamın içinde kendine yer bulamaması ise düşündürücüdür. Tabloya ilişkin yorumlamalar sanat ve sanatla birlikte gelen entelektüel donanımın, sosyal yaşamdaki

konumuna ve toplumdaki değerine yöneliktir. Tabloyu yorumlayan eleştirmenler, entelektüel kimliğin değer görmesi gerektiğini, ancak kişinin yoksul olması sebebiyle bu değeri göremediğini de vurgulamaktadır.



Resim 1. Carl Spitzweg - The Poor Poet (Yoksul Şair) - 1837

Spitzweg'in tablosunda vurgulamak istediği dünya sadece 19.yüzyıla ilişkin değildir. Yaşamın her döneminde olduğu gibi bugün de yoksulluğun tek başına büyük bir dışlanma sebebi olduğu görülmektedir. Yoksulluğun nedenleri veya yoksul birinin dünyasının zenginliği, dış dünyanın değer yargılarından çok uzakta, tek başına basma kalıp değerlendirmeler ortaya sunmaktadır. Bu noktada yoksulluk yanına gelen pozitif kelimeleri ve olumlu yargılamaları yok ederek, olumsuz bir durum gibi algılanmaktadır.

Yoksullukla ilgili araştırmalar onun sıklıkla *dışlanma* terimiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Gerçekten de, dışlanmanın dili o kadar çok yönlü ve uyarlanabilir ki, her yoksunluğu bir sosyal dışlanma vakası gibi gösterilmesi olağandır. Dışlanma bir yargı meselesidir. Toplumun veya bir grubun bir kişiyi veya bir başka grubu dışlaması, o kişi veya grupla ilgili olumsuz bir yargıya varıldığının göstergesidir. Peki bu olumsuz yargıyı oluşturan nedir? En önemlisi yoksulluk nasıl olumsuz bir yargı olarak değerlendirilmektedir? Bu konuda verilebilecek en geçerli yanıt, yoksulluğun mahrumiyetle ilgili olması ve bu nedenle toplumun geneli için yoksul kişilerin “genelin standartlarına” uymamasıyla ilgilidir (Berry etc., 1997).

En eski sosyolojik gözlemlerden biri, sosyal dışlanmanın mekansal olarak tezahür ettiğiidir. Georg Simmel'in (1908) “Yabancı” ve “Sosyal Sınır” üzerine klasik denemeleri, “kişisel ve sosyal ilişkileri karakterize eden anlayış ve yakınlığın dereceleri” için uzamsal bir metafor olan “sosyal mesafe” kavramına ilham vermiş ve sosyal dışlanmayı, sosyal mesafe ile ilişkilendirmiştir. Bir grubun mekansal ayrışmasının kapsamı ve kalıcılığı, genellikle ana akımdan sosyal mesafesini veya marjinalliğini ifade etmektedir. Yine de Simmel, insanların metropolde olduğu gibi fiziksel olarak yakın olabileceğini, ancak sosyal olarak aynı yakınlığı kurmadıklarını gözlemlemiştir. İnsanlar arasında belli nedenlerle ayrışan bir mesafe söz konusudur. Bu mesafe iletişim araçlarıyla aşılmayacak bir mesafedir. Chicago Sosyoloji Okulu'na göre, eşmerkezli bölgelerin ve doğal alanların metropoliten sosyo-mekânsal yapısını ortaya çıkaran, sosyal dışlanmadan ziyade mekân için farklı anlamları vardır. Bu farklı anlamlardan biri insanların çeşitli sebeplerle birbirinden uzaklaşmasına sebebiyet vermekte ve onların tekrar bir araya gelmelerini engel oluşturmaktadır. Bu sebeplerden biri yoksulluktur. Yoksulluk, her türlü dışlanma sebebi olabilecek bir durumdur. Kişinin yoksul olması ekonomik, siyasi, sosyal her türlü ortam ve oluşumdan dışlanması için bir gerekçe gösterilebilir. Bu gerekçenin insani yönü göz önüne alınmaksızın, rasyonel değerlendirilerek incelenmesi gereklidir (Bradly, 2000).

Yoksulluk araştırmalarının yoksulluğun dışlanma ile ilişkisini araştırırken, yoksulluğa bakış açısının hak kazanma-kaybetme şeklinde algılandığını ve bu nedenle yoksul kimsenin belli hakları kazanamaması sebebiyle toplumdaki dışlandığını bildirmektedir. Bu durumda yoksul kişiye yönelik algılar bir konuda hak kazanamamış olması sebebiyle onun toplumdaki diğer insanlarla aynı şekilde değerlendirilmeyeceğini bildirmektedir. Oysa tüm yoksulluk sebeplerinin dışlanma kaynağı olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Çok çalışsa da dış faktörler sebebiyle başarılı olamayan veya kazanç sağlayamayan insanlar olabilmektedir. Bu durumda onların sadece yoksul olması sebebiyle dışlanmaları doğru bir tutum olmayacaktır. Bu konuya ilişkin şu şekilde birkaç örnek sunulabilir: (Sen, 2000)

- Köylü bir ailenin geleneksel gıda arzını kaybetmesine neden olan bir mahsul kıtlığının neden olduğu açlık.
- Satın alma gücü kaybı yoluyla işsizlikten kaynaklanan açlık.
- Diğer grupların ekonomik gücündeki asimetrik artış ve diğer gruplardan artan gıda talebinden kaynaklanan nispi fiyat değişikliklerinin bir sonucu olarak reel ücretlerdeki düşüşün yol açtığı açlık.
- Belirli bir grubun standart olarak güvenebileceği gıda sübvansiyonlarının kaldırılmasıyla ortaya çıkan açlık.

Bu gelişmelerin her biri dışlanma dilinde (1) normal bir mahsulün tadını çıkarmaktan dışlanmak, (2) istihdamdan dışlanmak, (3) düşük satın alma gücü nedeniyle gıda pazarından dışlanmak, (4) gıda sübvansiyonu düzenlemelerinden dışlanmak şeklinde tarif edilebilir. Dolayısıyla kişi çalışıp emek harcasa da dış koşullar onun fakirliğe düşmesine ve bu sebeple dışlanmasına neden olabilmektedir. Böylece yaşanan dışlanmanın doğrudan görünen sebepleri kadar görünmeyen sebepleri de önemli olmaktadır (Sen, 2000).

Yoksulluk ile dışlanma arasındaki ilişki genellikle sosyal dışlanma üzerinden tartışılmaktadır. Zira dışlanmanın her türü sosyal dışlanmaya sebebiyet vermekte ve yoksulluktaki dışlanmayı da sosyal dışlanmayla ilişkilendirmektedir. Yoksulluk ve sosyal dışlanma ilişkisinin farklı boyutları söz konusudur. Bu konuda güç, ilişki, kurumsal bakış açısı gibi birçok boyut sayılabilir. Örneğin, “güç” perspektifinde yapılan bir değerlendirmede yoksul kişinin kalıcı bir statüde olduğu düşünülerek güçsüz olarak algılanması ve dışlanması söz konusudur. “İlişkisel” perspektiften bakıldığında yoksul kimsenin arkadaşlarının da yoksul olduğu, bu nedenle kendi çevresinde bir örgütlenme yaşadığı düşünülerek dışlanması mümkündür. Bu örnekler, yoksul kişilerin toplum tarafından değerlendirildiklerinde genele katılmadıklarının ve kendi dünyalarında yaşadıklarının bir belirtisi olarak dışlandıklarını göstermektedir (Özdoğan, 2009).

Dışlanma çok farklı şekillerde ve farklı nedenlerle gerçekleşebilir. Bu noktada her dışlanmayı da yoksulluk sebepli görmemek gereklidir. Yoksulluk diğer dışlanma nedenlerine kıyasla, somut ve elle tutulabilir bir nedendir. Bunun yanında dışlanmanın aktif ve pasif şekli, onun yoksullukla ilişkili olup olmadığının anlaşılmasında önemlidir. İlişkisel dışlamalar, bazı durumlarda, bazı insanları bazı fırsatlardan dışlamak için kasıtlı bir politika olarak kullanılabilir. Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nin birkaç yıl önce ABD vatandaşı olmayan daimi ikamet edenleri belirli tür federal yardımlardan hariç tutma kararı, doğrudan bu sonuca yönelik politikalar yoluyla ortaya çıktığı için, açıkça aktif bir dışlamaydı. Bu aktif dışlama tutumu kişilerin daha da yoksullaşmasına neden olabilir. Çünkü kişilerin sosyal yardımlardan mahrum kalmasıyla bilinçli bir dışlanma eylemi gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra pasif dışlanmalar da bulunmaktadır. Bir grubun çıkarlarını korumak amaçlı konulan uygulamalar, bir başka grubun çıkarlarını zedeleyerek onları pasif olarak sistemin dışına itebilir. Bu durumda söz konusu eylem sebebiyle kişi veya kişiler istemeksizin yoksulluğa düşebilirler. Buna en önemli örnek emeklilik sistemidir. Uzun yıllar çalışan kimselerin emekli olarak yaşlılıklarında para kazanmaları söz konusudur. Oysa kendi işini yapan biri, emekli olamadığı için sistemden ötürü yaşlandığında pasif şekilde dışlanır ve bu durum sebebiyle fakirliğe düşebilir. Dolayısıyla dışlanmanın gerçekleşme biçimi de yoksulluk üzerinde etkilidir (Sen, 2000).

Yoksulluk ile dışlanma arasındaki ilişki genellikle yoksulluktan dışlanmaya doğru olarak ele alınmaktadır. Oysa ki sosyal dışlanmanın da kişiyi yoksulluğa sürüklediği durumlar söz konusudur. Bu yoksulluk yalnızca maddi kaynaklardan yoksun olmak değil, yeni yoksulluk biçimleriyle anlaşılabilir türden yoksulluğu da içermektedir. Bu konuya ilişkin bir örnek verecek olursak, Örneğin, kredi piyasasını kullanmayan ve doğası gereği ondan hoşlanmayan, kendini bu eylemden dışlayan biri ihtiyacı ve imkânı dâhilinde kullanmadığı hakları sebebiyle dışlanabilir. Onun kendi üzerinden gerçekleştirdiği dışlanma eylemi zaman içerisinde çeşitli fırsatları yakalayamaması sebebiyle yoksulluğa düşmesinin de nedeni olabilir. Dolayısıyla Polonius'un tavsiyesiyle “ne borç alan ne de borç veren olmak istemeyen” kişi kendini diğer insanlardan bu eylemiyle dışlayarak, yoksulluğa düşebilir (Özdoğan, 2009).

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN YENİ DİNAMIĞI: YENİ YOKSULLUK

1980'li yıllarla birlikte küresel sermayenin farklılaşması, sanayi toplumlarındaki değişimler, toplumsal birleşmeyi tehdit eden unsurlar ve daha birçok problem, yoksullaşmanın yeni bir görünümüne kavuşmasına sebep olmuştu. Özellikle gelişmiş ülkelerde mevcut sistem içerisinde kendisine yer bulamayan, çeşitli eksiklikleri ötekileştirmeye dönüşen insanlar, gittikçe sosyal bağlardan koparak kentten tecrit ediliyorlardı. Bu yoksulluk, mutlak yoksulluktan farklı olarak, insanların gelirleriyle belli sosyal haklardan faydalanamamaları, bu nedenle de diğer insanların arasında eksik kalmasını ifade ediyordu. Bu dönemde çıkan yeni yoksullaşma, kapital toplumun bugünü ve özellikle geleceğini örnekliyordu. Kapital toplumdaki ilişkiler, giderek *yeni yoksullaşma* üzerinden bozuluyor ve dengesizleşiyordu (Beall & Piron, 2005).

Küreselleşme sürecinin yeni dinamiği olan *yeni yoksulluk*, mevcut yoksulluğun getirdiği yoksunluğu yeni bir görünüme bürünen, bu görünümü, kapital toplumun birey üzerindeki sürekli eşitsizliğinden kaynaklı oluşan yoğun çöküşe bağlayan bir yoksulluk türüydü. Bu yoksulluk türüne göre birey finansal olarak eksik yaşamıyor, aynı zamanda finansal hıza ayak uyduramayarak giderek çürüyordu. Bu bedensel bir çürümeye değil, ruhsal bir çürümeye, zamanla sistemin sebep olduğu bir görünmezlik biçimiydi. Bu nedenle kapitalizmi bir canavar olarak tanımlayan karikatürlere artık bir başka canavar karakteri doğmuştu. Bu da *yeni yoksulluktu* (Amin, 1992).

Yeni Yoksulluk

Yoksulluk tartışmaları, 1980'li yıllara gelindiğinde bir değişime uğradı ve geleneksel nedenlerin, yoksulluğu açıklamada, özellikle kentlerdeki yoksulluğu açıklamada yetersiz kaldığı görüldü. Bu duruma karşın sosyo-ekonomik yapı, sosyal sınıflar ve diğer unsurlar incelendiğinde kentlerdeki insanların yoksulluğunda kapitalizmle ilişkili unsurların ön plana çıktığı görüldü. Artan küresel eşitsizliğin, bireyi yalnızca maddi olarak yoksun bırakmadığı, aynı zamanda manevi bağlarını da gevşettiği kanısına varıldı. Bu noktada da görece şekilde ilerleyen bu yoksulluğa, *yeni yoksulluk* adı verilmeye başlandı (Özey, 2003).

Literatürde, *altı sınıf* ve *kentsel yoksulluk* gibi terimlerle de anılan bu tür, özellikle kente ve kent kültürünün getirilerine vurgu yapmaktadır. *Kentsel yoksulluk* denildiğinde, kır-kent insan ayrımı ve sanayileşme sonrası değişen toplumsal yapı hemen akla

gelmektedir. Bu yapının bir sonucu olarak, büyük kentlerde, değişen şartlarda yeteri kadar tüketemeyen, belli bir sınıfa dahil olamayan, kentin kalabalığındaki hıza ayak uyduramayan insanlar ise yeni yoksullar olarak görülmektedir (Seyyar, 2003).

Kapitalizmin bir sonucu olan neo-liberal politikalar, *yeni yoksullaşmayı* desteklemektedir. Nitekim bu politikaların temel vaadi de toplumdaki serbest piyasa ekonomisi olup, bu ekonomide tutunmaya çalışanların zenginler, tutunamayanların ise fakirler olmasıdır. Buradaki fakirler; beceriksiz, zengine kıyasla daha az zeki kişiler değildir. Onlar, sadece serbest piyasaya ayak uyduramamışlardır (Özey, 2003).

Yeni yoksulluk günümüzde yeterli geçim kaynaklarına sahip olunmaması, enformel sektörün artması ve buna bağlı olarak da istihdam problemlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte geçim şartlarının zorlaşması ve bireylerin bu şartlar altında, kent içerisinde birçok ihtiyaçtan yoksun kalmalarıdır. Sanayi Devrimi'nin tetiklediği yeni üretim ve tüketim ilişkileri, kentlerde yoksulluğun piyasa şartlarından etkilenmesine neden olarak bu şekilde bir görünüm oluşturmuştur (Seyyar, 2003).

Küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan *yeni yoksulluk*, tüketememe olarak kendini göstermektedir. Tüketim toplumunun yoksulları, kapitalizmin doğal bir sonucu olarak var etmeye çalışan, ancak bu süreçte ekonomik düzene hizmet ederek kendilerinden üstte bulunanlara kazandıran, bu nedenle de tüketememe durumundan veya yeterli seviyede tüketememe durumundan ötürü mutsuz olan kimselerdir. Kapitalizm, toplum içerisinde bireye standart ölçütler biçer. Birey olmanın ölçütleri olarak da görülebilecek bu ölçütler sebebiyle kişi, kendisine toplumsal bir kimlik çizer; ancak yeni yoksulluk türü, kişinin bu toplumsal kimliğe dâhil olmasına engel olarak onu, kusurlu, noksan, başarısız olarak nitelendirir. Burada kapitalizmin sürüklediği yeni yoksulluğun, kişinin imajını ne ölçüde etkilediğini de görmekteyiz (Özey, 2003).

Yeni yoksulluğun birçok türü bulunmaktadır. Sağlık yoksulluğu, eğitim yoksulluğu, kültür yoksulluğu vb. türler aslında literatürde yer alan, ancak süregelen kapital sistemin belli alanlarda yoğunlaşmasından ötürü sayıca da artırılabilen türlerdir. Bireyin kentteki eğitim kalitesine erişemeyecek derecede hizmet alması, eğitim yoksulluğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde sağlık yoksulluğu da sağlık hizmetinde belli bir –“kaliteli hizmet” seviyesinden faydalanamayan bireyler için geçerlidir. Bu türlerin adı, ne olursa olsun standart bakış açısı, kentlerdeki hızlı değişen yaşam koşullarının hizmet alanına yansması ve bu nedenle de kişinin çok farklı alanlarda yeni yoksulluğu yaşayabileceği düşüncesinin olmasıdır. Örneğin; günümüzde yeni yoksulluğun en gözler önünde yaşanan durumu, Covid-19 sürecinde görülmektedir. Bu süreçte belli bir gelir seviyesindeki kişiler, Covid-19 testi olabiliyor, tedavi alabiliyor ve süreci yönetebiliyorken, belli bir gelir seviyesinin altında kalan halkın, test dahi olamadığı, hastalık sürecini yönetemediği görülmüştür. Sosyal devletin yetersiz kaldığı durumların başında gelen Covid-19 süreci, sosyal adaletsizliğin *sağlık yoksulluğu* kaynaklı oluştuğunu da gözler önüne sermektedir.

Küreselleşen Düzen Yeni Yoksulluğu Tetikliyor Mu?

21.yüzyılda en sık kullanılan ve yaşamın hemen her alanında “nedene dayalı” bir faktör olarak görülen küreselleşme, bu çağın açıklanması ve anlaşılması için önemli malzemeler sunmaktadır. Küreselleşme tek başına bakıldığında ülkelerin yeni çağda içine dâhil oldukları bir oluşum gibi görünse de aslında tetiklediği durumlarla birlikte çağı yönlendiren bir unsur olarak da değerlendirilebilir. 1980li yıllardan sonra ülkeler arası ilişkilerin gelişmesi ve ideolojik kutuplaşmaların çözümlenmesi, ülkelerin bir arada ortak bir düzen yaratarak bu düzendeki ortak çıkar doğrultusunda işbirliği yapabilecekleri fikrini desteklemiştir. Bu fikirle birlikte başlayan ortak dünya bilinci, küresel bir toplum yaratılacağı idealini tetiklemiş, bu durum yaşamın her alanında büyük bir dönüşüm başlatmıştır. Bu dönüşümün ilk ayağı liberal düşüncenin yaygınlaşması ve beraberinde sermaye dolaşımının artmasıyla birlikte finans ayağında olurken, teknolojik ilerlemelerle ağların tüm dünyadaki iletişimi artırması, demokrasi adına yerel yönetimlerin önemsenmesi, IMF-WTO-UN gibi çeşitli uluslararası kuruluşların oluşturulmasıyla birlikte homojen bir dünyanın tetiklenmesi gibi gelişmeler yaşanmıştır. Küresel dünya tam anlamıyla ilişkilerin yoğunlaştığı ve dünyanın tek bir alan yaratma çabasıyla hareket etmiştir (Bauman, 1998).

McLuhan 1962 senesinde hazırlamış olduğu makalede küreselleşmeden bahsederken “global village” terimini kullanmış ve kavramın global bir köy yaratma arzusuyla hareket ettiğinden bahsetmiştir. Köylerde insan ilişkilerinin güçlü bağlarla yönetildiği, daha yakın ilişkiler söz konusudur. McLuhan bu durumla ilgili olarak yaratılmak istenen yeni düzende de ülkelerin yakın ilişkilerinin söz konusu olduğundan bahsetmiştir. Bu kavram zaman içerisinde küreselleşme literatürüne dâhil olmakla birlikte kavramın kastettiği anlamlara da önemli bir katkı sağlamıştır. Küreselleşme tıpkı bir köy ortamındaki gibi cemaate dayalı yakın ilişkiler kurmayı gaye edinmektedir. Ancak onun bu gayesi farklı gelişmişlik düzenlerine sahip olan ülkelerin bir arada ortak bir gelecek ve düzen kurmaları noktasında oldukça ütopik görünmektedir. Zira küreselleşme kavramına ilişkin eleştiriler de çoğunlukla kavramın vaat ettiği düzenin *imkânsız* olduğunu, onun yalnızca *Süper Güçler* tarafından dünyada kurulması amaçlanan çıkar düzenine hizmet eden bir kavram olduğunun altını çizmektedir. Küreselleşmeye yönelik olan bu oklar, zaman içerisinde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki etkileriyle eleştirileri haklı çıkaracak düzeye gelmiştir (Özdoğan, 2009).

1980li yıllardan itibaren pazarda karın amaçlanmasıyla birlikte *global pazar* olgusuna yönelik girişimler artmış, bu girişimler sebebiyle dünyada liberal ekonomiler tetiklenmiş ve kapitalizm daha hızlı şekilde yayılmıştır. Bu durum sermayesi olan ülkelerin kendilerini sadece ulusal pazarda değil, uluslararası pazarda da geliştirmelerini ve müşteri bulmalarını sağlarken, sermayesi az veya yetersiz olanların ise bu global pazar ortamında yeterince tutunamamalarına sebebiyet vererek ülkelerin gelişmişlik düzeylerini farklı şekilde etkilemiştir. Sermayesi ve teknolojisi yüksek düzeyde olan ülkeler dünyada serbest dolaşım sağlayarak daha da zenginleşirken, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler ise tam tersi şekilde giderek yoksullaşmaya başlamışlardır. Dünya ticareti gelişirken, bu gelişimde en büyük payı kapital güçler almış, dolayısıyla diğer

ülkeler görünmeyen bir *sömürge* konumuna geçmişlerdir. Bu da bahsedilen ülkelerde yoksulluğun sosyal bir sorun olarak kamusal alanda görünür olmasına sebebiyet vermiştir (Bradly, 2000).

Küreselleşmeyle birlikte yeni yoksulluk türleri tetiklenmektedir. Zira küreselleşme yaydığı gelişmelerle birlikte tüm dünyaya vaat ettiği düzeni ulaşılmaz kılmaktadır. Bunun en basit örneği, internet çağında halen internet kullanamayan 2.9 milyar insanın olmasıdır. Özellikle Afrika kıtasında yer alan gelişmemiş ülkelerde insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamaması söz konusu iken internet kullanmamaları da doğaldır. Ancak bu durum küreselleşen dünyada “ortak bilincin” olmadığına da en önemli göstergesidir. Dünyada yaklaşık 8 milyar insanın yaşadığı düşünülürse, 2.9 milyar insanın internete erişememesi, yaklaşık dünya nüfusunun dörtte birinden fazlasının interneti kullanmadığı anlamına gelmektedir (WebTekno, 2021). Bu durum bahsedilen kişilerin bilgiye erişim ve eğitim haklarını da elinden almakta, eşit olmayan bir düzen yaratmaktadır. Bu düzenin arka planı incelendiğinde Afrika kıtasındaki ülkelerin yeterince sermayeye sahip olamadıkları için ekonomik anlamda dünyadaki diğer ülkelerle yarışamamaları olarak açıklanabilir. Dolayısıyla küreselleşme, ileri sürdüğü aktörlerle yoksulluğun yeni biçimlerini tetiklemektedir (Özdoğan, 2009).

YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA İLİŞKİSİ

Yeni yoksulluk türleri ekonomik hacmin artmasıyla, eşitsizlik ve yoksulluktaki artışla berabere gitmesidir. Oluşan yeni yoksulluk türlerinde, yoksulluk kavramı sadece gelir sıkıntısı, aç kalma, yetersiz beslenme, eğitim, sağlık ve gerekli olan birincil hizmetlere erişimin kısıtlılığı veyahut eksikliği ve sağlık problemlerinden ötürü ölen kişilerin sayısındaki artış olarak değil, bunun yanı sıra evsizliğin artması ve yetersiz barınma, güvensizlik olarak da kendini gösterir (Bratton, 2008).

Yeni yoksulluk; sosyal dışlanma, eşitsizlik ve yoksulluk arasındaki bir etkileşim olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki eşitsizlik, ekonomik büyümeye rağmen, yoksulluğun sadece devam etmesinden değil, aynı zamanda toplumun belirli üyelerinin gelir dağılımında asgari paya sahip olmasından ve aslında daha güçlü bir ekonominin faydalarından sosyal olarak dışlanmasından kaynaklanmaktadır. Yoksulluk geleneksel olarak maddi kaynakların yokluğuna atıfta bulunuyorsa, sosyal dışlanma, ekonomik dışlanmaya ek olarak kültürel ve politik yoksunluğa da atıfta bulunur. Bir kişi, temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir şekilde, düzenli bir gelire sahip olma anlamında fakir olmayabilir, ancak yine de ırk, etnik köken, cinsiyet, engellilik ve yaşla ilgili nedenlerden dolayı dışlanabilir (Jones, 2006).

Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma İlişkisi

Sosyal dışlanma; bireylerin bir takım gerekçelerle içinde yaşadıkları toplumdaki dışlanmaları, diğer insanlar tarafından belli gruplara dâhil edilmemeleri ve ötekileştirilmeleridir. Chirac Hükümeti Devlet Bakanı Lenoir, 1970 yılında Fransa’da Sosyal İşlerden Sorumlu Bakan iken ilk defa gündeme getirilen terim, daha sonra literatürde kabul görerek uygulama alanında kullanılmaya başlanmıştır. *Sosyal dışlanma*ya ilişkin literatüre bakıldığında, tek bir tanımı olmadığı görülür. Marshall’a (1999) göre *sosyal dışlanma*, bireylerin veya hanelerin çeşitli sebeplerle yaşadıkları toplumdaki uzaklaştırılmaları, toplumsal çevreden koparılmaları durumuyken; Walker’a (1997) göre ise bireylerin, toplulukla bütünleşmelerinin engellenmesi; toplumsal, siyasi, iktisadi ve içtimai haklara ulaşmalarının önüne geçilmesidir. De Haan (2000) *sosyal dışlanmayı*, bireylerin, temel ihtiyaçlarını ve sosyal ihtiyaçlarını karşılarken bir engelle karşılaşmaları, bu nedenle yaşamda, sağlıklı şekilde varlıklarını gerçekleştirilememeleri olarak tanımlamaktadır. Beall ve Piron (2005) ise *sosyal dışlanma* yaşayan bireylerin, temel vatandaşlık haklarına erişme imkânları ellerinden alınan bireyler olduğunu söyler. Avrupa Komisyonu, sosyal dışlanma olgusunu şu şekilde kabul etmektedir: “*Bireylerin ve grupların sosyal entegrasyon ve kimlikte yer almaktan dışlandığı mekanizmanın çok boyutlu doğasını belirtir.*” (Pınarcıoğlu & Işık, 2003).

Yukarıda da belirttiği gibi sosyal dışlanma terimi, tarihte ilk kez Fransa’da yoksulluk sebebiyle dışlanan halkı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Lenoir, kavramı kullandığında, halk arasında sömürülmüş çocukların, maddeye ihtiyaç duyanların, melankoliklerin, sıkıntılı ailelerin, çizgi dışı insanların toplumsal yaşamda aykırı kaldıkları için toplumdaki dışlandıklarından bahsetmiş, bu insanları dışlanmanın topluma zarar vereceğini ileri sürerek onların topluma kazandırılmaları gerektiğini savunmuştur (Bratton, 2008).

Eksik Yurttaşlık olarak kabul edilen sosyal dışlanma; görelilik, çok boyutluluk, dinamiklik ve sosyal ilişkiler bakımından dört farklı boyuttan oluşmaktadır. Her şeyden evvel, sosyal dışlanmanın tam anlamıyla ispatlanamamasından ötürü, görelî bir kavram olduğundan bahsedilmelidir. Sosyal dışlanma yaşayan birey belli bir zaman dilimi içerisinde içinde bulunduğu toplumda ötekileştirilir; ancak bu duygunun ne şekilde kişiye yansıdığı ise tam anlamıyla bilinmemektedir. Kişi, sosyal dışlanmayı anlık olarak mı yaşamıştır yoksa sosyal dışlanma, kişinin geleceğini de etkileyecek şekilde mi gerçekleşmiştir bilinmez. Bu hususun bir duyguda kalabileceği de göz önüne alınarak, sosyal dışlanma yaşayan kişiye göre, durumun görelî olduğu kabul edilir. Sosyal dışlanmanın ikinci boyutu ise çok boyutluluktur. Çok boyutluluk, kişinin sosyal dışlanma durumu içerisinde kalırken yaşadığı çoklu duyguları içermektedir. Sosyal dışlanma, ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel vb. türden çok fazla etmen ışığında, çok boyutlu şekilde değerlendirilebilir. Bu durum, aynı zamanda sosyal dışlanmayı dinamik hale de getirir. Diğer bir deyişle, bugün ekonomik durumundan ötürü dışlanan birey, yarın gelir seviyesini yükselterek ilgili gruba dâhil olduğunda, dışlanmışlık durumu da ortadan kalkar. Son olarak sosyal dışlanışlığın sosyal ilişkiler boyutu göz önüne alındığında, kişinin dışlanma sebebine bağlı olarak kurduğu sosyal ilişkilerin de değişeceği göz önünde bulundurulmalıdır (Pınarcıoğlu & Işık, 2003).

Sosyal dışlanma, toplum ile birey arasındaki ilişkinin bozulmasına yol açan bir sosyal diskalifiye veya sosyal ayrılma sürecini ifade eder. Bu kavram, Durkheimci belirli sosyal bağ dayanışması kavramına atıfta bulunur. Dayanışma tartışması, sosyal sınıf

çatışmasını ve liberal bireyciliği reddeder. Bireyin devlet ve toplumla entegre olduğuna inanır ve bu entegrasyona karşı olan her şeyin karşısında durur (Bratton, 2008).

Sosyal dışlanma, yaşamın her alanında meydana gelebilecek bir durumdur. Dışlanmanın meydana geleceği sistemler ve onları oluşturan alt sistemler vardır. Sosyal dışlanma, sosyal, ekonomik, kurumsal ve bölgesel olarak çeşitli gruplar içerisinde meydana gelebilir. Sosyal dışlanmanın meydana gelebileceği sosyal gruplardan en küçüğü; aile, en büyüğü ise toplumdur. Kişinin, dışlanma yaşayacağı gruba bağlı olarak mağduriyeti de daha fazla artmaktadır. Ailede meydana gelen dışlanma, toplumda meydana gelen dışlanmaya göre, grubun bilinirliği bakımından kişiyi daha fazla etkileyecektir (Atkinson & Davoudi, 2003; Hatipler, 2019).

Sosyal dışlanma kavramının en belirgin çağrışımı, sosyal politika vasıtasıyla, sosyal bütünleşmenin başarılabilirliği. Burada istenen şey, aktif sosyal bütünleşmedir; bu nedenle dışlama, gerekli ve olası bir çözümü olan bir sorun olarak kabul edilir. AB ülkeleri çerçevesinde, sosyal politika ve genellikle refah devleti politikaları, sosyal eşitsizliğin azaltılmasında rol oynamaya devam etmektedir. Sosyal dışlanma kavramı, bu bağlamda tartışıldığında, refah devleti politikalarının artık eskisi kadar başarılı olmadığını ifade etmektedir (Pınarcıoğlu & Işık, 2003).

1980'lerle birlikte yoksulluk araştırmalarında geleneksel yöntemlerin ve nedenlerin geçerliliğini yavaş yavaş yitirmesi, yeni yoksulluk kavramının ön plana çıkmasını sağlıyor, bu yeni yoksulluğun da sadece maddi gelirler değil, büyük ölçüde dışlanmayla ilgili olduğu görülmüyordu. Bu dönemden itibaren, literatürde yoksulluğa ilişkin yapılan çalışmaların sosyal dışlanmaya kaydığı görülmeye başlandı. Kimi yazarlar her iki kavramı eşleştirirken, özellikle toplumdaki uygulamalı çalışmalar her iki kavramın birbiriyle yakın ilişkili olduğunu ancak birbirinden de farklı kavramlar olduğunu gösteriyordu (Alcock, 1993).

Tablo 1: Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Arasındaki Farklılıklar

Yoksulluk	Sosyal Dışlanma
Maddi Kaynaklara Erişimde Sıkıntı	Topluma uyum sağlamada kısıtlanma
Sonucun işleyişi	Sürecin işleyişi
Dağıtımsal Durum	İlişkisel Dışlanma
Maddi Haklardan Mahkumiyet	Vatandaşlık Haklarında Sınırlama
Aşağıdan Yukarıya Doğru	Dışarıdan İçeriye Doğru
Tek-Zeminli Boyutluluk Hali	Çok-Yönlü Boyutluluk Hali
Ölçülebilir Olma	Ölçümün Zorluğu

Kaynak: (Kenyon et al, 2002; Hatipler, 2019)

Tablo 1'de sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramlarına ilişkin ayırım verilmiştir. Bu ayırmda, sosyal dışlanmanın topluma katılımda kısıtlılığı, yoksulluğun ise maddiyatta kısıtlılığı; sosyal dışlanmanın süreçle, yoksulluğun sonuçla ilgili olduğu; sosyal dışlanmanın ölçümünün zorluğuna, yoksulluğun ise daha kolay ölçülebilir olduğuna dayandığı görülmektedir. Bu tabloya göre sosyal dışlanma, yoksulluğa göre çok daha uzun vadede gerçekleşen, daha karmaşık ve yoksulluğu da içine alan bir kavramdır. Bu tabloya göre sosyal dışlanma Tablo 2'de her iki kavramın mukayesesine ayrıntılı olarak yer verilmiştir (Alcock, 1993).

Tablo 2: Sosyal Dışlanma - Yoksulluğun Kavramsal Olarak Mukayesesi

Sosyal Dışlanma	Yoksulluk
Topluma katılım ve bütünleşme oranı düşüklüğü	Eşitsizliğin bir çeşidi olarak düşük gelir varsayımı
Topluma aidiyet, Sosyal katılım/bütünleşme, Sosyal haklar	Referans Noktası: Eşitlik/Eşitsizlik, Azami Gelir, Kaynak Dağıtımı
Çok boyutluluk, Kümülatif nitelik / süreç, konstrüktif faktörler ve kişisel kavrama ile ilgilendir	Nitelikler: Tek Boyutlu, Durum, Yapısal etkenlerle ilişkilidir
Dağıtım ,Ayrılmak	Sosyal Farklılık-Eşitsizlik Kapsamı: Dağınık, Dikey
Maddi, kültürel, siyasi ve sosyal açılar açısından farklı göstergeler	Gelir Göstergesi

Kaynak: (Böhnke, 2001; Hatipler, 2019)

Tabloya göre yoksulluk, eşitsizliğin bir sonucu olan, minimum geliri referans alan, sosyal eşitsizliğin dağınık ve şekilde görüldüğü ve gelir göstergesi üzerinden hedeflendiği bir eşitsizlik türüdür. Sosyal dışlanma ise topluma katılım noktasında ele alınan, kutuplaşma, dağınıklık, bireysel algılama ile desteklenen bir kavramdır. Her iki kavram da birbirinin destekleyicisidir.

Sosyal dışlanma ile yoksulluğun benzer yönleri, yeni yoksulluk araştırmalarına da yön vermiştir. Küreselleşme ile değişen sosyal yaşama bakıldığında, kişilerin ve grupların sosyal dışlanma yaşarken, eğitim, sağlık, barınma ve daha birçok hizmetten mahrum kaldıkları için sosyal hayattan dışlandıklarını, diğer insanlar tarafından modern dünyanın gereklerine ayak uydurmadıkları için, bu dışlanmanın kimi zaman kendiliğinden ortaya çıktığını göstermektedir. Yeni yoksulluk, kendi içerisinde bir mekanizma oluşturmuş ve bu mekanizma, sosyal dışlanmayı kendi kendine transfer etmiştir. Dolayısıyla bugün

topluma bakıldığında herhangi bir hizmet alanından eksik yararlanan, zamana ayak uyduramayan kişiler dahi kısmen gruplardan dışlanarak bir nevi sosyal dışlanma yaşamaktadır (Amin, 1992).

Yeni Yoksulluk Türlerinin Sosyal Dışlanmaya Etkisi

Yeni yoksulluğun kavramsallaştırılması, mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk arasındaki ayrımla ilgilidir. Çünkü göreceli yoksulluk, sosyal dışlanmadan kaynaklanması muhtemel eşitsizliğin varlığını ifade eder. Yeni yoksulluk kavramsallaştırmasında, sosyal dışlanma terimi, geleneksel yoksulluk kavramsallaştırmasına egemen olan ekonomik dışlamaya vurgu yapmanın aksine, dışlanmanın, politik, sosyal ve kültürel yönlerinin rolüne atıfta bulunmaktadır. Göreceli yoksulluk, eşitsizlik ve sosyal dışlanma, yeni yoksulluk kavramsallaştırmasının önemli boyutlarıdır (Byrne, 2005).

1980'li yıllarda Fransız sosyologlar, sosyal dışlanma yaşayan bireylerin aynı zamanda yoksulluk problemi de yaşadıklarını ancak bu problemin sadece ekonomik gelirle ilgili olmadığını iddia etmişlerdir. Anglo-Sakson literatürde, göreceli olarak yeni bir problem oluşturan bu bakış açısı, özellikle gelişmiş ülkelere yoğunlaşmış ve yoksulluğun göreceli durumuyla ilişkilendirilmiştir. Küreselleşen sermaye ve dünyadaki yeni yaşam koşullarıyla birlikte gelişmiş ülkelerde de belli sınıflarda insanların yaşadıkları yoksulluğun, onların toplumda ötekileştirilmelerine yol açtığına yönelik bakış açısı, her geçen gün daha da anlam kazanmıştır. Böylece yoksulluğun sadece alt gelir gruplarına ait bir durum olmadığı, yoksulluğun bu yeni biçimiyle birlikte anlaşılmalıdır. 90'lı yıllara gelindikçe, yapılan çalışmalarda yeni yoksulluk türlerinin sosyal dışlanma ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Böylece her iki kavramın da birbirini destekleyici olduğuna kanaat getirilmiştir (Pınarcıoğlu & Işık, 2003).

Sosyal dışlanma, yoksullukları, temel yeterliliklerden yoksun olmaları ve hayat boyu öğrenme fırsatları nedeniyle veya ayrımcılık sonucu bazı bireylerin, toplumun sınırlarına itildiği ve sosyal hayata tam katılımının engellendiği bir süreçtir. Bu, onları işlerden, gelirden, eğitim ve öğretim fırsatlarından, ayrıca sosyal ağlardan ve topluluk ağlarından ve etkinliklerinden uzaklaştırır. İktidara ve karar alma organlarına çok az erişimleri vardır ve bu nedenle genellikle kendilerini toplum içerisinde yetersiz görürler aynı zamanda hayatlarını etkileyen durumlarda karar alma mekanizmaları azalır. Bu nedenle sosyal dışlanma, yalnızca geliri değil, aynı zamanda yaşam dünyasının koşullarını tanımlayan diğer göstergeleri de içeren çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır. Böylece sosyal dışlanma, maddi-ekonomik, sosyal-kültürel, politik –siyasi ve mekansal boyutların birleştiği durumda oluşur (Şenses, 2002).

Kieselbach (2003) çalışmasında sosyal dışlanmanın altı boyuttan meydana geldiğini savunmuş ve bu boyutları şu şekilde ifade etmiştir:

- İşgücü piyasasında dışlanma (nispeten daha az yetenekli olanın istihdamda daha az şansa sahip olması)
- Ekonomik dışlanma (gelir seviyesine bağlı olarak kişinin sosyal gruplardan dışlanması)
- Sosyal koruma mekanizmalarından dışlanma (sosyo-ekonomik düzeyi düşük bireylerin sosyal korumadan dışlanması)
- Toplumsal dışlanma (Sosyal ağların kaybedilmesi, sosyal ilişkilerin zayıflaması)
- Kültürel dışlanma (Sosyal değer ve normlara aykırı şekilde yaşam sürülmesi)
- Mekansal dışlanma (Benzer sosyal özelliklere sahip gruplardan dışlanma)

Sosyal dışlanmanın boyutlarından biri, ekonomik dışlanmayı içermektedir. Belli bir gelir seviyesinin altında kalan kişinin sosyal dışlanma yaşaması muhtemeldir. Özellikle kapital toplumlarında, üretim-tüketim dengesinde yeterli söz sahibi olmayan bireyler, sosyal dışlanmaya –muhtemelen- uğrayacaklardır.

Birey ile toplum arasındaki ilişkinin kalitesini, bireyin topluma ait olma gücü belirlemektedir. Birey, belli bir yaşam standardıyla toplumda ihtiyaçlarını karşılayarak topluma ait olabildiği gibi aynı zamanda sosyal ihtiyaçlarını karşılayarak da belli bir gruba dâhil olabilmektedir. Diğer bir deyişle, insanların gelir gruplarına bağlı olarak katıldıkları sosyal aktiviteler, onları birleştirici bir bağ olarak algılanabilir. Bu bağ, gelişmediği sürece yoksulluğun, diğer bir deyişle ekonomik imkânsızlığın sosyal dışlanmaya sebebiyet vereceği aşikârdır (Şenses, 2002).

Lister (1990), yoksulluğun, vatandaşlık statüsünün merkezi olan medeni, siyasi ve sosyal hakları olumsuz etkilediğini savunmuştur. Medeni haklar konusunda, yetersiz adli yardım ve tavsiye sistemlerinin, yoksul insanların adalete erişimini sınırladığını, ayrıca, yoksul insanların, ana akım siyasi süreçten giderek daha fazla dışlanmaya başladığını da kaydetmiştir. Townsend (1979) ise yoksul insanların, toplumlarına tam olarak katılma yeteneğinden dışlandıklarını, yani kaynak eksikliğinin, hem kamusal hem de özel alanlarda vatandaş olarak beklenen rollerini yerine getiremeyecekleri anlamına geldiğini belirtmektedir.

Yeni yoksulluk türleri çerçevesinde yaşanan sosyal dışlanmanın ekonomik, kültürel vb. birçok sebepten ötürü olması muhtemeldir. Bu nedenle yeni yoksulluk ile dışlanma ilişkisi ele alınırken de ekonomik durum, mekansal farklılıklar, siyasi durumlar ve kültürel dışlanma, gibi boyutlardan bahsedilecektir (Amin, 1992).

Yeni yoksulluğun bir ayağında *ekonomik dışlanma* bulunmaktadır. Ekonomik dışlanma; kısa vadeli veya uzun vadeli işsizliği ve/veya işgücü piyasasından düşme nedeniyle kredi fırsatlarının bulunmaması gibi durumları içermektedir. Kişinin yetersiz beslenme, kötü sağlık koşulları, kötü yaşam standartları (aşırı derecede evsizlik), eğitim tesislerine erişememe durumlarını yaşamasına sebebiyet veren ekonomik dışlanma, bireyin zihinsel ve fiziksel yeteneklerine de zarar vererek, onun aynı zamanda sosyal hayattan da dışlanmasına sebep olur (Byrne, 2005).

Ekonomik dışlanma özellikle küreselleşmenin vaat ettiği ortaklığı kıran ve yeni düzenin ekonomik işbirliğini bozduğu bir dışlanma türüdür. Günümüz dünyasında kişinin sosyal ve kültürel olarak da kabul görmesi aynı zamanda ekonomiye bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle ekonomik dışlanma kişiyi toplumdaki konumundan soyutlayan ve hareket kabiliyetini kısıtlayan bir dışlanma türü olmaktadır. Uzun süreli işsizlik, istihdam sağlayamama, mesleğini gerçekleştirme veya kısıtlı bir kazanç sağlama durumunda kişilerin yaşadıkları problemler doğrudan ekonomik varlıklarını etkilediği gibi sosyal ve kültürel varlıklarını da etkilemektedir. Bu noktada ekonomik olarak dışlanan kişinin sosyal anlamda da varlık sergileyememesi muhtemeldir(Kart, 2015).

Liberal ekonominin yaygınlık kazandığı günümüz dünyasında, küreselleşme rekabeti tetiklemekte bu durum, rekabete ayak uyduramayan kişileri yok etmektedir. Her ne kadar yok etme tabiri ağır bir tabir gibi görünse de özellikle gelişmekte olan ülkelerde kişiler rekabete ayak uyduramamaktadırlar. Çok uluslu şirketlerin rekabet ortamında başı çekmesi ve genellikle kendi kadroları ile çalışma prensipleri, eğitilmiş kişilerin dahi ekonomik sıkıntı yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Bu durumda kişi her ne kadar sosyal ve kültürel olarak kendi varlığını gerçekleştirmiş olsa dahi ekonomik olarak dışlanmış hissedebilir. Bu durum küreselleşmenin ekonomik alandaki zorunlu sonucudur (Wacquant, 2011).

Yeni yoksulluğun yol açtığı *mekansal dışlanma*, belirli alanlara erişim ve bunlardan yararlanmanın önündeki engellerin ve sorunların yaşanması durumudur. Mekansal dışlanmanın iki alt kolu bulunmaktadır. Birincisi, toplumun çoğunluğunun yaşadığı yer / coğrafyaya göre belirli bireyleri dışlaması, ayrımcılık yapması veya önemsememesidir. Bir kent içerisinde, belli bölgelerde üst gelir grubundan insanların yaşaması, bu bölgelerde kendi içerisinde mekansal bir sınıflaşma olması ve bu sebeple yeterli ekonomik güce erişemeyen bireylerin, bu bölgelerde itibar görmemesi durumudur. Örneğin; İstanbul'da Bebek, Kuruçeşme, Zekeriyaköy gibi semtlerde, kendi içerisinde yaşayan kesimin ekonomik durumuna bağlı olarak bir seviye oluşturması ve bu sebeple yine burada ikamet eden insanların, mekansal gruplaşması da bu durumu açıkça temsil etmektedir. Bölgedeki kira veya satılık ev fiyatlarına, aynı şekilde konaklama fiyatlarına bakıldığında da İstanbul ve Türkiye ortalamasının üstünde olması, kişilerin burada, belli ekonomik seviyenin altındaki kişileri otomatik şekilde mekansal dışlamaya uğrattıklarının bir göstergesidir. Bireylerin/ hane halklarının yararlanabileceği, maddi imkânlardan bağımsız olan ikinci bileşen, belirli bir coğrafyada sunulan kamu hizmetlerinin kalitesizliği ve niceliğinin sosyal hayata tam olarak katılamaması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise daha çok, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde gözükmektedir (Şenses, 2002).

Burada bir parantez açmak ve ekonomik dışlanma ile sosyal dışlanmanın birbiriyle yakın ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle günümüzde kişilerin ekonomik varlığıyla birlikte kurdukları sosyal otorite geçmişin sınıflı yapısı kadar olmasa da büyük bir itibar sağlayarak insanların sosyal hayatta kendilerini gerçekleştirmelerini olanaklı kılmaktadır. Bu durumda bireyler ekonomik varlıklarını dayanak alarak sosyal varlıklarını sağlamakta ve toplumda kendilerine yer edinmektedirler. Aynı şekilde sosyo-ekonomik koşullar insanın bir kültür sermayesi oluşturmasını da sağlayacağı için bu kültürel varlığı da olanaklı kılmaktadır (Chaskin ve Joseph, 2015).

Kültürel dışlanma, ekonomiden farklı, sosyal ve kültürel yaşama tam anlamıyla dâhil olamama durumudur. Kişinin, toplumsal yaşamın mevcut faaliyetlerine girmesine izin verilmemesi ve etnik köken, ırk veya din farkı, baskın dilde akıcılık eksikliği, aksan, farklı kıyafet kuralları veya cinsel yönelim nedeniyle çoğunluk tarafından engellerle karşılaşılması veya hoş karşılanmaması duruma dâhildir. Kişinin ekonomik gelirinin yeterli düzeyde olması, istediği imkânlarda yaşamasına dolayısıyla belli bir bölgede, belli şartlara bağlı kalmamasına olanak sağlamaktadır; ancak ekonomik olarak dar gelirli birinin ihtiyaçlarını karşılamasının dışında, yeterli bir lükse sahip olmaması, aynı zamanda kültürel olarak da bulunduğu yaşam biçimine ve onun getirdiği durumlara zorunlu olarak katlanması manasına gelmektedir. Örneğin; bir bölgede, inancından ötürü kültürel dışlanma yaşayan birinin, aynı zamanda ekonomik olarak da bölgede kalmaya mecbur olduğu aşikârdır. Aksi durumda, yaşadığı dışlanmaya karşı mekansal değişiklik yapabilecek veya hukuki haklarını arayacak gücü olabilecektir (Byrne, 2005).

Ekonomik dışlanma veya kalıcı bir işsizlik durumu, özellikle bu insanların başlangıçta göçmen olduğu veya farklı etnik kökenlerden geldiği durumlarda, siyasi dışlanma ile pekiştirilen kültürel dışlanmaya giderek daha fazla yol açmaktadır (Şenses, 2002).

Toplumsal bütünleşme açısından ele alındığında, kültürel dışlanma oldukça tehlikeli bir kavramdır. Özellikle bilgi çağında, insanların çok fazla imkan sarf etmeksizin bilgiye ulaştıkları dönemde kişilerin toplumdaki dışlanması, kültürel bir oluşum içerisine dahil edilmemesi toplumun geleneksel kalıplarının veya alışkanlıklarının sabit kaldığını göstermektedir. Kültürel dışlanma yaşayan bireyler topluma karşı enformel ilişki ağı geliştirirler. Bu durum toplumun bütünleşmesi gereken herhangi

bir olayda kültürel olarak dışlanan grubun bu bütünleşmeyi sağlayamaması anlamına gelir. Bu da uzun vadede toplumdaki inorganik bağlarla mekanik bir insan grubu yaratacak ve vatandaşlık bilincini azaltacaktır (Kart, 2015).

Siyasi dışlama, bir bireyin temel, yasal ve siyasi haklarından kısmen veyahut tamamen yararlanamama ve siyasi hayata katılımın önünde doğrudan veya dolaylı engellerle karşılaşma durumudur. Bu durum, bazı grupların kamusal alanda güvenlik eksikliği yaşamasına, siyasetten uzaklaşmasına veya aşırı düzeyde siyasi yaşamdan dışlanmasına yol açabilir. Marshall'ın sosyal haklar tanımı, sosyal yurttaşlığın bağlantılı iki yönünü ifade eder. İlki, her yurttaşın devletten temel bir asgari mali destek, yani "bir nebze ekonomik refah ve güvenlik hakkı" bekleyebileceğini gösterir. İkinci ve daha geniş unsur olan, "sosyal mirasın tamamını paylaşma ve geçerli standartlara göre medeni bir hayat yaşama hakkı, topluma tam katılım" hakkıdır. Kesinlikle mutlak yoksulluk içinde yaşayan biri, anlamlı bir anlamda vatandaş olarak kabul edilemez. İlgili çağdaş kanıtların bir değerlendirmesi, görece tanımlandığında yoksulluğun, yoksul insanların vatandaşlık statüsü üzerinde ciddi bir olumsuz etkiye sahip olduğunu da göstermektedir (Alcock, 1993).

Marshall'a göre siyasi dışlanmanın en önemli sebebi, yoksulluk ve göçtür. Özellikle kırsaldan göç ile kente gelen kişilerin kent kültürüne adapte olamamaları ve yeterince ekonomik kazanç sağlayamamalarından ötürü, kentte azınlık grubunda kalarak, siyasi dışlanma yaşadıkları görülmektedir. Bu kişiler, zamanla sosyal vatandaşlıktan faydalanamaz, hatta ülke yönetiminde söz sahibi olamaz hale gelirler. Yoksullaşma, aynı zamanda marjinal grupları da etkileyerek siyasal katılımı azaltır. Örneğin; ırksal veya kültürel olarak farklı grupların aynı zamanda yoksullukla iç içe kalmaları, onların siyasi aidiyetini de etkileyerek ülkedeki siyasetten kendi istekleriyle de dışlanmalarına sebep olmaktadır (Şenses, 2002).

Her bir dışlanma biçimi, birbirini pekiştirir ve güçlendirir. Ekonomik dışlanma yaşayan birinin aynı zamanda kültürel veya siyasi dışlanma yaşaması da muhtemeldir. Nitekim yoksulluk, kişinin asgari düzeyde toplumdaki haklarını kullanamaması, haklarıyla birlikte varlık gösterememesi durumudur. Bu ötekileştirmeye uğrayan kişinin maddi yoksunluğu sebebiyle siyasi ve kültürel ortamda da arzu ettiği başarıyı elde etmesi veya kendini ifade edebilmesi tam anlamıyla mümkün değildir (Byrne, 2005).

Peki tüm bu yeni yoksulluk türleri yaratan dışlanmalar aşılabilir mi veya aşılabilmesi halinde söz konusu toplum ne yöne evirilecektir ? Hiç şüphesiz bu soru yeni yoksulluk türlerine ilişkin yapılan araştırmalardaki en önemli noktayı ifade etmektedir. Nitekim çalışmanın ilk bölümlerinde de belirtildiği gibi yeni yoksulluk araştırmalarında problemlere ilişkin çözümler sunmak da önemsenmiştir. Ancak bu çözümler akademik dünyanın inisiyatifinde olmayan, daha çok akademik araştırmalar rehberliğinde hükümetlerin bulacağı ve uygulayacağı çözümlerdir. Bilgi çağının yaşandığı bu dönemde ırkçılık, kültürel dışlanma, yoksulluk, açlık, sefalet gibi sorunların çözümlenmesi gerekirken çok daha fazla arttığı görülmektedir. Bu artışa rağmen halen elle tutulur çözümler üretilmemesi, dünyanın görünmeyen bir *Üçüncü Dünya Savaşı* yaşamasıyla ilgilidir. Kapitalist güçlerin daha da büyümek istemesi, Çin'in yeni dünya düzeninde Amerika'ya rakip olması, Avrupalı devletlerin kendi aralarında kurdukları kolonileşme temayülü dünyada görünmeyen kutuplar yaratmıştır. Dolayısıyla bugünün dünyası küreselleşmeyle birlikte ileri sürdüğü vaatlerle "aynı eksende gelişen ülkeler" yaratmak yerine "sıkışık bir dünya" yaratarak küreselleşmeyi tetiklemektedirler. Bu anlamda gelişmiş ülkeler daha fazla gelişirken, yoksullaşan ülkeler ise daha da yoksullaşmakta ve bu durum kaotik bir ortam yaratmaktadır. Bu nedenle bahsedilen sorunların çözümünü için gelişmiş ülkelerin sömürge anlayışından vazgeçerek, tüm dünyayı kucaklaması gereklidir (Chaskin ve Joseph, 2015).

Konu Hakkındaki Literatür Çalışmaları

Walker (1999) hazırlamış olduğu bilimsel çalışmasında, yoksulluğun, sosyal dışlanmayı tetikleyici bir kavram olduğundan bahsetmiştir. İkisi arasındaki en önemli fark sosyal dışlanmanın uzun süreli olmasıyken, yoksulluğun ise daha dinamik, değişken ve kısa süreli olmasıdır. Diğer bir deyişle şayet sosyal dışlanmanın sebebi yoksulluk ise, yoksulluk faktörünün ortadan kalkması, sosyal dışlanmanın da ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

Kooten (1999), işgücü piyasasındaki esnekliğe bağlı olarak yaptığı çalışmasında A, B, C, D kişileri üzerinde bu durumu ele almış ve kişilerin istihdam edilmeleri sonrasında ise devamındaki yaşamlarını incelemiştir. Ayrıca bu incelemede, sosyal bütünleşme ve sosyal dışlanma gibi iki kategoriye de yer vermiştir. Uzun vadede A ve B kişisi, işgücü piyasasına katılarak sosyal bütünleşme yaşarken, C ve D kişisi ise piyasadan uzak kalarak sosyal dışlanma yaşamışlar.

Şahin (2009) sosyal dışlanmanın, başlı başına sosyolojiyi ilgilendiren bir kavram olduğunu, bu nedenle maddi yoksunluk ifade eden yoksulluk kavramından farklı olduğunu belirtmiştir. Ancak sosyal dışlanmanın kapsamına bakıldığında, yoksullukla iç içe olduğu durumların başında, sosyal dışlanma yaşayan bireylerin, ekonomik sebeplerle dışlanmalarına sıklıkla rastlanması önemli görülmelidir. Diğer bir deyişle, insanlar, her sebeple toplumda ötekileştirilebilirler; ancak en sık rastlanan ötekileştirme sebeplerinden biri, ekonomik kaynaklıdır.

Gün (2010) bilimsel, çalışmasında yoğun göç alan kentlerden biri olan Mersin'de, göç sonucunda şekillenen sosyal yapıyı incelemiş ve sokakta çalışan çocukların sayısına dikkat çekmiştir. Çalışmada yirmi bir çocuk, on aile, dokuz eğitimci, kurum seçilene ve alanında bir uzman ile nitel araştırma yöntemi kullanılarak, bu çocukların mevcut durumunu inceleyen ve yoksulluğun genel görünümü hakkında fikir sahibi olmayı amaçlayan araştırmacı, çocukların sokakta çalışma sebeplerine odaklanmıştır. Kent yaşamına uyum sağlayamayan, göçle kırsal bölgeden gelen yoksul ailelerin geçinmekte zorlanmaları, kentteki enflasyon, gelir dağılımı ve eşitsizlik sebebiyle yoksullaştıkları için çocuklarını çalıştırdıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışma, yeni yoksulluğun sokakta çalışan çocuklar üzerinden görülmesini sağlamıştır. Bugün tüm dünyada sosyal bir problem

olan çocuk işçiliğinin anlaşılması noktasında, yeni yoksulluk düzeninin ne denli belirleyici olduğu sonucunu da ortaya çıkarmıştır.

Karakaş (2010), küresel yoksulluğun bir yüzü olarak yeni yoksulluk biçiminin sosyal dışlanmaya etkisini ele almış ve tartışmıştır. Bu çalışmada, yeni yoksulluğun sosyal dışlanmayı, “tüketememe” noktasında tetiklediğini, hükümetlerin bu tür yoksullukla mücadele adına etkin planlamalar gerçekleştirmesi gerektiğini savunmuştur.

Özhasar (2013) çalışmasında, yoksulluk ve sosyal dışlanma ilişkisine yönelik bir literatür araştırması yapmış, ardından Aydın’da yaşayan 269 yoksul kişiye yapmış olduğu (yoksul kişilerin tespit edilmesi sosyal yardımlardan faydalananlar üzerinden olmuştur) anket çalışmasında, onların sosyal dışlanma durumunu ölçecek sorular yönelmiştir. Anket çalışması sonucunda, sosyal yardım alan kişilerin, kendilerini yüksek oranda sosyal dışlanmışlık içerisinde hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Tunç (2014), yeni yoksulluğun, sermayeci üretim ve üretime dayalı tüketimin ön plana çıktığı kentlerde görülen bir sorun olduğunu dile getirmiş ve bu konuyla ilgili olarak, “Gezi Parkı” olaylarını örnek çalışma biçiminde incelemiştir. 2013 yılının 27 Mayıs günü başlayan gezi olayları, 2.5 milyon kişinin katıldığı sosyal bir olaydır. Tunç, bu olayların yoksulluk açısından değerlendirmesini yaptığında, genel yoksulluk profiline benzemediğini, açlığa dayalı yoksulluk olmadığını, özellikle genç vatandaşlardan oluşan topluluğun sert tepkisi ile karşılaşıldığını belirterek; eğitsel, yaş profili ve ekonomik açıdan göz önüne alındığında *yeni yoksulluk* kriterleri ile uyumlu, bir sosyal tepki olduğundan bahsetmiştir. Gezi parkındaki sosyal tepkiyle, ülkedeki yeni yoksul kesimin de aynı zamanda dile geldiğini savunan araştırmacı, Türkiye’de, 2013 yılında başlayan gezi parkı olayları olarak isimlendirilen, uzun bir süre devam eden hareketlilikte, yeni yoksul teriminin daha belirgin hale geldiğini savunulmuştur.

Erkul ve Koca (2016), sosyo-ekonomik düzeyi düşük kesimler için geliştirilen yoksul yardımlarının, bireylerin kendilerini toplum tarafından ötekileştirilmiş olarak görmelerinde etkili olup olmadığını amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle yoksulluk ve sosyal dışlanma arasında güçlü bir bağ olduğunu ancak sosyal dışlanmanın tek sebebinin yoksulluk olmadığını da belirten yazarlar, yoksullukla mücadelede, sosyal yardımların kişiler üzerindeki etkisine yoğunlaşmışlardır. Bireyler üzerine yapılan anket çalışmalarını da derleyen yazarlar, sosyal yardımların, temelde bireyleri kısa vadede yoksulluktan kurtardığını, bu nedenle sosyal bütünleşmeyi sağladığını, ancak sosyal dışlanmanın çok yönlü bir kavram olmasından ötürü de sadece sosyal yardımlar üzerinden iyileştirilecek şekilde ele alınmaması gerektiğini, bu konuda bilhassa hükümetlere büyük görev düştüğünü belirtmişlerdir.

Erdal ve Özkan (2019) hazırlamış oldukları bilimsel çalışmalarında, ekonomik kalkınmanın en temel amaçlarından olan beşeri kalkınmanın, sosyal dışlanma ve yoksullukla ne denli bir ilişkisi olduğunu araştırmışlardır. Beşeri kalkınma, beşeri sermayenin niteliklendirilmesidir. Diğer bir deyişle, insan gücünün nitelikli hale gelmesidir. Araştırmacılar, beşeri sermayenin kalkındırılmasıyla birlikte çok daha güçlü hale geleceğini, dolayısıyla yapılabirlik seviyesinin artacağını savunmuşlardır. Kişinin niteliklerinin yükselmesi, ekonomik kalkınmanın da önünü açacağı için dışlanmayı zayıflatacaktır.

Hatıpler (2019), bireyin yaşadığı toplumdan kopması manasına gelen sosyal dışlanmanın yoksullukla karşılaştırıldığında, benzer ancak birbirinden farklı kavramlar olduğunu ele almış, sosyal dışlanmanın bir sebebi olarak yoksulluğu göstermiştir. Her iki kavramın özünde de sosyal eşitsizlik, adaletsizlik, topluma dâhil olamama, beklentileri gerçekleştirememe, yoksun kalma duygusu vardır. Dolayısıyla sosyal olarak dışlanan bireylerin çoğu aynı zamanda fakirlik sıkıntısı çeken bireyler olabilmektedir.

Baykal (2020) çalışmasında Kocaeli ilinde, 18-29 yaş aralığında olan 409 gence bir anket çalışması yapmıştır. Çalışmada gruplar arasında farklılıkları bulabilmek amacıyla 30 yaş ve üstü 464 kişiye de görüşme tekniğiyle sosyal dışlanma ölçeği uygulamıştır. Burada amaç, kişilerin yaşa bağlı olarak sosyal dışlanma durumlarını göz önüne almak ve aynı zamanda gençlerin durumunu değerlendirmektir. Araştırma sonucunda, sosyal dışlanmanın birçok faktör ile ilişkisi olduğu gözlemlenirken, özellikle 2000 TL sınırının altında gelir sağlayan genç nüfusunun sosyal dışlanmayı belirgin şekilde yaşadıkları, ekonomik gelir ile dışlanma arasında sıkı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avrupa Komisyonu, sosyal dışlanmayı, sosyal hakların reddi veya gerçekleşmemesi açısından tanımlamaktadır. Her yurttaşın belirli bir temel yaşam standardına sahip olma ve örneğin istihdam, barınma, sağlık ve eğitim gibi belli başlı sosyal ve mesleki kurumlara katılma hakkını vurgulamaktadır. Sosyal dışlanma, vatandaşlar dezavantajlı duruma düştüğünde ve bu sosyal hakları güvence altına alamadığında ortaya çıkan bir durumdur. Sosyal dışlanma, günümüz toplumlarında yaşanan ve bir arada sağlıklı şekilde yaşamayı engelleyen en önemli sorunların başında gelmektedir. Sosyal dışlanmanın birçok sebebi vardır. En bilinen sebebi ise yoksulluktur. Geçmişten günümüze yapılan çalışmalar, sosyal dışlanma yaşayan ve maddi anlamda yoksunluk çeken bireylerin ortak noktaları olduğunu, yoksulluğun sosyal dışlanmayı desteklediğini göstermiştir.

1980’lerle birlikte başlayan *yeni yoksulluk* çalışmaları, dünyadaki yoksulluğun, geleneksel yoksulluk nedenlerinin başında gelen neden olarak sadece gelir ilişkisi ile açıklanamadığını, farklı faktörlerin de yoksulluğa sebep olduğunu göstermiştir. Kentlerde, hızlı sanayileşmeye ayak uyduramadığı için işsiz kalan, sosyal haklardan yararlanamayan, belli bir kültüre ait olamayan, siyasi haklarını doğru şekilde kullanamayan, ülke içerisinde vatandaş olarak kendini gösteremeyen gruplara

bakıldığında, maddi anlamda sorunlar yaşadıkları, ancak bu sorunların ötesinde, geliri olan insanların tüketim hızına yetişemedikleri için yoksullaştığı görülmektedir.

Sanayileşme, sonsuz bir arz-talep dengesi üzerine kuruludur. Piyasaya arz edilen her şeyin bir tüketicisi olması gerektiği fikri, tüketimi bir gereklilik haline getirmiştir. Bu nedenle de aslında kentlerde tüketim, yaşam için bir kriter haline gelmiştir. Özellikle gelir seviyesi üst grup, tüketebilme özgürlüğüne sahip olduğu için değer görmektedir. Bu durumda tüketime katılmadığı veya istenen düzeyde katılmadığı için sosyal dışlanma yaşayan birey sayısı oldukça fazladır. Bu durum, küreselleşmeyle birlikte sınırların ortadan kalkması ve her geçen gün, dünyadaki liberal bakış açısının yaşama hâkim olmasıyla ilgilidir. Dünyadaki, tek bir ülke varmışçasına uygulanan serbest piyasa koşulları, bireyi ona uymaya mecbur kıldığı için, bugün tüm dünyada *yeni yoksulluk*, çağın en büyük problemleri arasında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Alcock, P. (1993). *Understanding Poverty*. London: The Macmillan Press Ltd
- Amin, S. (1992). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. Semih, Lim (Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları
- Atkinson, R and Davoudi, S. (2003). *The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities*. Journal of Common Market Studies, 48 (3), pp.427-448.
- Bauman, Z. (1998). *Work, Consumerism and the New Poor*, Philadelphia: Open University Press.
- Baykal, B. (2020). *Sosyal Dışlanma Kısacasındaki Gençler*. Emek Araştırma Dergisi (GEAD), 11(18), ss. 97-118
- Beall, J and Piron, L. H. (2005). *DFID Social Exclusion Review*. London, The London School of Economics and Political Science.
- Berry, A., Hoton, S., Mazumdar, D. (1997), *Globalization, Adjustment, Inequality, Poverty and Human Development*, New York: H. D. Report Office.
- Böhnke, P. (2001). *Nothing Left to Lose: Poverty and Social Exclusion in Comparison: Empirical Evidences on Germany*. Berlin: Social Science Research Center.
- Bradly, David. (2000). *Rethinking the Sociological Measurement of Poverty*, Social Forces, Vol. 81(2), 1-10
- Bratton, M. (2008). *Poor People and Democratic Citizenship in Africa*. Anirudh, Krishna (Ed.). Poverty, Participation, and Democracy, New York: Cambridge University Press
- Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Byrne, D. (2005). *Social Exclusion*. London: Open University Press.
- Chaskin, R. and Joseph, M. (2015). *Integrating the Inner City: The Promise and Perils of Mixed-Income Public Housing Transformation*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Erdal, A., Özkan, D. (2019). *Beşeri Kalkınma, Sosyal Dışlanma Ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme*. Yönetim ve Ekonomi, 26(1), ss.1-13
- Erkul, A., Koca, M. (2016). *Yoksul Yardımlarını Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanma Bağlamında Yeniden Düşünmek*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6(3), ss.615-628
- Gün, S. (2010). *Yoksulluk Döngüsü Bağlamında Sokakta Çalışan Çocuklar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Güneş, F. (2009). *Kentsel yoksulluk/dışlanma(Mı), göç ve istihdam: Eskişehir’de belediyeden yardım alan haneler*, Sosyal ve Araştırmalar Dergisi Selçuk Üniversitesi İİBF, 9 (18), ss.1-10
- Hatipler, M. (2019). *Boyut ve Etkenleriyle Sosyal Dışlanmanın Yoksullukla Karşılaştırmalı İlişkisi*. Bilgi, 21(1), ss.39-77
- Jones, B. G. (2006). *Explaining Global Poverty: A Critical Realist Approach*. London: Routledge
- Karakaş, M. (2010). *Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü : Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*. Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), ss.1-17
- Kart, E. (2015). *Yoksulluğun mekânlarında borçluluğun ve ‘borçlu’nun üretilişi*. A. Rıza Güngen & Ü. Akçay (Ed.). Borçlan(dır)ma ve Türkiye’de borçluluk. Praksis, (38), 155-179.
- Kenyon, S., Lyons, G., Rafferty, J. (2002). *Transport and Social Exclusion: Investigating the Possibility of Promoting Inclusion through Virtual Mobility*. Journal of Transport Geography, Number 10, pp.201-220
- Kieselbach, T. (2003). *Long-Term Unemployment Among Young People: The Risk of Social Exclusion*. American Journal of Community Psychology, 32(1-2), pp.69-76.
- Kooten, G. V. (1999). *Social Exclusion And The Flexibility Of Labour*. Ashgate.
- Lahore, O. (2015). *Effect Of World War 2*, https://www.academia.edu/16723869/Effects_of_World_War_2 (Erişim Tarihi. 30.05.2022).
- Özdoğan, F. (2009). *Yoksulluk kültürü yaklaşımına eleştirel bir bakış*, Ankara, TC. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi.
- Özey, R. (2003). *Yoksulluk Coğrafyası, Yoksulluk*. İstanbul: Deniz Feneri Yayınları.
- Özhasar, B. (2013). *Yoksul Hanelerde Sosyal Dışlanmanın Boyutları: Aydın İli Örneği*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O.(2003). *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sen, A. (2000). *Social Exclusion-Concept, Application, and Scrutiny*. Master of Trinity College, Cambridge, and Lamont University Professor Emeritus, Harvard University
- Seyyar, A. (2003). *Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele, Yoksulluk*. İstanbul: Deniz Feneri Yayınları.

- Şahin, T. (2009). *Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi*. Ankara: Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi.
- Şenses, F. (2002). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TDK. (2021). *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tunç, A. (2014). *Yeni Yoksulluk Kavramı Çerçevesinde Gezi Parkı Olayları: Kamu Yöneticilerine Bazı Öneriler*. Birey ve Toplum, 7(1), ss.231-260
- Wacquant, L. J. (2011). *Kent paryaları: İlleri marjinalliğin karşılaştırmalı sosyolojisi*. (M. Doğan. Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Walker, A. (1997). *Introduction: The Strategy Of Inequality*. (Ed.) A. Walker and C. Walker, Britain Divided: The Growth Of Social Exclusion In The 1980s and 1990s, Child Poverty Action Group, London.
- WebTekno (2020). *İnanması Güç: Dünya Geneline İnterneti Hayatında Hiç Kullanmamış İnsan Sayısı Açıklandı* (Erişim Tarihi. 30.05.2022).

Perakende Sektöründe Hizmet Üreten Kobi'lerin Pandemiden Kaynaklanan Kısıtlamalar Süresince İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma

A Research on Human Resources Practices of Kobi's Providing Service in Retail Sector During the Constraints Arising From Pandemic

Serdar ÇAKAN*

* Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, drserdarcakan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7444-9079

Öz

Bu çalışmanın amacı, pandemi süreci içinde perakende sektöründe çeşitli kısıtlar ve zorluklar yaşayan küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ'lerin) insan kaynakları uygulamalarını tespit etmek ve elde edilen bulgulara dayalı olarak işletmelerin bu alandaki etkinlikleri üzerine sonuçlara ulaşmaktır. Bu nedenle bu araştırma ile Sakarya il sınırları içinde farklı işkollarında hizmet veren dokuz işletmenin sahibi/yetkilisi ile derinlemesine görüşmeler yaparak gereken bulgulara ulaşılmış ve bu işletmelerin temel insan kaynakları fonksiyonlarına yönelik uygulamaları pandemi şartları dahilinde mercek altına alınmıştır. Kolay ulaşılabilirlik prensibine bağlı kalarak kuyum, hazır giyim, ayakkabı, restoran, dayanıklı tüketim malları, telekomünikasyon, akaryakıt, kırtasiye ve market işkollarında faaliyet gösteren dokuz farklı işletme seçilmiştir. Yarı yapılandırılmış soru formu ile işletmelere sorulan on farklı sorunun cevapları, yedi alt tema altında toplanarak birlikte değerlendirilmiştir. Yapılan saha araştırması sonucunda elde edilen bulgular betimsel ve içerik analizleri ile incelenmiş ve kayda değer sonuçlara ulaşılmıştır. Hizmet sektöründe faal KOBİ'lerin bütün içinde kapladıkları alanın yoğunluğu göz önüne alındığında elde edilen sonuçların, salgın hastalığa bağlı zorlukların işletmelere ve ülke ekonomisine olan olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik faydalar sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin organizasyonlarında ve çalışma şartlarında resmi kısıtların dışında kayda değer değişiklikleri tercih etmedikleri, mevcut personellerini korumak için yoğun çaba sarf etmelerine rağmen bu dönemde ilave istihdamı düşünmedikleri, normal şartlarda uyguladıkları performans değerlendirme, ücret ve kariyer yönetimi faaliyetleri ile eğitim ve gelişim faaliyetlerine yeterince ilgi göstermedikleri, pandemi şartlarının kurum kültürüne olmasa bile çalışanlar üzerinde örgütsel bağlılığa dair olumsuz etkiler yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda işletmelerin, çevredeki gelişmeleri yakından takip ettiği, rakiplerinin uygulamalarını dikkatle incelediği ancak perakende sektörünün temsilcileri olarak ileri döneme ait stratejilerde ortak bir eğilim içinde olmadıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid 19, perakende sektörü, insan kaynakları uygulamaları

Abstract

The main purpose of this search is to determine the human resources practices of the Small & Medium Sized Enterprises (KOBİ), which have various constraints and difficulties in the retail industry during the pandemic time and to reach results on the efforts of the companies in this field based on findings. For this reason, with this research, the necessary findings were obtained by making in-depth interviews with the owners/managers of different nine businesses serving in different business lines within Sakarya, and the applications of these enterprises for their basic human resources functions were examined within the scope of the pandemic conditions. Adhering to the principle of easy accessibility, nine different businesses operating in jewelry, readymade clothing, shoes, restaurant, durable consumer goods, telecommunication, fuel oil, stationery and marketplace sectors were selected. The answers of ten different questions asked to businesses with the semi-structured questionnaire were gathered under seven sub-themes and evaluated together. The findings obtained because of the field research were analyzed with descriptive and content analysis and significant results were obtained. Considering the density of the area occupied by active KOBİs in the service sector, it is thought that the results obtained will provide benefits for reducing the negative effects of the difficulties due to epidemic disease on businesses and the country's economy. According to the findings obtained because of the research, companies operating in the retail industry do not prefer significant changes in their organizations and working conditions other than official constraints, they do not consider additional employment in this period despite their intensive efforts to protect their existing personnel. It has been concluded that companies do not show enough interest in performance evaluation, wage and career management activities, as well as training and development activities, which they normally apply under normal conditions, and that the pandemic conditions have negative effects on the organizational commitment on the employees, even if not on the corporate culture. As a result of the research, it was concluded that the companies closely followed the developments in the environment, carefully examined the practices of their competitors, but they did not have a common tendency in future strategies as representatives of the retail sector.

Keywords: Covid 19, retail sector, human resources applications

GİRİŞ

Ülkemizde ve dünya ticaretinde küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) belirgin bir etkinliği gözlemlenmektedir. Genel olarak aile işletmesi formunda faaliyet gösteren ya da gelecekte aile işletmesi hüviyetini kazanması beklenen KOBİ'ler, yapısal ölçüklerinin değişkenliğine rağmen sayıca çok olmalarından dolayı ülkenin genel refah seviyesinin yükselmesine, milli gelirin artmasına, üretim hacminin genişlemesine önemli katkılar sağlamaktadır. Farklı sektörlerde, değişen ölçüklerde mal ve hizmet üreten KOBİ'lerin ülkelerin ekonomik sistemleri içinde özellikle istihdam yaratma açısından önemli etkileri bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; girişimcilerin birinci aşama yapısal düzeyi olarak da kabul edilebilecek KOBİ'lerin, toplumun istihdam fırsatlarına yönelik ihtiyaçlarının da ilk adresi olduğu ifade edilebilir. 2020 yılı başından itibaren etkisini gösteren; yayılma hızı, etki alanı ve ölümcül sonuçları nedeniyle dünya çapında salgın bir hastalık (pandemi) olarak tanımlanan Covid 19 isimli virüs, hükümetlerin toplum sağlığını korumak için sert tedbirler almasına ve "maske, mesafe ve temizlik" gibi sloganlarda anlatıldığı gibi insanların bireysel davranışlarında farklılaşmalara sebep olmuştur. Ancak salgının hızı ve etkisi belirgin hale geldikçe bireysel önlemlerin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Dünya genelinde hükümetler, sağlık probleminin etkilerini azaltabilmek için belli günlerde ve saatlerde sokağa çıkmanın yasaklanması, belli sektörlerde faaliyet gösteren işyerinin kapatılması, belli gerekçeler dışında şehirler ve ülkeler arası seyahatlerin kısıtlanması gibi sosyal hayatı çok etkileyen uygulamalara başvurmak zorunda kalmışlardır. Salgının kontrol altına alınabilmesi için uygulanan küresel ve bölgesel önlemler nedeniyle ticaret hayatının bütünü durmasa bile oluşan yeni sosyal düzenin tüketiciler üzerinde oluşturduğu psikolojik kaygılar ve ekonomik baskılar alışverişin boyutlarını sınırlandırmıştır. Bu çalışmada kavramsal bağlantıların örneklem üzerindeki izdüşümünün tespit edilebilmesi için perakende sektöründe fakat farklı ticaret konularında faaliyet gösteren dokuz farklı işletme incelenmiş, gerekli veriler işletme yöneticileri ile yapılan derinlemesine görüşmeler sayesinde toplanmıştır. Toplanan veriler, betimsel ve içerik analizleri ile incelenerek ülke genelindeki istihdam sorunlarının çözümüne dair ampirik bulgulara ulaşılması hedeflenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İşletme, genel olarak mal veya hizmet üretmek suretiyle ortaya çıkacak muhtemel bir karı paylaşabilmek için bir veya birden fazla gerçek/tüzel kişinin bir araya gelmesiyle oluşan örgütlerdir (Akkaya vd., 2019:16). Ülkemizde ticari işletmeler üretim çeşitlerine, yapısal büyüklüklerine ve özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Genellikle aile işletmesi şeklinde örgütlenen küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) ülkemiz ekonomisine etkisi, diğer ülkelerinkine benzer şekilde (Astrachan ve Shanker, 2018:213; Ifea, 2003:235) yüksektir. Ülkemizde üretim faaliyetlerine odaklanmış sanayici KOBİ'lerin yanında ticarete odaklanmış işletmelerin varlığı da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikler perakende sektörü içinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin örgütsel boyutları ne olursa olsun, istihdam üzerine yarattıkları katma değer yadsınamaz bir önemi olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Ancak Covid 19 virüsüne bağlı salgın hastalık nedeniyle KOBİ'lerin perakende sektöründeki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için kullanılan insan kaynağının yönetimi önceki döneme oranla daha hassas bir duruma evrilmiştir.

Ülkemizde KOBİ'ler özellikle Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından yürütülen faaliyetler ve yapılan düzenlemeler ile desteklenmektedir. Tarihte geriye doğru gidildiğinde ilk olarak 1963 yılındaki kalkınma planlarında karşımıza çıkan (Candan, 2018:7) KOBİ kavramı daha sonraki bütün kalkınma planlarında mutlaka yer almış ve gelişimleri için hükümetler tarafından önemsenmişlerdir. 2007-2013 dönemini kapsayan dokuzuncu kalkınma planı ve sonrasında hem ihracat faaliyetlerine ham de kadın girişimcilere yönelik desteğin daha somut adımlarla ortaya konduğu gözlemlenmektedir (Aykaç, 2008:136).

KOBİ ve Perakende Sektörü

KOBİ'ler, buldukları ülkelerde ticari hayatı şekillendirmekte, vergi verme ve istihdam yaratma gibi önemli roller üstlenmektedirler. Ülkemizde bünyesinde on kişiden daha az işgücü barındıran mikro KOBİ'lerin toplam yapı içindeki oranının %95'ten büyük (TÜİK, 2002) olduğundan hareketle sanayi ve hizmet sektörlerinin genel çarklarının işleyişine dair derinlemesine analizler yapmak gerekmektedir. Çünkü on kişiden az işgücü potansiyeli ile zanaatkâr girişimcilerin oluşturduğu mikro işletmeler, güçlü sosyoekonomik faydalarına rağmen işletmeler içinde ömürleri en kısa olanlardır (Develi, 2008). Bunun yanında konuyu istihdama katkısı bakımından ele aldığımızda 250 kişiden az çalışana sahip olan mikro, küçük ve orta boy işletmelerin ekonomik etki alanının oldukça geniş olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Ülkemizde hizmet sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lerin bütüne oranı yaklaşık %85'tir. Yüzde 15'lik üretim/sanayi dışında kalan ve geniş bir alanı kapsayan hizmet sektöründeki KOBİ'ler yoğunluklu olarak perakende sektöründe faaliyet göstermektedirler. Yine gerçekleşen ithalat rakamlarından yola çıkarak KOBİ'lerin yaklaşık %57'sinin ticaret sektöründe faaliyet gösterdikleri görülmektedir (TÜİK, 2016). Şüphesiz bu yapının oluşmasında, KOBİ'lerin daha kolay ürün tedarik edebilme, tedarikçiler ile kolay ilişkiler kurabilme, pazarlama ve hizmet faaliyetlerinde esnek davranabilme, bölgesel teşviklerden faydalanabilme ve tüketici eğilimlerini kolay fark edebilme gibi (Türkoğlu, 2002:283) sahip oldukları avantajlar etkisi bulunmaktadır.

Covid 19, sağlık sistemi üzerindeki kötü etkilerine ilave olarak bu nedenle farklı sektörlerde farklı etkiler oluştursa bile genel olarak hizmet (perakende) sektöründeki işletmeleri olumsuz etkilemiştir. Özellikle salgın döneminin aylar bazında uzaması ve belirsizliğini koruması nedeniyle; kapalı kalınan iş günlerinin tedarik ve satış döngülerini bozması ve açık günlerde elde edilen

cironun, maliyetleri karşılayamaması gibi mali problemlerinin yarattığı sarsıntılar KOBİ'ler için tarihi bir tecrübe halini almış bulunmaktadır.

Covid 19 Salgını ve Ticari Hayata Etkisi

Salgının ilk zamanlarında dünya ekonomi çevreleri, Covid 19'un tıpkı 2008 ekonomik krizinde olduğu gibi yerel dinamikler üzerinde etkili olacağını (Elliot, 2020) ve buna bağlı olarak geliştirilecek yerel çözüm önerilerinin işe yarayacağını düşünmüşlerdir. Ancak arz ve talep ikilisinin aynı anda düşmesi, ekonomik bozulmanın etkilerini yıkıcı kılmış ve salgının kötü etkilerini bölgeden bölgeye (Mert ve Alan, 2020:1052) genişletmiştir.

Covid 19 virüsüne bağlı salgın, dünyaya Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinden başlayarak yayılmıştır. Günümüz teknolojisinin bizlere sağladığı iletişim imkanları ile durum kısa sürede fark edilmiştir. Bu salgını, tarihsel süreçte yaşanan diğer salgınlardan ayıran en önemli özelliklerden biri belki de insanoğlunun dijitalleşme ile elde ettiği avantajları problemin tanımını yapmada kullanabilmiş olmasıdır. Elbette ulus devletlerin sınırlarını kapatabilme ve ülkeler arası hareketliliği kısıtlama imkanına sahip olması da salgının kıtalar ve ülkeler arasındaki dolaşımını belli oranda kontrol almayı kolaylaştırmıştır. Ancak, salgının insandan insana bulaşmasını engellemek için yapılan bütün önleme faaliyetleri küresel düzeyde etkileşim içindeki dünya ekonomisini daha önce benzeri görülmemiş şekilde etkilemiştir. Virüsün ortaya çıkmasından sonra neredeyse tüm dünyada ulaşım, turizm, spor, sanat ve eğitim gibi birçok sektör durma noktasına gelmiş, ülkeler arası ticari faaliyetler yavaşlamıştır.

Salgın nedeniyle alkol, dezenfektan, temizlik malzemesi, dayanıksız tüketim malları ticareti, vücut direncini artırıcı ilaç, vitamin ve gıda takviyeleri üreten ilaç ve gıda gibi sektörlerde belirgin bir büyüme gözlenirse de (Balcı ve Çetin, 2020:43) krizden etkilenen sektörlerin fazlalığı genel bir ekonomik krizin yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan ekonomik krize bağlı olarak işletmelerin kapanma – açılma – kısıtlı çalışma – tekrar kapanma – tekrar kısıtlı açılma döngüsü içinde devam ettirmeye çalıştığı yeni iş dönemi özellikle istihdam azalışına sebep olmuştur. Kısa çalışma ödeneği uygulaması, prim ödemiş olma şartlarındaki mevzuat değişiklikleri, işten çıkarma yasakları, işverenlere verilen avantajlı krediler ve vergi yapılandırılmaları gibi mali tedbirlerin varlığına rağmen kapalı/kısıtlı geçirilen sürenin uzaması nedeniyle işletmelerin normal düzenlerini koruması imkânsız hale gelmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2020 yıl sonu verilerine göre; Türkiye 2020'yi genel işsizlikte %13,2, tarım dışı işsizlikte %15,7 ve genç nüfusta işsizlikte %26,1 verileriyle kapatmıştır.

Perakende Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi

İnsan kaynakları yönetimi fonksiyonları temelde organizasyon kurma, iş analizi yapma, işe alma, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, ücret ve kariyer yönetimi, iletişim ve motivasyon ile endüstri ilişkileri şeklinde sıralanabilir. İnsan kaynakları yönetimi, üretim/sanayi işlemlerinde olduğu gibi perakende sektöründe de oldukça dinamiktir (Zaim ve Polat, 2013:38). Bu dinamizm nedeniyle insan kaynakları uygulamaları, perakende sektöründeki işletmelerde hızlı değişen bir ortamın oluşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca işletmeler kendi ticari bölgelerindeki değerlerden ve yönetim biçimlerinden etkilenmektedirler (Çakan ve Tutar, 2019:645). Buna rağmen işletmeler, daha fazla sayıda ve nitelikte adaya ulaşmak, zaman kaybına neden olacak bürokratik süreçlerden muaf olmak (Aksoy, 2005:67), çalışanları işletmenin ortak hedefleri doğrultusunda motive etmek için esnek yapılar kurmak (Demirkaya, 2006:70) gibi birçok amaçla insan kaynakları yönetimine önem vermektedirler. Ancak diğer sektörlerde olduğu gibi perakende sektöründe de bilgi işleminin önemi arttıkça, dijital dönüşüm gerçekleştikçe geleneksel pazardaki işgücünün yeterliliği sorgulanır duruma gelmiştir. İşletmeler açısından eğitilmiş ve deneyimli personele ulaşmaktan daha önemli olan bu personeli rakiplerinden önce temin edebilmektir. Perakende sektöründe işe alma, özlük haklarını yönetme, maaş ödeme ve işbaşı eğitimleri organize etmekten öte özellikle satış ve tahsilat odaklı faaliyetlerin yoğunluğundan dolayı iş performansının daha etkin, güvenin daha belirleyici ve uzun vadeli iş ilişkilerinin daha zorlayıcı olduğu bir işgücü piyasası oluşmaktadır. Sektörün içinde birbirine yakın çalışan işletmelerin bölgesel şartlar gereğince çalışanlarını elde tutmayı becerebilmesi önemli bir rekabet unsuru haline gelmektedir. Bu nedenle kadınlar dahil çeşitli yaş ve eğitim gruplarından işgücünün birlikte yoğun olarak çalıştığı perakende sektöründe uygulanan insan kaynakları faaliyetleri (Yüksekbilgili ve Akduman, 2015:88) işletmeler açısından önceki dönemlere oranla daha belirgin avantajlara sahiptir. Perakende sektöründe etkin, başarılı ve yetkin iş gücünü elde tutmak, rakiplere kaptırmamak anlamına geldiğinden insan kaynakları yönetimi, mali imkanların izin verdiği ölçüde örgütsel bağlılığın sağlanmasına ve işyerine aidiyetin yükseltilmesine yönelik planlar ve faaliyetler içermektedir.

İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI

Covid 19 salgınının dünya çapında hızla yayılması ile oluşan “yeni normal” ve bu yeni dönem üzerine 2020 ve 2021 yılları arasında akademiye yoğun ve etkili çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sadece tıp ve sağlık alanı ile sınırlı değildir. Pandeminin yarattığı zorlamalar ile sosyal hayatın ve ekonominin üzerindeki etkilerin de araştırıldığı çok sayıda çalışma sosyal bilimler disiplini altında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar yaşanan arz ve talep şoklarının etkilerini (Fornaro ve Wolf, 2020), oluşan yüksek enflasyon ve buna bağlı gelişen işsizlik oranlarını (Chakraborty ve Maity, 2020; Bernstein vd., 2020; Balde vd., 2020), pandeminin tarım, turizm ve sanayi gibi sektörler üzerindeki olumsuz etkilerini (Jayaselvi, 2020) ve oluşan yeni ekonomik şartların GSYH'lerde yarattığı daralmaları (Breisinger vd., 2020; Bahar ve İlal, 2020; Çalışkan vd., 2020) içermektedir. Ayrıca farklı düzeydeki karantina uygulamalarının ne tür sonuçlar doğurduğuna dair araştırmalar da (Çakmaklı vd., 2020) yapılarak sektörlerin etkilenme düzeyleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre; yaşanan gelişmeler, alışlageldik ticari faaliyetlerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur çünkü işletmelerin üretim

faktörlerine ulaşması, üretim yapması ve hem reel hem de mali piyasalardaki belirsizliklerin etkisi ile yöneticiler açısından karar verme zorlaşmıştır. Bu belirsizlik durumu, üretim faktörlerinden en önemlisi olan işgücünün yönetimini de bir o kadar farklılaştırmıştır. Özellikle örgütlerde meydana gelen ekonomik ve sosyal değişikliklerin insan kaynakları yönetimlerini etkilediği bilinmektedir (Koçak ve Erdoğan, 2011). Ancak pandemi koşullarında yaşananlar, işletmeler açısından öngörülen ekonomik ve sosyal değişimlerden olmadığı için işletmelerin bu dönemde insan yönetimine nasıl yaklaştıkları, önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Çünkü daha önceleri uzun zamanlara yayılan yenilikçi faaliyetler pandemi nedeniyle haftalar hatta günler içinde başlanması gereken uygulamalara sebep olmuştur (Çağatay ve İrkılata, 2021). Ancak insan yönetimi açısından pandemi, beyaz yaka ve mavi yaka çalışanlar açısından farklı etkilere sebep olduğundan (Caligiuri vd., 2020) özellikle uzaktan çalışmanın her sektörde uygulanması mümkün olamamıştır. Perakende sektöründe çalışanlar, işyerlerinin kapalı olduğu zamanlarda evde kalarak gelirlerinin bir kısmından vazgeçmek, açık olduğu zamanlarda ise; sağlıklarını koruyabilmek için eğitime ve motivasyona (Brooks vd., 2020) ihtiyaç duymuşlardır. İzolasyon uygulamaları ile çalışmak, hastalık ve istifa gibi nedenler yüzünden azalan işgücünün fazla mesailer ile kapatılması (Delen ve Peksan, 2020) gibi zorlayıcı faktörler çalışanların iş tatminlerine ve örgütsel bağlılıklarına olumsuz etkiler yapmıştır (İlhan vd., 2019). Dolayısıyla işletmelerde Covid 19 ile mücadelenin nasıl yapılacağına dair araştırmaların (İlhan, 2020) da yaşanan bu olumsuz süreçte önemli bilgilere erişmede fayda sağladığı değerlendirilmelidir. Türkiye’de Covid 19 üzerine yapılan araştırmaların, pazarlama stratejileri (Öndoğan ve Öndoğan, 2021; Güven 2020) ve istihdama yönelik olarak (Kara, 2020; Balcı ve Çetin, 2020; Koca, 2020) yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.

YÖNTEM VE BULGULAR

Betimsel bir çalışma olarak tasarlanan bu çalışmada veriler, perakende sektöründe farklı ürünlerin satış ve pazarlaması konusunda faaliyet gösteren küçük ve orta boy işletmelerden elde edilmiştir. Bu çalışma, işletme sahiplerinin/yöneticilerinin Covid-19’un yarattığı sosyal kısıtlamalara bağlı olarak işletmelerinde uyguladıkları insan kaynakları faaliyetleri hakkında bilgilere ulaşmak, işletmelerin ortak ve farklı yönlerinden hareketle bir sonuca varmak amacını taşımaktadır. Ayrıca sonuçları, bu konuda yapılmış önceki çalışmalarda elde edilen sonuçlarla kıyaslamaktır. Bütün bu nedenlerle, katılımcıların görüşlerini belirleyebilmek için yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak derinlemesine görüşme tekniği ile katılımcıların görüşlerini serbestçe ortaya koymasına amaçlanmıştır (Erkuş, 2005). Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda faydalı sonuçlar veren nitel araştırmaların insan ve insanın sosyal çevresi ile ilgili problemleri anlamada kendine özgü bir süreci ifade ettiği söylenebilir (Creswell, 1998). Nitel araştırmalar sayesinde insanı ve örgütlenme tarzlarını anlamlandırmak mümkün olabilmekte (Karadağ, 2010) ve derinlemesine bilgi elde edilebilmektedir (Büyüköztürk vd., 2010).

Çalışma Grubu

Bu araştırma için dönemin kısıtları ve hassaslığı göz önünde tutularak örnek işletmelerle iletişim zorluğu yaşamamak için ulaşılabilir örnekleme yöntemine karar verilmiştir. Bu yöntemle, erişilmesi kolay katılımcıların seçilmesi ve araştırmaya hız ve pratiklik kazandırılması amaçlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Saha çalışması, Sakarya ilinde perakende sektöründe faaliyet gösteren ancak satış ve pazarlama konusunda ürün bazlı farklılıklar gösteren işletmeler ile yapılmıştır. Modelleme, veri toplama ve bulguları değerlendirme süreci Şubat – Nisan 2021 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Çalışma ile ilgili olarak Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan izin alınmıştır. Araştırmaya katılan işletmeler ile ilgili demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan İşletmeler Hakkında Demografik Veriler

İşletme	Faaliyet Alanı	Faaliyet Süresi (yaşı)	Çalışan Sayısı	Yönetici Sayısı	Görüşülen Kişi (Görevi, Eğitimi, Mesleği)
K1	Telekomünikasyon	21	8	1	İşletme Sahibi/İşletmeci
K2	Dayanıklı Tüketim Malları	25	60	5	Genel Müdür
K3	Ev Tekstili	<i>Cevap alınmadı.</i>			
K4	Hazır Giyim	15	10	3	İşletme Müdürü
K5	Market	24	413	45	İnsan Kaynakları Müdürü
K6	Ayakkabı	10	7	1	İşletme Sahibi/İşletmeci
K7	Kırtasiye	50	2	1	İşletme Sahibi/İşletmeci
K8	Restoran/Kafe	1	8	1	İşletme Sahibi/İşletmeci
K9	Kuyumculuk	35	14	3	İşletme Sahibi/İşletmeci
K10	Akaryakıt	30	10	1	İşletme Sahibi/İşletmeci

Bu araştırma için birbirinden farklı işkollarında faaliyet gösteren en az on işletmeye ulaşmak hedeflenmiştir. Görüşmeler, çalışmaya katılmayı kabul eden dokuz işletme ile yapılmış, sadece bir işletme ile planlanan faaliyet işletme yöneticisinin son anda vazgeçmesi nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Çalışma grubu incelendiğinde, işletmelerin dokuz farklı ürün grubunun

pazarlama ve satışı ile ilgili faaliyetler içinde olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan işletmelerin biri bir yaşında, ikisi on yaşın üstünde, üçü yirmi yaşın üstünde ve diğer üçü otuz yaşın üstündedir. Çalışan sayıları açısından karşılaştırıldıklarında market ve dayanıklı tüketim malları alanında çalışan iki işletme hariç diğer altı işletmede 10-60 arası personel çalıştırmaktadır. Genel olarak çalışan sayısına oranla yönetici çalıştırdıkları tespit edilen işletmelerden beş tanesinde yönetici sayısı ikiden küçüktür.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formundaki soruların katılımcılara sorulması ile elde edilmiştir. Doğru soruların sorulabilmesi için öncelikle literatür incelenmiş ve soruların özgülüğüne, konuya odaklılığına ve belli bir hedefe doğru yönlendirici olmamasına dikkat edilmiştir. İşletme sahipleri ile görüşmelere başlanmadan önce hazırlanan sorularla ilgili bir uzmanın görüşleri alınmış ve gelen geri beslemelere istinaden sorularda minimal değişiklikler yapılmıştır. Cevapların toplanması için zaman süresi kısıtlanmamış, görüşmelerde katılımcının konsantrasyonunu bozacak farklı konulara girilmesinden imtina edilmiştir. Bazı cevaplar, katılımcıya gerekli açıklamaların ardından soru formunun kendisine teslim edilmesi ve birkaç gün sonra geri alınması yoluyla elde edilerek araştırmada belli bir iç geçerlilik sağlanmıştır. Bu çalışmada toplanan verilerle görüşme formundaki kavramsal çerçeve arasındaki uyuma dikkat edilmiştir. Toplanan bütün cevapların hangi sıklıkta tekrarlandığı analiz edilmiştir. Cevapların içeriğindeki tekrarlar göz önünde bulundurularak işletme sayısının dokuz ile sınırlı tutulmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Cevapların frekansları ve yüzde dağılımları incelenirken, işletmecilerin tekrar eden cevapları da belirlenmiştir. Bulguların ortaya çıkarılması için betimsel ve içerik analiz teknikleri uygulanmıştır. Katılımcıların görüşlerini çarpıcı şekilde ortaya çıkarabilmek için betimsel analizin, verilen cevaplar üzerinden gerekli açıklamalara ve kavramsal ilişkilere ulaşmak için de içerik analizinin uygun olacağına karar verilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Betimsel analiz, görüşmeler sonunda elde edilen cevapların alt temalara bölünmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında çalışma sürecinde geçilen aşamalar ayrıntılarıyla anlatılarak, dış geçerlilik artırılmaya çalışılmıştır. Cevaplara ve cevaplar ile elde edilen bulgulara dair kişiler yorumlardan kaçınılarak iç tutarlılığının artırılmasına gayret edilmiştir.

Bulgular

Saha çalışması sonrasında; bütün formların okunması ve karşılıklı değerlendirilmesi sonrasında “*organize olma/organizasyon kurma*”, “*özlük haklarının korunması*”, “*personel eğitimi/gelişimi*”, “*performans, kariyer ve ücret yönetimi*”, “*iletişim ve motivasyon*”, “*kurum kültürü ve kıyaslama*” ile “*stratejik yönetim*” olacak şekilde yedi alt tema belirlenmiştir. Her bir alt tema, görüşme formundaki sorularla ilişkilendirilmiş, alınan cevaplar (bulgular) ile insan kaynakları uygulamaları ve yönetimsel faaliyetler arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Alt Tema 1: Organize olma ve organizasyon kurma

Bu alt tema ile ilişkilendirilen sorular: “*Pandemi süresince organizasyonunuzda değişiklik yaptınız mı? Mevcut işlerde (bölümlerde) birleştirme ya da bölme, önceden olmayan yeni bölümler (kısımlar) açma, yönetim kadrosunda değişiklik, yeni personel istihdamı, ayrılıklar, vb.*” ve “*Pandemi süresince personel yapınızda değişikli oldu mu? Evet ise; bunun sebepleri nelerdir? Sağlık durumu, emeklilik, göç, uzman ihtiyacı, vb.*” şeklindedir. Bu alt temayla bağlantılı cevapların analizi Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Organizasyon ile İlgili Uygulamalar

Uygulama	Frekans	Yüzde
Değişiklik yok	3	33
Bölüm / Şube Açma	1	11
Bölüm / Şube Kapama	2	22
Yönetim Kadrosunda Değişiklik	1	11
Çalışma Saatlerinde Değişiklik	3	33
İşe Yeni Personel Alma	1	11
İşgücünde Azalma	5	55
o Süresiz izin	1	20
o Süreli izin	1	20
o İstifa	2	40
o Başka işyerine rotasyon	1	20
o Emeklilik	1	20
o Göç (başka bir ile yerleşme kararı)	0	0

Tablo 2’teki bilgiler ışığında işletmelerin 1/3’ünde önemli bir yapısal değişikliğin olmadığı belirlenmiştir. Bunun yanında bir işletmenin bölüm açtığı, iki işletmenin ise bölüm/şube kapattığı sonucuna ulaşılmıştır. Görüşmeye katılan işletmeler arasında market olan hariç, yönetici kadrosunda değişiklik yapan işletme bulunmazken, işletmelerin %33’ünde çalışma saatlerinde değişikliğe gidildiği tespit edilmiştir. Çalışma saatlerinde değişiklik yapan işletmelerin restoran, hazır giyim ve akaryakıt

işkollarında faaliyet yaptıkları tespit edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre çalışma saatlerinde yaşanan değişikliklerin nedenleri arasında zorunlu (yasal) kısıtlamalar ve iş potansiyelinin azalmasından dolayı gereksiz maliyetlerin oluşmasının önüne geçilmesi isteğidir. Araştırmaya katılan işletmeler içinde sadece bir işletme yeni personel alırken, beş işletmede işgücünde azalmalar meydana gelmiştir. Görüşme kabul eden dokuz işletme içinde işgücü azalan işletmeler detaylı incelendiğinde işten ayrılış sebebi %40 ile istifadirdir. Bunun yanında süresiz izin, kısa çalışma ödeneğine bağlı süreli izin, işletme sahibinin diğer projelerine rotasyon ve emeklilik gibi nedenlerin eşit frekansla dağıldığı tespit edilmiştir. İşletmelerin personeli arasında pandemi dönemi içinde kendi memleketine dönen ya da başka bir şehre göç edene rastlanmamıştır.

Alt Tema 2: Özlük Haklarının Korunması

Bu alt tema ile ilişkilendirilen soru: “Pandemi süresince özlük hakları yönetiminde zorunlu veya gönüllü olarak normal dönemden farklı uygulamalar yaptınız mı? Kısa çalışma ödeneğinden faydalanma, fazla mesai, dönüşümlü çalışma, ücret ödemelerinde yeni düzenleme, sosyal yardımları arttırma veya azaltma, vb.” şeklindedir. Bu alt temayla bağlantılı cevapların analizi Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Özlük Hakları ile İlgili Uygulamalar

Uygulama	Frekans	Yüzde
Değişiklik yok	2	22
Kısa Çalışma Ödeneğinden Faydalanma	4	44
Fazla Mesai Yapma	0	0
Mesai Saati Azaltma (ücret kesintisi olmadan)	1	11
Dönüşümlü Çalışma	3	33
Ücret Ödemelerinde Yeni Düzenleme	0	0
Sosyal Yardımları Arttırma	2	22
Sosyal Yardımları Azaltma	0	0

Tablo 3 incelendiğinde; işletmelerin %77’sinde özlük hakları konusunda değişiklikler yapıldığı tespit edilmiştir. Değişiklik yapmayan işletmeler, market ve kırtasiye işkolları olacak şekilde belirlenmiş ancak kırtasiye işkolundaki işletmesinin personel sayısındaki azlık nedeniyle bu bulgunun yeterince önemli olmadığı kanaatine varılmıştır. Pandemi döneminde kısa çalışma ödeneğinden yararlanan işletmelerin oranı %44 iken, işletmeler içinde dönüşümlü çalışma uygulama oranı %33, mesai saatlerini azaltma ise sadece %11’dir. Dönüşümlü çalışmanın, restoran, hazır giyim ve akaryakıt iş kollarının tercih ettiği bir metot olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında sosyal yardımlarda iyileştirme yapan/arttıran işletme sayısı iki olarak tespit edilirken, fazla mesai yapan, ücret ödemelerinde yeni düzenleme gerçekleştiren ya da sosyal yardımlarda kısıtlamaya giden bir işletmeye rastlanmamıştır.

Alt Tema 3: Personelin Eğitimi ve Gelişimi

Bu alt tema ile ilişkilendirilen soru: “Pandemi süresince çalışanlarınızın eğitim ve gelişimine yönelik çalışmalarınız oldu mu? Eğitim faaliyeti gerçekleştirdiniz mi? Yeni duruma adaptasyona yönelik faaliyetler gerçekleştirdiniz mi? Sağlık Bakanlığının açıkladığı önlemler dışında ekstra önlemler aldınız mı?” şeklindedir. Bu alt temayla bağlantılı cevapların analizi Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Eğitim ve Geliştirme ile İlgili Uygulamalar

Uygulama	Frekans	Yüzde
Eğitim	4	44
Pandemi Koşullarına Uyumla İlgili Faaliyetler	9	100
Sağlık Bakanlığının Açıkladığı Önlemler Dışındaki Önlemler	3	33

Tablo 4 incelendiğinde; araştırmaya katılan işletmelerin tamamının Sağlık Bakanlığının açıkladığı talimat ve yönergelere uyum konusunda gerekli hassasiyetleri gösterdikleri ve personellerine bu konuda gerekli bilgilendirmeleri yaptıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında katılımcı işletmelerin %44’ü kısıtlarla geçen süre içinde eğitim faaliyeti düzenlemiştir. Bu eğitimler, dijital haberleşme (toplantı yapma) metotlarının neler olduğu ve yeni dönemde işlerin nasıl yürütüleceğine dair bilgilerin öğretilmesi amacıyla yapılmıştır. Telekomünikasyon işkolu bu açıdan farklılık göstermektedir. Eğitim yapan işletmelerden sadece bir tanesi oluşan olumsuz havayı dağıtabilmek amacıyla motivasyon konulu toplantılar gerçekleştirmiştir. Sağlık Bakanlığının açıkladığı önlemler dışında mağaza içinde plastik seperatörler kullanma, mağaza içi kalabalığı önleyici reyon düzenlemesi ve günlük/haftalık ilaçlama gibi ekstra çabalar içinde giren işletme oranı %33 olarak belirlenmiştir. Bu konuda hazır giyim, kuyum ve market iş kolları diğerlerine göre farklılık göstermiştir.

Alt Tema 4: Performans, Kariyer ve Ücret Yönetimi

Bu alt tema ile ilişkilendirilen soru: “Pandemi dönemi süresince çalışanlarınıza performans ve kariyer yönetimine dair uygulamalarınız oldu mu? Performans değerlendirme yaptınız mı? Prim sistemi gibi sistemler uyguladınız mı? Süreç içinde terfi eden ya da ekstra ücret atışı alan personeliniz oldu mu?” şeklindedir. Bu alt temayla bağlantılı cevapların analizi Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Performans, Kariyer ve Ücret Yönetimi ile İlgili Uygulamalar

Uygulama	Frekans	Yüzde
Performans Değerlendirme Uygulaması	0	0
Prim Sistemi Uygulaması	4	44
Terfi Uygulaması	1	11
Ekstra Zam Uygulaması	0	0

Tablo 5 incelendiğinde; pandemi dönemine denk gelen aylar içinde hiçbir işletmenin çalışanları için performans değerlendirmesi yapmadığı tespit edilmiştir. Perakende sektöründe çok sık rastlanan bir uygulama olan satışa bağlı prim sistemine işletmelerin %44’ünün zor şartlara rağmen devam ettiği hatta telekomünikasyon işkolundaki işletmede prim sisteminin satışlara beklenenden daha fazla oranda ve pozitif yönde katkı sağladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmaya göre sadece bir işletmede (market) terfi mekanizması çalışırken, görüşme yapılan hiçbir işletmede ekstra ücret zammı yapılmadığı tespit edilmiştir.

Alt Tema 5: İletişim ve Motivasyon

Bu alt tema ile ilişkilendirilen soru: “Pandemi süresince çalışanlarına yönelik moral/motivasyon artırıcı, iletişimi güçlendirici uygulamalarınız oldu mu? Sosyal mesafe kısıtları nedeniyle kurumsal iletişimi nasıl organize ettiniz?” şeklindedir.

Araştırmaya katılan işletmelerden elde edilen bulgulara göre işletmelerde çalışma saatlerinden farklılıklar olsa bile normal çalışma düzenini koruyan, uzaktan (online) çalışan ve süreli veya süresiz izne çıkarılan yani çalışmayan şekilde üç farklı çalışan kategorisinin varlığı tespit edilmiştir. İşine normal çalışma düzeninde devam eden personelin iç ve dış çevre ile olan iletişiminin sosyal mesafe kuralları içinde gerçekleştiği, kendi arasında ve müşteri ile olan ilişkilerde yan yana gelmekten kaçındıkları ancak psikolojik zorlukları atlatmak için daha fazla iletişim kurmaya çalıştıkları belirlenmiştir. Online çalışan personelin dış çevreye odaklandığı, işletme içindeki bilgiye e-posta ve telefon aracılığıyla ulaşabildiği ancak izinde olan personelin iletişim sisteminin dışında kaldığı tespit edilmiştir. Market işkolunda pandeminin başladığı ilk dönemde kurumsal bilgilendirmeler yapılmışken, diğer işletmelerde sistematik bir bilgi akışına gerek duyulmadığı belirlenmiştir. Restoran işkolundaki işletme bu soruya cevap vermezken sadece ayakkabı pazarlama alanında faaliyet gösteren işletmenin, motivasyon artırıcı toplantılar yaparak iletişimi daha da artırıcı bir gayret içine girdiği anlaşılmıştır.

Alt Tema 6: Kurum Kültürü ve Kıyaslama

Bu alt tema ile ilişkilendirilen sorular: “Pandemi sürecinin kurum kültürüne etki ettiğini düşünüyor musunuz? Kurum kültürünün korunmasına yönelik faaliyetler planladınız ve uyguladınız mı? Kurum kültüründe değişiklik olmasını normal kabul ediyor musunuz?” ve “Pandemi süresinde diğer işletmelerin faaliyetlerini gözlemleme, çevre hakkında bilgiler toplama imkânınız oldu mu? Bunlar içinde başarılı gördüğünüz ve doğru insan kaynakları yönetimi için işletmeniz de uygulamaya başladığınız faaliyetler oldu mu?” şeklindedir. Bu alt temayla bağlantılı cevapların analizi Tablo 6’te gösterilmiştir.

Tablo 6: Kurum Kültürü ve Kıyaslama ile İlgili Uygulamalar

Uygulama	Frekans	Yüzde
Kurum Kültürünün Korunmasına Yönelik Çalışma	1	11
Değişen Kurum Kültürüne Ayak Uydurma	2	22
Başka İşletmeleri Gözlemleme (Kıyaslama)	6	66
Başarılı Bulunan Uygulamaları İşletmede Uygulama	2	22

Tablo 6 incelendiğinde; araştırmaya katılan işletmelerin sadece birinde işçi çıkarmama, maaşları zamanında ve tam yatırma, personel sağlığını korumaya yönelik faaliyetler yapmanın kurum kültürünü korumaya yönelik faaliyetler olarak algılandığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra işletmelerin %22’sinin değişen kurum kültürüne ayak uydurmayı önemsemediği belirlenmiştir. Ancak işletmelerin değişen kurum kültüründen anladıkları dijital dönüşümün ve internet üzerinden satış yapma gereksiniminin geliştirici etkileridir. Bu açıdan bakıldığında dayanıklı tüketim malları ticareti ve hazır giyim işkollarında çalışan işletmelerin diğer işletmelerde de olmasına rağmen e-ticarete olan yatkınlıklarını kurum kültürü bağlamında değerlendirebildikleri gözlemlenmiştir. Bunun yanında üç işletme yöneticisi, çalışanlarının örgütsel aidiyetlerinde azalma olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Araştırmaya katılan işletmelerin %66’sı piyasa ve sektör içinde kıyaslama yaptıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle bayilik sistemi ile çalışan telekomünikasyon, akaryakıt, dayanıklı tüketim malları pazarlama ve hazır giyim işletmelerinin rakiplerini gözlemlemek adına bir gayret içinde oldukları ancak bu gayretin bayileri oldukları markaların

yönlendirmesi ile yaptıkları belirlenmiştir. Özellikle rakip işletmelerin faaliyetlerinin gözlemlenmesine verilen önemin yanı sıra genel anlamda e-ticaret uygulamalarının araştırılmasının ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Alt Tema 7: Stratejik Yönetim

Bu alt tema ile ilişkilendirilen sorular: “*Pandemi sürecinden bağımsız, geleceğe yönelik olarak işyerinizde ve işlerinizde yeni düzenlemeler yapmayı düşünüyor musunuz? Detaylı iş analizleri bağlamında reorganizasyon veya değişim mühendisliği gibi kalıcı ve farklı yapılanmaya gitmeniz gerektiğini düşünüyor musunuz?*” ve “*Pandemi süreci sonunda uygulamayı düşündüğünüz strateji nedir? Büyüme, küçülme, sektör değiştirme, vb. Çalışanlarınızı bu stratejiye göre hazırlamak için planlamalarınız var mı?*” şeklindedir. Bu alt temayla bağlantılı cevapların analizi Tablo 7’te gösterilmiştir.

Tablo 7: Stratejik Yönetim ile İlgili Uygulamalar

Uygulama	Frekans	Yüzde
Mevcut Yapıyı Korumak	1	11
Reorganizasyon veya Değişim Mühendisliği Uygulama	2	22
Büyüme Stratejisi Uygulama	3	33
Küçülme Stratejisi Uygulama	2	22
Sektör Değiştirme	2	22

Tablo 7 incelendiğinde; sadece araştırmaya katılan işletmelerden sadece bir tanesinin (akaryakıt) mevcut durumunu korumayı hedeflediği, iki işletmenin ise dijital sisteme uygun bir reorganizasyon planladıkları ve üç işletmenin her ne olursa olsun büyüme hedeflerini sürdürdükleri tespit edilmiştir. Bunun yanında kuyum ve hazır giyim işkolunda faaliyet gösteren işletmelerin yüksek maliyetli (kira, stopaj) mağazaların sayısını azaltma ve depodan satış yapmaya devam etme gibi stratejik hedefleri olduğu, bunun fiziki anlamda küçülme olarak kabul edilebileceği belirlenmiştir. Bunun dışında ayakkabı ve hazır giyim işkollarında faaliyet gösteren işletmelerin farklı işkolları veya sektörlere yönelmek gibi planlarının olması da dikkat çekici bir ayrıntı olarak kaydedilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, salgın hastalık döneminde işletmelerin kriz algısı ve insan kaynakları yönetimini ilgilendiren alanlarda krizle başa çıkma çabaları araştırılmıştır. Bu amaçla Mart 2021 tarihinde üç hafta boyunca kuyum, hazır giyim, restoran, ayakkabı, telekomünikasyon, dayanıklı tüketim malları, akaryakıt, market ve kırtasiye işkollarını kapsayacak şekilde farklı işletmelerle görüşmeler yapılmıştır. Bu çalışmada iki ila dört yüzden fazla personel çalıştıran işletmelerin insan kaynakları yönetimi açısından birlikte değerlendirilmesi, ilginç sonuçların elde edilmesine imkân sağlamıştır. Sonuç olarak; işletmelerdeki yapısal büyüklüğün insan kaynakları uygulamaları açısından farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir. Ayrıca yaşça büyük olan işletmelerin probleme karşı koyma güçlerinin, kurumsallaşma kabiliyetlerinden çok mali imkanlarına bağlı olarak şekillendiği değerlendirilmektedir. Araştırma sonucunda işletmelerin organizasyon yapılarında radikal değişiklikler yapmadıkları, ilgili bakanlıklar ile valiliklerin yönergelerine bağlı olarak çalışma saatlerinde yapılan değişiklikler dışında kayda değer bir yenilenmeyi tercih etmedikleri sonucuna varılmıştır. İlgili dönemde personel çıkarma yasağının olması nedeniyle, kısa çalışma ödeneği sisteminin izin verdiği ölçüde süreli ya da süresiz izin kullandırma, istifa eden veya emekli olan personelin yerine yeni istihdam gerektirmeden süreci atlatma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Kara (2020), Balcı ve Çetin (2020) ve Koca (2020)’nin çalışmaları ile uyumludur. Kapalı günlerin fazlalığı ve sokakların hareketsizliği ile müşterilerin alım gücündeki değişikliklere bağlı olarak işletmelerin işgücünden mümkün olduğunca tasarruf etme eğilimleri anlaşılır bulunmuştur. Bu sonuç Çakmaklı (2020)’nin araştırması ile uyumludur. Ancak Delen ve Peksan (2020)’dan farklı olarak işletmelerin fazla mesai kaçındıkları tespit edilmiştir. Bunun nedeninin fazla mesai ödemelerinin getireceği mali yük olduğu değerlendirilmektedir. Araştırmada elde edilen bir başka ilginç sonuç ise özlük haklarının korunması konusunda işletmelerin beklenenden daha fazla gayret içinde olmalarıdır. Bu sonuç bu araştırmanın insan kaynakları yönetimi konusunda ortaya koyduğu farklılıklardan biri olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle; işletmelerin yeni işgücü istihdamına sıcak bakmalarına rağmen, iş yerlerini erken saatlerde kapatacak şekilde çalışma sürelerini kısaltmaları, maaşları tam ödemeleri, ilk dönemler hariç kısa çalışma ödeneği sistemine dahil olmamaları, üstelik imkanlar nispetinde sosyal yardımlar ile personellerine ilave desteklerde bulunmaları önemli bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Fakat pandemi süresince insan kaynaklarının temel fonksiyonlarından olan; iletişim ve motivasyon ile eğitim ve geliştirme faaliyetlerinde belirgin bir “zayıflık” dikkat çekicidir. Bazı işletme temsilcilerinin “*sadece hayatta kalmaya çalışıyoruz*” şeklinde özetledikleri kriz yönetimi döneminde eğitim olmasa bile motivasyona dair faaliyetler yapıyor olmaları kurum kültürüne ve örgütsel aidiyete katkı sağladığı şeklinde değerlendirilebilir. Bu uygulamaların örgütsel bağlılığı koruma amacıyla yapılmış olması, İlhan vd., (2019)’in araştırması ile uygunluk göstermektedir. Ancak, bazı işletmelerin çalışanlarında gözlemledikleri aidiyet eksikliğinin sebebi olarak işyeri yöneticilerinin iletişime yeterince önem vermemeleri olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmada çalışanların fikirlerine, duygularına ve düşüncelerine yönelik somut verilere ulaşılmamıştır ancak işletmelerin personellerini mali anlamda koruma gayretlerinin, onların genel motivasyon seviyesindeki azalmayı engellemediği yargısına varılmıştır. Bununla birlikte araştırma ile perakende sektöründeki işletmelerde insan kaynakları yönetiminin önemli fonksiyonlarından olan performans değerlendirme, ücret ve kariyer yönetimi uygulamalarının da pandemiye bağlı kısıtlamalar süresince etkin olarak gerçekleştirilmediği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuca göre; bu süre içinde sayıca kalabalık olan işletmelerde dahi dönemin

mali şartlarındaki zorluklara ve genel belirsizliklere bağlı olarak personelin kariyerine etki edecek olumlu uygulamalara ara verilmiştir. Bu sonuç, Çağatay ve Irkılata (2021)'nin hızlı uygulama üzerine yaptığı araştırma ile uyumludur. Başka bir deyişle işletmelerin üretim ve satış konusunda geliştirdikleri hızlı tepkilerin insan kaynakları yönetimi söz konusu olduğunda farklılaştığı değerlendirilmektedir. Pandemi süreci sonrasında ait stratejik planlamalara bakıldığında işletmelerin birbirinden ayırdığı tespit edilmiştir. İşletmeler içinde büyümek, küçülmek, değişim mühendisliği ile yeniden yapılanmak ve hatta başka sektörlerle geçmek şeklinde ifade edilen birbirinden farklı stratejilerin eşit oranda dağılım göstermesinden dolayı perakende sektörüne ait tutarlı planların var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak çevre ile olan ilişkilerde açık olmaları ve çevrede gelişen şartları takip etmeye çalışmaları umut verici olduğu kadar etkileyici bir durum olarak değerlendirilmektedir. İşletmelerin bu dönemde insan gelişimine ve personel motivasyonuna gereken hassasiyeti göstermesinin önemini hatırlamakla birlikte salgın hastalığın piyasalara, ticarete ve işletmelerin mali yapılarına verdiği/vereceği zararı dikkate almak da gerekmektedir. Ancak kriz dönemlerinin aynı zamanda fırsat dönemleri de olduğundan hareketle, işletmelerin bu zorlayıcı dönemde insana yatırım yapmaktan vazgeçmemesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Özellikle birkaç işletmenin yaptığı gibi dijital dönüşüme yönelik farkındalık oluşturmak, bu çağa uygun entelektüel sermayenin gelişimine destek vermek ve mevcut işgücünü uzun dönem beceri geliştirme programlarına tabi tutmak işletmelerin orta ve uzun vadede faydasına olabilecektir. İşletmelerin fiziki mağazalarda artık yapılamayan işlerin sanal, dijital ortamlarda yapılabilirliğini sağlamak için gereken bilgiyi iç ve dış kaynaklardan üretmeyi öğrenmesi gerekmektedir. İşletmelerin belirsizlik karşısında rasyonel karar vererek kontrollü kemer sıkma politikaları uygulamaları kaçınılmazdır ancak araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda işletmelerin etkin insan kaynakları yönetiminden vazgeçmeden sadece koruyucu değil aynı zamanda kapsayıcı ve geliştirici politikalar üretmesi önerilmektedir. Benzer bir araştırmanın pandemi sonrasında yeniden yapılması ve sonuçlarının karşılıklı olarak değerlendirilmesi bugünkü sonuçların test edilmesi bakımından anlamlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, M. A., Dündar, E., Karaman, D., Gökalp, Ö., Kılıç, Ü. ve Koç, D. (2019). *Ticaret Hukuku*, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Aksoy, B. (2005). Bilgi Teknolojilerinin Yarattığı Örgütsel Değişim: Nasıl Bir İnsan Kaynakları Yönetimi, *Bilgi Dünyası*, Cilt:6, Sayı:1, 58-77.
- Astrachan, J. H. ve Shanker, M. C. (2003). Family Businesses' Contribution to the U.S. Economy: A Closer Look, *Family Business Review*, Vol. 16, No. 3, (December), 211-219.
- Aykaç, M. (2008). *Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye'de KOBİ'ler*, İstanbul: İTO Yayınları.
- Bahar, O., ve İlal, N. Ç. (2020). Corona virüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139.
- Balcı, Y. ve Çetin, G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 40-58.
- Balde, R., Boly, M., ve Avenyo, E. (2020). Labour market effects of COVID-19 in sub-Saharan Africa: An informality lens from Burkina Faso, Mali and Senegal. *UNU-MERIT Working Papers*, 1-38.
- Bernstein, J., Richter, A. W. ve Throckmorton, N. A. (2020). COVID-19: A View from the Labor Market. *Federal Reserve Bank of Dallas Working papers*, 1-25.
- Breisinger, C., Abdelatif, A., Raouf, M., ve Wiebelt, M. (2020). COVID-19 and the Egyptian economy: Estimating the impacts of expected reductions in tourism, Suez Canal revenues, and remittances.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L. ve Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395 (14), 912-920.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi, 6. Basım.
- Caligiuri P., Cieri H. D., Minbaeva, D., Verbeke, A. ve Zimmermann, A. (2020). International HRM insights for navigating the COVID-19 pandemic: Implications for future research and practice. *Journal of International Business Studies*, 51, 697-713.
- Candan, A. (2018). KOBİ'lerde Kurumsallaşma Süreçleri Kurumsallaşmanın KOBİ'lere Etkileri ve Perakende Mağazacılık Sektöründe Örnek İşletme Modeli, *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa
- Chakraborty, I., ve Maity, P. (2020). COVID-19 outbreak: Migration, effects on society, global environment and prevention. *Science of Total Environment*, 728(138882), 1-7.
- Creswell, J.W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Sage. London.
- Çağatay, A. ve Irkılata, E. (2021). Dünyada gelişen insan kaynakları uygulamaları: Covid 19 temelli yaklaşım, *Journal of Business in the Digital Age*, 4(2), 146-164.
- Çakan, S. ve Tutar, H. (2019). Aile işletmelerinde strateji belirleme: bir durum çalışması, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 631-650.
- Çakmaklı, C., Demiralp, S., Özcan, Ş. K., Yeşiltaş, S., ve Yıldırım, M. A. (2020). Covid-19 and Emerging Markets: The Case of Turkey. *Koç University-TÜSİAD Economic Research Forum Working Paper No: 2011*, 1-49.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2020). Covid-19 Salgınının Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri. C-IASOS I. Ulusal Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi. İzmir.

- Delen, M. G. ve Peksan, S. (2020). *Covid-19 ve işçiler: Salgının ilk döneminde sanayi işletmelerinde çalışan sendikali işçiler (mavi yakalılar)*. İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi Yayınları.
- Demirkaya, H. (2006). Tarım Toplumundan Bilgi Toplumuna İnsan Kaynakları Yönetiminde Değişim, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, Temmuz-Aralık, 1-23.
- Develi, N. (2008). Aile İşletmeleri, Aile İşletmelerinde Karşılaşılan Yönetim ve Organizasyon Sorunları: Mersin Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Elliot, L. (2020). Prepare for the Coronavirus Global Recession, <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/15/prepare-for-the-coronavirus-global-recession>, (Erişim Tarihi: 04 Mart 2021).
- Erkuş, A. (2005). *Bilimsel Araştırma Sarmalı*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Fornaro, L., ve Wolf, M. (2020). Covid-19 Coronavirus and Macroeconomic Policy. *Universitat Pompeu Fabra Barcelona Department of Economics and Business Economic Working Paper* (Series Working Paper No 1713), 1-10.
- Güven, H. (2020). Covid 19 pandemik krizi sürecinde ticarete meydana gelen değişimler, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 251-268.
- Ifera, (2003). Family Business Dominate, *Family Business Review*, Vol. 16, No. 4, (December), 235-239.
- İlhan, Ü. D., Kümbül-Güler, B. & Aksaraylı, M. (2019). Çalışma değerleri ve örgüte duygusal bağlılık: X ve Y kuşağı mavi yakalı çalışanlar üzerine bir çalışma. *Journal of Yaşar University*, 14 (56): 379-406.
- İlhan, Ü. D. (2020). Covid-19 ile Mücadelede İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarında İhtiyaç Duyulan Aksiyonların Belirlenmesine Yönelik Örgütsel Müdahale Yöntemi Önerisi, *Gaziantep Üniversitesi Journal of Social Science*, 2020 Special Issue, 288-307.
- İŞKUR, (2020), internet sitesi: <https://media.iskur.gov.tr/40630/08-agustos-2020-aylik-istatistik-bulteni.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.01.2021)
- Jayaselvi, S. (2020). COVID-19: An Overview of Economic Waves on Indian Economy. *Shanlax International Journal of Economics*, 8(3), 114-119.
- Kara, E. (2020). Covid-19 pandemisi: İşgücü üzerindeki etkileri ve istihdam tedbirleri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 269-282.
- Karadağ, E. (2010). Eğitim Bilimleri Doktora Tezlerinde Kullanılan Araştırma Modelleri: Nitelik Düzeyleri ve Analitik Hata Tipleri1. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(1): 49-71.
- Koca, D. (2020). Türkiye'de İşgücü Piyasasının Boyutları ve Covid-19 Döneminin İşgücü Piyasasına Etkileri, *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(2), 69-83.
- Koçak, O. ve Erdoğan, Z. B. (2011). Bankacılık sektöründe yeni insan kaynakları yönetimi yaklaşımları hakkında bir uygulama. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 60, 259-283.
- Küçük ve Orta Büyüklükte Girişim İstatistikleri. (2016). <http://www.tuik.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 02 Mart 2021)
- Mert, G. ve Alan, T. (2020). Girişimcilerin Kriz Algısı ve Kriz ile Başa Çıkma Stratejileri, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(32), 1047-1064.
- Öndoğan, E. N. ve Öndoğan, Z. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Hazır Giyim Markalarının Pazarlama Stratejileri, *TJFMD*, 3(3), 89-118.
- TÜİK, (2002). Türkiye İstatistik Kurumu internet sitesi. (Erişim Tarihi: 02 Mart 2021)
- Türkoğlu, M. (2002). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri ve Bölgesel Kalkınmada KOBİ Temelli Stratejiler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİFBF Dergisi*, C.7, S.1, 277-300.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları, Ankara.
- Yüksekbilgili, Z. ve Akduman, G. (2015). Perakende Mağazacılık Sektöründe Satış Personelinin Demografik Özellikleri ve Personel Memnuniyeti İlişkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:52, 86-99.
- Zaim, H. ve Polat M. (2013). İnsan Kaynakları Fonksiyonlarının Mukayeseli Önem Derecelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı: 64-65, İstanbul, 35-59.

Muş'ta Arı Ürünlerinin Yıllık Tüketimine Bağlı İstatistiksel Analiz*

Statistical Analysis of the Annual Consumption of Bee Products in Muş*

Burçak GÜNDAL**, Çerkez AĞAYEVA***

*Bu çalışma, Muş'un Ekonomik Kalkınmasında Arıcılığın Önemi, isimli Muş Alparslan Üniversitesi 2020 yılı BAP Projesiden türetilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi. Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, b.gundal@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5884-7242

***Prof. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, c.agayeva@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0507-9785

Öz

Bu çalışmanın amacı, Muş'ta arı ürünlerinin yıllık tüketiminin incelenmesidir. Bu kapsamda Muş merkez ve ilçelerinde halkın tükettiği yıllık bal miktarı analiz edilmiştir. Ayrıca yıllık bal tüketim miktarını etkileyen faktörler tespit edilmiştir. Çalışmada arı ürünleri tüketiminin genel analizi ve arıcılıkta Muş ili rolünün tespiti olmak üzere iki bağımsız inceleme yapılması uygun bulunmuştur. İstatistiksel analizler için bu çalışmada SPSS ve MATLAB programları kullanılarak tespit edilen parametreler arasında ilişkiler detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve gerekli modeller oluşturulmuştur. Çalışmanın amacına uygun olarak tüketicilere yönelik anket oluşturulmuştur ve uygun parametreler tespit edilmiştir. Anket sayısının belirlenmesi için gerekli yöntemler incelenmiştir ve bunun yanı sıra Muş ilinin sosyo-demografik özellikleri dikkate alınarak tutarlı sonuç için minimum anket sayısının 107 olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak anket sayısının 120-150 civarında olmasına karar verilmiştir. Muş ili ve ilçelerinde 150 kişiye yapılan anket çalışması sonucu 136 kişinin bal tükettiği tespit edilmiştir ve bal tüketenlere ait verilerin analizi yapılmıştır. İnceleme sonucunda Muş merkez ve ilçelerinde önemli arı ürünlerinden biri olan balın yıllık tüketim miktarını etkileyen faktörler, aylık gelir, eğitim durumudur, diğer faktörler ise yaş, meslek ve medeni hal olduğu belirlenmiştir. Kriterler arasındaki ilişkilerin, özelliklerinin ve şekillerinin belirlenmesi için yapılan analiz aşamasında kişisel açıklamaya dayanarak farklı matematiksel modeller incelenmiş ve bu modeller arasında karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arı Ürünleri, SPSS, MATLAB, Matematiksel Modeller, Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Regrasyon Analizi

Abstract

In this context, the annual amount of honey consumed by the people in the center and districts of Muş was analyzed. In addition, the factors affecting the annual honey consumption were determined. In the study, it was found appropriate to conduct two independent studies, namely the general analysis of bee products consumption and the determination of the role of Muş province in beekeeping. For statistical analysis, in this study, the relations between the parameters determined by using SPSS and MATLAB programs were analyzed in detail and necessary models were created. In accordance with the purpose of the study, a questionnaire was created for consumers and appropriate parameters were determined. The necessary methods to determine the number of questionnaires were examined, and besides, considering the socio-demographic characteristics of Muş province, it was determined that the minimum number of questionnaires for a consistent result was 100. Accordingly, it was decided that the number of questionnaires would be around 120-150. As a result of the survey conducted on 150 people in Muş province and its districts, it was determined that 136 people consumed honey and the data of those who consumed honey were analyzed. As a result of the examination, it has been determined that the factors affecting the annual consumption of honey, which is one of the important bee products in Muş center and its districts, are monthly income, education level, and other factors are age, occupation and marital status. In the analysis phase to determine the relationships, properties and shapes between the criteria, different mathematical models were examined based on personal explanation and comparisons were made between these models.

Key Words: Bee Products, SPSS, MATLAB, Mathematical Models, Linear and Nonlinear Regression Analysis.

GİRİŞ

Günümüzde arıcılık faaliyeti kırsal bölgelerde bulunan birçok ailenin geçim kaynağından biridir. Arıcılık yapılarak elde edilen ürünlerden başta bal olmak üzere polen, propolis ve balmumu gibi ürünler kırsal bölgede arıcılık faaliyeti ile uğraşan üreticilerin gelirlerinde önemli artışa neden olmaktadır (Çukur ve Demirbaş, 2016: 87) Tarımsal ekonomiye katkı sağlayan arıcılık Türkiye’de büyük bir potansiyele sahip olmaktadır. Beslenme, alternatif tıp, kozmetik, ilaç sanayi gibi alanlarda kullanıldığından dolayı arı ürünlerine olan tüketici talebi artmaktadır.

Arıcılık Avrupa’da genellikle geleneksel bir uğraşı, İspanya, Polonya, Macaristan, Yunanistan, Türkiye gibi ülkelerde kırsal geliri artırıcı bir araç, Uzak Doğu, Orta ve Güney Amerika ülkelerinde önemli bir dış gelir kaynağı ve Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Japonya gibi ülkelerde ise ağırlıklı olarak bitkisel üretimde tozlaştırılmada kullanılmak amacıyla yapılmaktadır (Öztürk vd., 2015: 5). Dünyada hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde arıcılık faaliyetlerine son zamanlarda önem verilmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’ne (FAO) göre Dünyada kişi başına günlük bal tüketiminde birinci sırada 9.62 gr olarak Orta Afrika Cumhuriyeti olmaktadır. Türkiye ise 3.33 gr olarak 7. sırada yer almaktadır (FAO, 2019). Dünya bal üretiminde ikinci sırada yer alan Türkiye, ihracatta 21. sırada yer almaktadır. Bu durumun temel sebebi; yüksek bal maliyetinin Türkiye’nin uluslararası piyasada rekabet şansını azaltması ile açıklanabilir (TEPGE, 2019: 2).

Muş ili Türkiye İstatistiki bölge birimleri sınıflandırması için de TRB2 (Bitlis, Hakkari, Muş, Van) bölgesinde yer alıp arıcılık faaliyetleri açısından önemli bir potansiyele sahip olmaktadır. Muş ovası çeşitli bitki örtüsüne sahip olup gezginci arıcıların ilk uğrak yeri olmaktadır. Muş ili aynı zamanda gezginci arıcılık yanında sabit arıcılık faaliyetlerine de uygun iklim ve coğrafyaya sahip olmaktadır. Türkiye’de 2021 yılında üretilen bal miktarı 96.344,201 tondur. TRB2 bölgesinde 5.467,808 ton, Muş İlinde ise 500,408 ton bal üretilmektedir. 2021 yılında Muş’ta toplam arıcılık faaliyeti yürüten işletme sayısı 322’dir (TÜİK, 2021).

Bu çalışmada, 150 kişi arasındaki anket çalışması, Muş ilinde yaşayan ve arı ürünlerini kullanan tüketiciler arasında yapılmıştır. SPSS programı kullanılarak anket verileri için temel istatistiksel analizin yansira korelasyon ve regresyon analizleri de yapılmıştır. Makale kapsamında önemli olan kriterler belirlenerek, onlara bağlı verilerin toplanma yöntemi belirlenmiştir. Daha sonra farklı istatistik yaklaşımlarla bu veri setleri arasındaki ilişkiler, her bir parametrenin etki oranı tespit edilmiştir. Bölgesel ve iktisadi kısıtlar göz önünde bulundurularak ele alınan problem için matematiksel bir model oluşturulmuştur.

KONUVA İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI

Sıralı (2015) süzme bal tüketimini etkileyen faktörleri; balın niteliği, balın marka değeri, balın temin yeri, reklamın etkisi, ambalaj türü, tüketici memnuniyeti, tercih edilen bal çeşidi olarak sıralamaktadır. Şahinler vd. (2004) 207 kişiye arı ürünlerinin tüketimi, tüketici özelliklerini ve tüketimi etkileyen faktörleri belirleyen bir anket yapmıştır. Sonuç olarak tüketicilerin çoğunun (%90.3) arı ürünlerini tükettiği ve ürünün ise bal olduğu görülmektedir. Tüketicilerin diğer arı ürünleri hakkında çok az bilgiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Niyaz ve Demirbaş (2018) ise, Çanakkale’de yaşayan tüketicilerle yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda arı ürünlerinden en çok bal hakkında bilgi sahibi oldukları, tüketicilerin yarısından fazlasının balı tükettiklerini ortaya çıkarmıştır. Tüketicilerin süzme balı petekli baldan daha fazla tercih ettikleri ve markalı balı tükettiklerini belirtmiştir. Arı ürünleri tercihlerinde daha çok kavanoz ve cam şişe ambalaj tercih edilmektedir.

Borowska (2016) bal üretimi, toptan ve perakende satış fiyatları hakkında bilgi vermektedir. Çalışmada ayrıca balın değeri ve hacmi bakımından dış ticareti ele alınmaktadır, hane başına ve kişi başına düşen bal tüketimi karakterize edilmektedir. Nega ve Eshete (2018) Etiyopya’da bal üretimi ve ticaretindeki fırsat ve zorlukları gözden geçirmek ve potansiyeli ortaya çıkarmak için stratejik müdahale seçeneklerini tespit etmiştir. Sonuçlara dayanarak, bal ve diğer arı ürünleri, ekonomik önemlerine ek olarak, mikrobiyal inhibisyona, yara iyileşmesine, gastrointestinal bozukluklara, alerjilere, jinekolojik, oral ve dermatolojik sorunlara katkıda bulunabilir ve ayrıca kanser mağdurları ve diğerleri için yardımcı olabilir. Marangoz ve Tayçu Dolu (2019) 308 tüketicilere çevrimiçi anket düzenlemiştir ve arı ürünleri satın alımında en çok arkadaş, komşu, akrabasının etkili olduğu sonucuna varmıştır. Anket sonuçlarına göre tüketicilerin market ve üreticilerden satın aldığı arı ürünlerinden en fazla tüketilen bal en az ise arı zehri olmaktadır.

Garcia (2018) çalışmasında dürüst arıcılık endüstrisinin sürdürülebilirliği, insan sağlığı ile ilgili bal özellikleri hakkında daha bilimsel araştırmalar yapmaktadır. Ayrıca balın insan sağlığı ile ilgili özelliklerinin pazarlanması ve tanıtılması, tüketicilere arı ürünlerinin yararları ve değerleri hakkında daha derin bir farkındalık sağlaması gibi özellikleri sıralamaktadır. Chanthayod vd. (2017) arıcılığın yerel halkın gelirine gerçekten önemli bir katkı sağlayabilir mi sorusuna cevap bulmaktadır. Arıcıların çevreyi korumak için güçlü bir istekleri var mı? Sorularını incelemiştir. 12 köyden 60 arıcı ve 60 arıcı olmayan kişi ile sistematik bir şekilde örnekleme ve görüşme yapmışlardır. Arıcı hanehalkının, arıcı olmayan hanehalkına kıyasla önemli ölçüde daha yüksek bir gelire sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Yurtoğlu’nun (2017) söz konusu dönemler içerisinde Türkiye Cumhuriyetinde arıcılık faaliyetlerinin gelişimi incelenmiştir. Türkiye’de arıcılık faaliyetleri ve ekonomiye katkıları ele alınmıştır.

YÖNTEM, ÖLÇEK, ÖRNEKLEM

Gerçek hayatın belirli bir dönemini ve bileşimlerin özelliklerini analiz etmek için, belirli amaçlara yönelik modeller kullanılmaktadır. Doğadaki olayların ve durumların bazı özelliklerini içeren modeller fizik, biyoloji, mekanik, iktisat, kimya, tıp, tarih, coğrafya, felsefe gibi farklı alanlarda kullanılmaktadır. Yukarıda belirtilen bilim dallarında önümüze çıkan

modellerin incelenmesi için kullanılan ortak araç olarak matematiksel modeller öne çıkmaktadır. Geçek durumların matematiksel işlemler yardımıyla gösterimi olan bu modeller, farklı alanlarda önümüze çıkan problemlerin incelenmesi için ortak çözüm yöntemlerinin sunulması gibi bir avantaja sahiptir. Buna bağlı olarak, zengin teoriye dayanan analitik ve numerik yöntemlerden istifade edebilme potansiyeline sahip olunur ve böylelikle çevrede karşılaşılan farklı problemlere çözüm üretilir (Bender, 2000: 3-4). Çalışma kapsamında elde edilen verilere dayanarak, ele alınan probleme bağlı değerlendirme, yorumlama ve geleceğe yönelik tahmin yapmak için bir matematiksel model oluşturulmuştur. Verilerin incelenmesi için ilk önce SPSS programı kullanılarak tüm kriterler için tanımlı istatistikler hesaplanmıştır. Tüm kriterler için frekanslar, ortalama değerler ve standart sapmalar belirtilmiştir. Çalışmada arı ürünleri, aylık gelir, eğitim durumu ve bal tüketimi kriterler olarak tanımlanmıştır.

Alan Araştırması

Bu çalışma kapsamında arıcılığın gelişmesine önemli katkısı olan tüketicilerin etkisini analiz etmek için anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen verilere dayanarak esas ve yardımcı kriterler tespit edilmiştir. Nüfusun tamamına ulaşılmasının zor olmasından tamamı temsil edebilecek örnek büyüklüğü basit tesadüfi örnekleme yöntemi formülü kullanılarak bulunabilmektedir (Selamzade ve Yusufbeyli, 2021:175). Gerekli örnek büyüklüğünü belirlemek için aşağıdaki formül kullanılarak hesaplama yapılmış ve %90 güvenilirlik seviyesi, %8 hata payı varsayımı altında yeterli anket sayısının 107 olduğu tespit edilmiştir (Yamane, 1967:886).

$$n = \frac{Np(1-p)z^2}{(N-1)d^2 + p(1-p)z^2}$$

Burada; n - Örnek kütle büyüklüğü, N - Anakütle büyüklüğü, p - Olayın gerçekleşme olasılığı, (1-p) - Olayın gerçekleşmeme olasılığı, z - %(1- α) düzeyinde Z test değeri, α : Önem düzeyi, d: Hata payı'dır.

Çalışmada 120-150 civarında kişiye yapılan anket verilerine bağlı analizler aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır.

A-) Verilerin İstatistiksel Analizi: Verilerin numerik karakteristiklerinin hesaplanması

B -) Korelasyon: Kriterler arasında ilişkilerin belirlenmesi

C -) Regresyon Analizi: Analizler neticesinde matematiksel modellerin belirlenmesi ve test edilmesi.

D-) ANOVA: Sonuçların yorumlanmasıyla birlikte öne çıkan hataların analiz edilmesi

Analiz aşamaları aşağıdaki şekilde detaylı bir biçimde belirtilmiştir. SPSS programı kullanılarak yapılan veri incelenmesinin ardından tüm kriterlerin değerleri için tanımlı istatistikler belirlenmiştir ve kriterler için frekanslar, ortalama değerler ve standart sapmalar gibi temel tahmin ediciler ortaya konulmuştur. Belirtilen kriterler arı ürünleri, aylık gelir, eğitim durumu ve bal tüketimi olmaktadır. Yapılan anket çalışmasındaki 150 kişiden 136'sı bal tüketmiş ve bal tüketen kişiler için yapılan analiz sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Gelecekte çalışmanın daha fazla verilere uygulanabilmesi için, faktörlerin kesin değerleri yerine onların sınıflandırılmasına ve bunlara uygun nicel değerlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Ankette arı ürünleri; bal, polen, arı sütü, propolis, ve diğerleri olarak sınıflandırılmıştır ve kullanım sıklığına göre sırasıyla sayısal değerleri 5, 4, 3, 2, 1 olarak belirtilmiştir. Sınıflara göre 4,78 olarak hesaplanan ortalama değer tüketicilerin genellikle bala önem verdiğini göstermektedir. Benzer şekilde tüketicilerin aylık gelirleri, eğitim durumu ve bal tüketimi arasındaki ilişkilerin analizinde, ortalama aylık gelirin 2,9396 tl ve bal tüketiminin eğitim durumundan bağımsız olduğu görülmektedir.

VERİLERİN İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

Doğrusal Regresyon Analizi

Yukarıda belirtildiği gibi çalışmanın esas amacı yıllık bal tüketim miktarının analiz edilmesi ve yıllık bal tüketimini etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir. Bu amaca ulaşmak için, önce esas faktör üzerinde diğer parametrelerin etkisi SPSS programıyla analiz edilmiştir. Yapılan korelasyon analizine ait tablo aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1: Yıllık Bal Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Korelasyon Analizi

Korelasyon Türleri	parametreler	y.tük.miktar	yaş	m.hali	Ç.sayisi	aylık gelir	egitim	meslek
Pearson	yıllık tüketim miktarı	1,000	,271	-,224	,114	,021	-,068	,243
	yaş	,271	1,000	-,530	,651	,182	-,074	,423
	medeni hal	-,224	-,530	1,000	-,743	-,057	,166	-,385
	çocuk sayısı	,114	,651	-,743	1,000	-,020	-,339	,325
	aylık gelir	,021	,182	-,057	-,020	1,000	,412	,226
	eğitim durumu	-,068	-,074	,166	-,339	,412	1,000	-,166
	meslek	,243	,423	-,385	,325	,226	-,166	1,000

Sigma	yıllık tüketim miktarı	.	,000	,003	,083	,400	,205	,001
	yaş	,000	.	,000	,000	,013	,184	,000
	medeni hal	,003	,000	.	,000	,244	,021	,000
	çocuk sayısı	,083	,000	,000	.	,404	,000	,000
	aylık gelir	,400	,013	,244	,404	.	,000	,003
	eğitim durumu	,205	,184	,021	,000	,000	.	,022
	meslek	,001	,000	,000	,000	,003	,022	.

Tablo 1'e dayanarak incelenen faktörü en fazla etkileyen parametrelerin yaş, medeni hal ve meslek olduğu görülmektedir. Hedef, sözkonusu parametreleri içeren ve onların yıllık tüketim miktarı üzerindeki etkisini açıklayan matematiksel modelin oluşturulması ve analizinin yapılmasıdır. Veriler hakkında temel bilgileri oluşturmak için yıllık tüketim miktarı, yaş, medeni hal ve meslek parametrelerine bağlı verilerin ilk önce tanımlayıcı istatistikleri yapılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 2: Yıllık Bal Tüketimini Etkileyen Temel Kriterlerin Tanımlı İstatistikleri

	Ortalama	Standart Sapma	N
yıllık tüketim miktarı	1,8188	,85467	149
yaş	2,1074	1,04714	149
medeni hal	1,5101	,50158	149
meslek	2,8926	1,07892	149

Analizde kullanılan meslek ve medeni hal parametrelerinin nitel verilerine belirli nominal değerler verilerek nicel sonuçlara ulaşılmıştır. Anket verilerinde medeni halin evli ya da bekar durumları, sırasıyla 1 ve 2 olarak, meslek için tanımlanan öğrenci, işsiz, memur, serbest meslek, esnaf durumları ise sırasıyla 1, 2, 3, 4, 5 olarak belirlenmiştir. Eğitim durumları için tanımlanan öğrenci, işsiz, memur, serbest meslek esnaf ise sırasıyla 1, 2, 3, 4, 5 olarak sınıflandırılmıştır. Bu tanımlara dayanarak anket yapılan kişilerin ortalama yaşının: 30-35 aralığında, mesleğin ise genellikle memur olduğu görülmektedir. Aynı zamanda ankete katılanların evli ve bekâr olma durumlarının eşit olduğu tespit edilmiştir. Sonraki aşamada çıkarımsal istatistikî sonuç olarak temel kriterler arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Tablo 3: Yıllık Bal Tüketiminin Çoklu Regresyon Analizi

Model	Standartlanmış Katsayılar		Standartlanmış Katsayılar	T	Sig.	95,0% B için güven aralığı		Korelasyon			İlişki İstatistiği		
	B	Standart Hata				Alt Sınır	Üst Sınır	Sıfır derece	Kısmi	Kısmi	Tolerans	VIF	
1	(Sabit)	1,353	,152		8,876	,000	1,051	1,654					
	yaş	,221	,065	,271	3,414	,001	,093	,349	,271	,271	,271	1,000	1,000
2	(Sabit)	1,743	,359		4,852	,000	1,033	2,454					
	yaş	,173	,076	,212	2,265	,025	,022	,323	,271	,184	,180	,720	1,390
	medeni hal	-,191	,159	-,112	-1,201	,232	-,506	,124	-,224	-,099	-,095	,720	1,390

(Sabit)	1,416	,414		3,419	,001	,597	2,234					
yaş	,138	,079	,169	1,745	,083	-,018	,294	,271	,143	,138	,663	1,508
medeni hal	-,138	,162	-,081	-,851	,396	-,458	,182	-,224	-,070	-,067	,688	1,453
meslek	,111	,071	,140	1,572	,118	-,029	,250	,243	,129	,124	,785	1,274

a. Bağımlı değişken: yıllık tüketim miktarı

$$\text{Model 1: Yıllık bal tüketim miktarı} = 1.35 + 0,22 \times \text{yaş}$$

$$\text{Model 2: Yıllık bal tüketim miktarı} = 1.74 + 0,17 \times \text{yaş} - 0,19 \times \text{medeni hal}$$

$$\text{Model 3: Yıllık bal tüketim miktarı} = 1.41 + 0,14 \times \text{yaş} - 0,14 \times \text{medeni hal} + 0,11 \times \text{meslek}$$

Tablo 3 incelendiğinde, oluşturulan modellerin katsayı tahmin edicileri ile bağlı elde edilen standart hataların 0.2'den küçük olduğu gözükülmektedir. Buna bağlı olarak yıllık bal tüketimi ile meslek, medeni hal ve yaş arasında model 1, model 2, model 3 şeklinde bağlantılarının doğru olduğu tespit edilmiştir. Modeldeki meslek ve medeni hal parametrelerinin nitel değişkenler olduğu dikkate alınarak VIF (variance inflation factor) değerlerinin de incelenmesine karar verilmiştir. Çoklu doğrusallık etkisini test eden VIF katsayısının tüm değerlerinin 2'den küçük olması kurulan modellere bağlı bir problemin olmadığını göstermektedir. Bu tespitten sonra yıllık tüketim miktarına bağlı analiz yapmak ve tahmin yürütmek için bu faktörlerle diğer temel parametreler arasındaki matematiksel ilişkinin tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Tablo 4: Yıllık Bal Tüketiminin Temel Parametreleri

Model	Dâhil Edilen Değişkenler	Metot
1	yaş	dahil
2	medeni hal	dahil
3	meslek	dahil

Önce bu modele bağlı genel yorumlar için aşağıdaki tablo incelenmiştir.

Tablo 5: Yıllık Bal Tüketiminin Regresyon Modeli

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahmini Standart Hata	Değişim İstatistiki					Durbin-Watson
					R ² değişimi	F değişimi	df1	df2	Sig. F değişimi	
1	,271 ^a	,073	,067	,82547	,073	11,655	1	147	,001	
2	,287 ^b	,083	,070	,82423	,009	1,442	1	146	,232	
3	,313 ^c	,098	,079	,82011	,015	2,470	1	145	,118	2,104

a. Tahmin ediciler: (Sabit), yaş

b. Tahmin ediciler: (Sabit), yaş, medeni hal

c. Tahmin ediciler: (Sabit), yaş, medeni hal, meslek

d. Bağımlı değişken: yıllık tüketim miktarı

Bilindiği üzere, basit regresyon analizinde deterministik katsayısı (R) model hakkında yeterli bilgi vermektedir. Çok değişkenli regresyon modelinin incelenmesinde ise düzeltilmiş deterministik katsayısı (\bar{R}) daha önemli rol oynamaktadır. Hataların ilişkisini öne çıkaran Durbin-Watson katsayısı (W=2.1) ise modelde otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Model özeti tablosunda düzeltilmiş deterministik katsayısı değerini dikkate alarak modelin ek bir analizine yani varyans analizine ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Yıllık Bal Tüketiminin Varyans Analizi

Model		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sigma
1	Regresyon	7,942	1	7,942	11,655	,001 ^b
	Artık	100,166	147	,681		
	Toplam	108,107	148			
2	Regresyon	8,921	2	4,460	6,566	,002 ^c
	Artık	99,187	146	,679		
	Toplam	108,107	148			
3	Regresyon	10,582	3	3,527	5,245	,002 ^d
	Artık	97,525	145	,673		
	Toplam	108,107	148			

İncelenen modeller için elde edilen Tablonun 6'daki sigma değerlerini baz alarak karşılaştırılan grupların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu modellerde yer alan bağımsız değişkenlerin modele eklenmesinin sonuçları nasıl etkilediğini daha detaylı analiz etmek için aşağıdaki tablo incelenmektedir.

Tablo 7: Modellerdeki Bağımsız Değişkenlerin Etki Analizi

Model	Beta In	t	Sigma	Kısmi Korelasyon	İlişki İstatistiği			
					Tolerans	VIF	Minimum Tolerans	
1	Medeni hal	-,112 ^b	-1,201	,232	-,099	,720	1,390	,720
	meslek	,156 ^b	1,791	,075	,147	,821	1,218	,821
2	meslek	,140 ^c	1,572	,118	,129	,785	1,274	,663

a. Bağımlı Değişken: yıllık tüketim miktarı

b. Model 1 Tahmin edicileri: (Sabit), yaş, medeni hal

c. Model 2 Tahmin edicileri : (Sabit), yaş

Bağımsız değişkenlere bağlı Tablo 7 yorumlarken çoklu doğrusallık durumunun incelenmesi için daha önce bahsi geçen VIF katsayısının yanı sıra Tolerance değeri de dikkate alınmalıdır. Bu katsayılar için elde edilen sonuçlar ($1 < VIF < 3$, $Tolerance > 0.7$) bu değişkenler arasında bir ilişki sorununun olmadığını göstermektedir. Ve bu ilişkilerin daha detaylı araştırılması amacıyla aşağıdaki korelasyon tablosunun incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 8: Bağımsız Değişkenler İçin Korelasyon Analizi

Model		yaş	medeni hal	meslek	
1	Korelasyon	yaş	1,000		
	Kovaryans	yaş	,004		
2	Korelasyon	yaş	1,000	,530	
		medeni hal	,530	1,000	
	Kovaryans	yaş	,006	,006	
		medeni hal	,006	,025	
3	Korelasyon	yaş	1,000	,438	-,280
		medeni hal	,438	1,000	,210
		meslek	-,280	,210	1,000
	Kovaryans	yaş	,006	,006	-,002
		medeni hal	,006	,026	,002
		meslek	-,002	,002	,005

Tablo 8'de görüldüğü üzere bağımsız değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Yukarıda karşılaşılan çelişkilerin sebebini bulmak için farklı analizler yapılabilir. Bu çalışmada modelde olan parametrelerin etkilerini değerlendirmek için farklı faktörleri içeren iki model karşılaştırılmaktadır. Bunlardan biri, yıllık tüketim miktarının meslek ve yaşla incelenirken bunun yanında diğer modele ek olarak medeni hal faktörü de eklenmektedir.

Tablo 9: Yıllık Bal Tüketimi İçin Önerilen Modellerin Karşılaştırılması

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata	Değişim İstatistiği					Durbin-Watson
					R ² Değişim	F Değişim	df1	df2	Sigma F Değişim	
1	,306 ^a	,093	,081	,81934	,093	7,519	2	146	,001	2,104
2	,313 ^b	,098	,079	,82011	,005	,723	1	145	,396	

a. Tahmin ediciler: (Sabit), meslek, yaş

b. Tahmin ediciler: (Sabit), meslek, yaş, medeni hal

c. Bağımlı değişken: yıllık tüketim miktarı

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi medeni halin modele dahil edilmesiyle yıllık tüketim miktarının daha önceki modele göre pozitif bir etkiye sahip olduğu ama etkinin çok küçük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10: Yıllık Bal Tüketimi Modellerinin Varyans Analizi

Model	Kareler Toplamı	df	Ortalama kare	F	Sigma	
1	Regresyon	10,096	2	5,048	7,519	,001 ^b
	Artık	98,012	146	,671		
	Toplam	108,107	148			
2	Regresyon	10,582	3	3,527	5,245	,002 ^c
	Artık	97,525	145	,673		
	Toplam	108,107	148			

a. Bağımlı değişkenler: yıllık tüketim miktarı

b. Tahmin ediciler: (Sabit), meslek, yaş

c. Tahmin ediciler: (Sabit), meslek, yaş, medeni hal

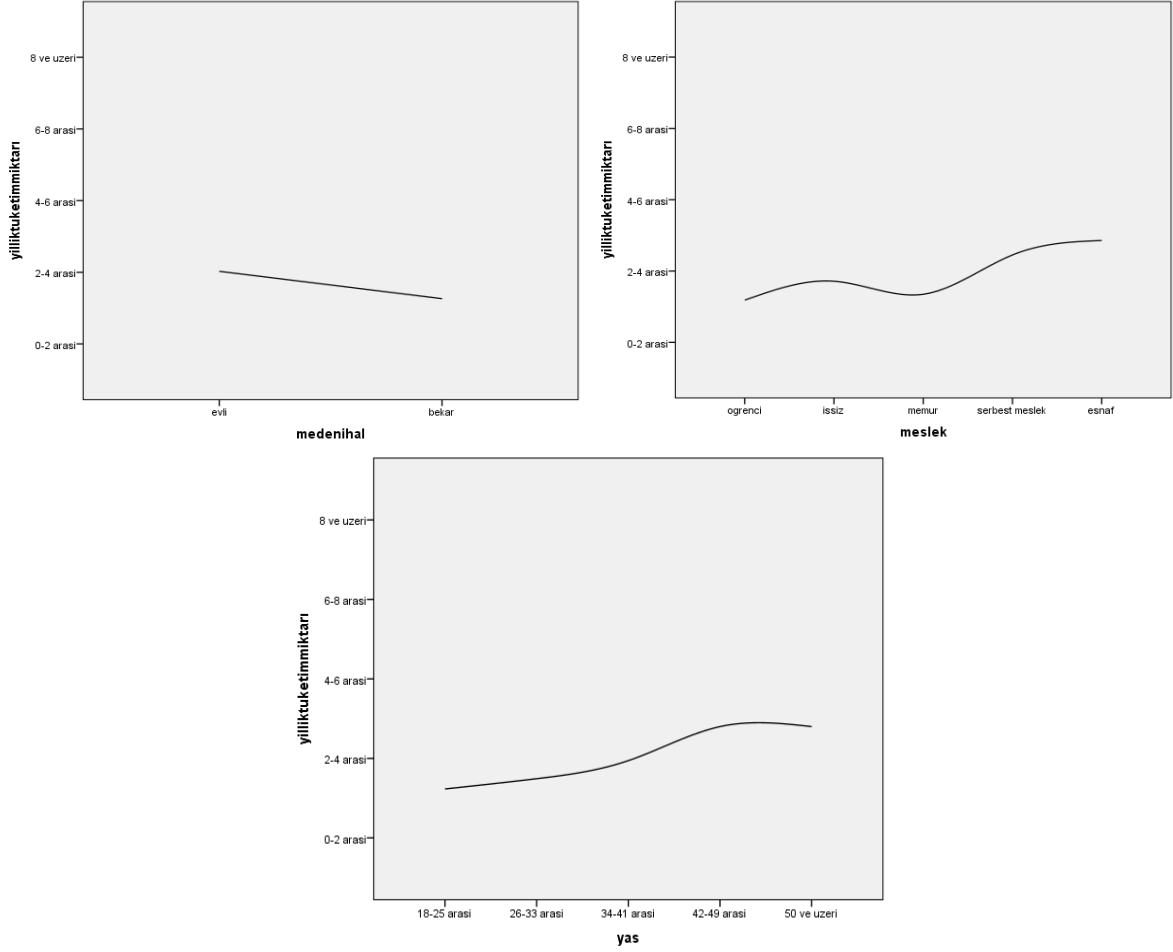
Modellere uygun ANOVA tablosunu incelerken her iki modelin de anlamlı ($P < 0.005$) olduğu gözükmektedir. Bunun yanı sıra elde edilen deterministik katsayı değerlerine dayanarak modellerdeki değişkenler arasında farklı ilişki biçimlerinin incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

3.2. Doğrusal Olmayan Regresyon Analizi

Çalışmanın bu aşamasında daha gerçekçi bir model oluşturmak amacıyla doğrusal ilişkiler dışında farklı bağılıkların varlığının araştırılması hedeflenmiştir.

Yukarıda belirtilen amaç kapsamında ilk önce yıllık tüketim miktarı ile medeni hal, meslek, yaş parametreleri arasındaki ilişkiyi gösteren grafikler aşağıdaki gibidir.

Grafik 1: Yıllık Tüketim Miktarının Faktörlere Bağlı Değişim Grafikleri



Grafiklere dayanarak yıllık tüketim miktarı medeni hal ile doğrusal, meslek ve yaş ile üstel bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Tüm bunları göz önünde bulundurarak yeni bir lineer olmayan model oluşturmak ve yeni modelin öncekilerle karşılaştırılması yapılmıştır. Grafiklere dayanarak, değişkenler arasında öne çıkan bağıllık derecelerine göre aşağıdaki şekilde lineer olmayan bir model varsayımı üzerinden incelemeler devam etmektedir. İlk önce yaş ve yıllık tüketim arasında bir üstel ilişkinin varsayımı üzerinde yola çıkarak

$$\text{Yıllık tüketim} = a * ((b + EXP(-(c + d * \text{yaş}))) ** (-1))$$

modelinde yer alan bilinmeyen a, b, c, d katsayılarının bulunması için elde olunan parametre değerleri ve onların bağıllık dereceleri sırasıyla Tablo 11 ve Tablo 12'de verilmiştir:

Tablo 11: Yıllık Bal Tüketim Modelleri İçin Tahmin Ediciler

Model Parametresi	Tahmin	Standart Hata	95% Güven Aralığı	
			Alt Sınır	Üst Sınır
a	-21,162	155721841,246	- 307777943,403	307777901,079
b	-15,773	116081455,629	- 229430318,795	229430287,250
c	-,350	7382429,477	-14591073,685	14591072,984
d	-,334	,840	-1,994	1,326

Tablo 12: Doğrusal Olmayan Modellerin Korelasyon Analizi

	a	b	c	d
a	1,000	1,000	1,000	,869
b	1,000	1,000	1,000	,869
c	1,000	1,000	1,000	,869
d	,869	,869	,869	1,000

Parametrelerin Tablo 11'de alınan değerleri için modelin son hali

$$Yıllık tüketim = - \frac{21.26}{-15.78 + e^{-(0.35-0.84yaş)}}$$

olarak tanımlanabilir. Elde edilen doğrusal olmayan modelin daha önceki sonuçlarla karşılaştırılmasının yapılması amacıyla uygun ANOVA tablosu incelenmektedir.

Tablo 13: Yıllık Bal Tüketim Modelleri İçin ANOVA

Kaynak	Kareler Toplamı	df	Ortalama kare
Regresyon	501,134	4	125,284
Artık	99,866	145	,689
Düzeltilmemiş Toplam	601,000	149	
Düzeltilmiş toplam	108,107	148	

Düzeltilmiş deterministik katsayısının değeri, bağımlı değişkenin diğer faktörlerinde (meslek, medeni hal) etkisinde olduğu göstermektedir.

Yukarıda belirtilen hususlar kapsamında aşağıdaki geliştirilmiş model incelenmektedir.

$$Yıllık tüketim = c * medeni hal + d * (meslek - 2.9) ** 2 + k * (yaş - 2.1) ** 2 + A$$

Bilinmeyen c,d,k,A katsayılarının bulunması için elde edilen iterasyon sonuçları ve parameter değerleri sırasıyla Tablo 14'te ve Tablo 15'te verilmiştir:

Tablo 14: Doğrusal Olmayan Modellerdeki Katsayıların İterasyonları

İterasyon Numarası	Artık Kareler Toplamı	Parametreler			
		c	d	k	A
1.0	948789,893	-1,000	-2,000	-3,000	,000
1.1	94,340	-,245	,016	,114	1,520
2.0	94,340	-,245	,016	,114	1,520
2.1	94,340	-,245	,016	,114	1,520

Tablo 15: Doğrusal Olmayan Modellerdeki Parametrelerin Tahmin Edicileri

Parametreler	Tahmin	Standart Hata	95% Güven Aralığı	
			Alt Sınır	Üst Sınır
C	-0,459	0,142	-0,739	-0,180
D	0,081	0,047	-0,012	0,174
K	0,102	0,045	0,014	0,190
A	2,308	0,219	1,874	2,742

Bu hesaplamalar sonucunda

$$\text{Yıllık tüketim} = 2.3 - 0.46 * \text{medeni hal} + 0.081 * (\text{meslek} - 2.9) ** 2 + 0.1 * (\text{yas} - 2.1) ** 2$$

şeklinde bir ilişki elde edilmiştir. Oluşturulan modele uygun korelasyon tablo 16 ve ANOVA tablo 17'de gösterilmektedir.

Tablo 16: Doğrusal Olmayan Modellerdeki Parametreler İçin Korelasyon Analizi

	c	d	k	A
c	1,000	-,322	,017	-,898
d	-,322	1,000	-,042	,075
k	,017	-,042	1,000	-,228
A	-,898	,075	-,228	1,000

Tablo 17: Doğrusal Olmayan Modellerdeki Parametreler İçin Anova Analizi

Kaynak	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare
Regresyon	504,034	4	126,008
Artık	96,966	145	,669
Düzeltilmemiş Toplam	601,000	149	
Düzeltilmiş Toplam	108,107	148	

Bağımlı Değişken: yıllık tüketim miktarı

Tablo 13 ve 17'deki modellere uygun artık değerleri karşılaştırıldığında (Tablo 13'deki 0,689 değerine karşı tablo 17'de 0,669 değeri elde edilmiştir) son ele alınan modelin daha öncelilere göre uyumluluk anlamında daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Muş ilinde arı ürünleri tüketimine yönelik olarak genel analiz ve arıcılıkta Muş ili rolünün tespiti olmak üzere iki bağımsız inceleme yapılmıştır. Muş ilinde arı ürünleri tüketimini etkileyen faktörleri belirlemek için 136 tüketiciye anket yapılmıştır. Anket sonuçları SPSS ve MATLAB programları ile analiz edilmiştir. Analizde arı ürünleri, aylık gelir, eğitim durumu ve bal tüketimi esas kriterler olarak tanımlanmıştır. Modelde olan parametrelerin etkilerini değerlendirmek için farklı faktörleri içeren iki model karşılaştırılmıştır. İlk modelde yıllık tüketim miktarının meslek ve yaşla bağlılığı analiz edilirken ikinci modelde ise diğer modele ek olarak medeni hal faktörü de dikkate alınmıştır. Medeni halin modele dahil edilmesiyle yıllık tüketim miktarının daha önceki modele göre pozitif bir etkiye sahip olduğu ama etkinin çok küçük olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Muş ilinde arı ürünlerinin yıllık tüketim miktarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. İstatistiksel sonuçlara göre arı ürünlerinin yıllık tüketim miktarını etkileyen faktörler, aylık gelir, eğitim durumudur. Diğer faktörlerin ise yaş, meslek ve medeni hal olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre eklenen parametrenin etkisinin küçük olmasının sebebi, değişkenler arasındaki farklı ilişki biçimlerinin yanı sıra çeşitli parametrelerin de dikkate alınmaması gösterilebilir. Bu açıdan anketlerden elde edilen farklı parametrelerin istatistiksel analizinin yapılmasının zorunluluğu sonucuna varılmaktadır

KAYNAKÇA

- Bender, E.A (2000). An Introduction to Mathematical Modeling, New York: Dover.
- Borowska, A (2016). Production, Consumption and Foreign Trade of Honey in Poland in The Years 2004 to 2015. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 103(4), 97-98.
- Chanthayod, S., Zhang, W., Chen, J. (2017). People's Perceptions of The Benefits of Natural Beekeeping and Its Positive Outcomes for Forest Conservation: A Case Study in Northern Lao PDR. Tropical Conservation Science, Sage Journal 10, 1-11. <https://doi.org/10.1177/1940082917697260>
- Çukur, F., Demirbaş, N. (2016). AB ve Türkiye'de Arıcılık Faaliyetine Yönelik Gıda Güvenliği Uygulamaları: Sorunlar ve Öneriler. Tarım Ekonomisi Dergisi, 22(2), 87-95. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarekoder/issue/28531/515319>
- Food and Agriculture Organization of The United Nations, (2019), <https://www.fao.org/3/ca4657en/CA4657EN.pdf> (10.03.2021,).
- Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (2019), <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasal>

ar%C4%B1/2019-Ocak%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/2019-Ocak%20Ar%C4%B1c%C4%B1%20C4%B1k.pdf

- Garcia, N. (2018). The Current Situation on the International Honey Market, Taylor&Francis, 95(3), 89-94
<https://doi.org/10.1080/0005772X.2018.1483814>
- Marangoz M. ve Tayçu Dolu Z. (2019). Tüketicilerin Arı Ürünlerine İlişkin Bilgi ve Güven Düzeyleri İle Satın Alma Davranışlarının Araştırılması. Uludağ Arıcılık Dergisi, 19 (2): 110-125. <https://doi.org/10.31467/uluaricilik.537602>
- Nega.T. Eshete, Y.(2018). Review of Ethiopia's Global Position in Honey and Other Bee Products Production and Marketing: Analysis of Sectoral Opportunities and Limitations. Biomedical Journal of Scientific & Technical Research, 10 (3), 7879-7883. Doi: 10.26717/bjstr.2018.10.001969
- Niyaz, Ö., Demirbaş, N. (2017). Arı Ürünleri Tüketicilerinin Genel Özellikleri ve Tüketim Orduda Gıda Güvenliği içinde. Ordu Gıda, Tarım ve Hayvancılık Yayını, 9(25), 44-47. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.369470>
- Öztürk, C., Subaşı, S., Uysal, O., Seçer, A., Alemdar, T., Ören, N. (2014). Akdeniz Bölgesinde Arıcılık İşletmelerinin Teknik ve Ekonomik Yapısının Belirlenmesi. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayınları, Yayın no:254, 1-31 ISBN: 978-605-9175-24-1.
- Şahinler, N., Şahinler, & Suat. Gül, A., Görgözü, Ö. (2004). Arı Ürünlerinin Tüketici Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. IV Ulusal Zootekni Bilim Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 1-5.
- Selamzade, F., & Yusufbeyli, G. (2021). Sağlık Hizmetleri Talebinin Araştırılması: Azerbaycan Üzerine Bir Uygulama. Karabulut Ş. (Ed.) Ulusal, Uluslararası ve Küresel Ölçekte İktisat Uygulamaları. Gazi Kitabevi: Ankara
- Sıralı, R.(2015). Süzme Bal Satın Alma Sürecinde Tüketici Tercihlerini Etkileyen Faktörler. Tercihleri: Çanakkale İli Örneği. Tarım Ekonomisi Dergisi, 23(2), 256-262.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr> (15.01.2022).
- Yamane, T. (1967) Statistics: An Introductory Analysis, New York, Harper&Row
- Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet Türkiye'sinde Arıcılık Faaliyetleri (1923- 1960). Journal of History School. 30(10),187-190. Doi:10.14225/joh1083

G20 Grubu Ülkelerin Üretkenlik Kapasitelerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Productive Capacity of G20 Group Countries

Furkan Fahri ALTINTAŞ*

* Dr., Jandarma Genel Komutanlığı, furkanfahrialtintas@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-0161-5862

Öz

Özellikle büyük ekonomilere sahip ülkeler üretkenlik kapasitelerini iyileştirerek küresel ekonomiye katkılarını artırabilmektedirler. Bunun için ülkelerin üretkenlik kapasitesi performansları konusunda farkındalık kazanması ve mevcut üretkenlik kapasitesine göre stratejiler oluşturması için ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin ölçümü büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, dünyanın en büyük ekonomilerine sahip olan G20 grubunda yer alan 19 ülkenin en son ve güncel olan 2000-2018 yıl aralığındaki Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Üretkenlik Kapasitesi Endeksi (PCI) bileşenlerine ait değerler üzerinden üretkenlik kapasiteleri entropi tabanlı topsis yöntemi ile ölçmektir. Bulgulara göre, ülkeler açısından entropi yöntemi kapsamında en önemli üretkenlik kapasitesi bileşeninin "ulaşım" olduğu tespit edilmiştir. Devamında ülkelerin entropi tabanlı topsis yöntemine göre üretkenlik kapasiteleri en fazla olan ilk üç ülkenin Almanya, ABD ve Güney Kore olduğu gözlenmiştir. Ayrıca ülkelerin ortalama üretkenlik kapasite değeri hesaplanarak söz konusu değerden düşük olan ülkelerin küresel ekonomiye katkılarının daha fazla olması için üretkenlik kapasitelerini artırması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yöntem açısından entropi tabanlı topsis yönteminin duyarlılık analizi verilerine göre entropi tabanlı topsis yönteminin ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin ölçülmesinde kullanılabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunların dışında, yöntem kapsamında ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerleri entropi tabanlı bazı çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV: Aras, copras, edas, waspas, rov, gri ilişkisel analiz) ile ölçülerek söz konusu değerler arasındaki ilişkiler pearson korelasyon katsayısı ile ölçülmüştür. Bu ölçüme göre, PCI'nın başta entropi tabanlı topsis yöntemi olmak üzere diğer entropi tabanlı ÇKKV yöntemleri ile açıklanabileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üretkenlik Kapasitesi, Entropi, Topsis

Abstract

Especially countries with large economies can increase their contribution to the global economy by improving their productive capacities. For this, it is of great importance to measure the productive capacity of the countries in order to raise awareness about productive capacity of the countries and to create strategies according to current productive capacity. In this context, aim of the research is to evaluate the productive capacity of 19 countries in the G20 group, which has the world's largest economies, over values of the United Nations Trade and Development Conference Productive Capacity Index (PCI) components between the years 2000-2018, which is the most recent and current, using the entropy-based topsis method. to measure with. According to the findings, it has been determined that the most important productive capacity component within the scope of entropy method in terms of countries is "transportation". Afterwards, it was observed that first three countries with the highest productive capacities according to the entropy-based topsis method were Germany, the USA and South Korea. In addition, by calculating average productive capacity value of the countries, it was concluded that countries with a lower value than the said value should increase their productive capacity in order to contribute more to the global economy. In addition, according to the sensitivity analysis data of the entropy-based topsis method, it was concluded that entropy-based topsis method can be used to measure the productive capacities of countries. Apart from these, productive capacity values of countries within the scope of method were measured with some entropy-based multi-criteria decision-making methods (MCDM: Aras, copras, edas, waspas, rov, gray relational analysis) and relations between these values were measured with pearson correlation coefficient. According to this measurement, it has been evaluated that PCI can be explained by other entropy-based MCDM methods, especially the entropy-based topsis method.

Keywords: Productive Capacity, Entropy, Topsis.

Giriş

Üretkenlik kapasitesi doğrudan ekonomi kavramıyla ilişkili olup, üretkenlik kapasitesinin çokluğu mikro anlamda organizasyonların finansal anlamda iyileşmesine, makro anlamda ise büyük organizasyonlar olarak nitelendirilen ülkelerin ekonomik büyümelerine, kalkınmalarına ve gelişmelerine katkı sağlamaktadır. Bunun yanında üretkenlik kapasitesi, ülkeler ve diğer organizasyonlar tarafından çeşitlenme, farklılaşma ve tutunma faaliyetleri ile daha çok anlam kazanmaktadır. Özellikle ülkelerin üretkenlik kapasiteleri konusunda nesnel olarak farkında olması, ülkelerin üretkenlik kapasitesi konusunda daha gerçekçi, doğru, etkin, etkili ve verimli stratejiler ile politikalar üretmesini sağlayabilecektir. Bu bağlamda ülkeler kendilerinin uluslararası anlamda üretkenlik kapasitelerini ölçen ölçeklere göre faaliyetlerini yürütebilmektedir.

Özellikle dünya sermayesinin büyük çoğunluğunu kontrol altında bulunduran G20 grubu ülkelerinin üretkenlik kapasitesi konusundaki bölgesel, supranasyonal ve uluslararası faaliyetleri küresel anlamda ekonomiyi, ticareti, girişimciliği, inovasyonu, istihdamı, yatırımları, lojistiği, rekabeti ve ekonomi ile ilgili olan diğer boyutları etkilemektedir. Dolayısıyla G20 ülkelerinin üretkenlik kapasitelerinin ölçümü büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda araştırmada, en son ve güncel olan 2000-2018 yıl aralığı için G20 grubunda yer alan ülke bazındaki 19 ülkenin üretkenlik kapasiteleri Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Üretkenlik Kapasitesi Endeksi (PCI) bileşenlerine ait değerler üzerinden entropi tabanlı topsis yöntemi ile ölçülmüş ve ülkeler söz konusu üretkenlik kapasitesi değerlerine göre sıralanmıştır. Araştırmada ayrıca yöntem açısından ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerleri entropi tabanlı topsis yöntemi dışında entropi tabanlı bazı çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV: Aras, copras, edas, waspas, rov, gia) ile ölçülerek ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerleri sıralamaları tartışılmıştır. Bunların dışında ÇKKV yöntemleri kapsamında tespit edilen değerler arasındaki korelasyonlar ölçülerek PCI'nın başta entropi tabanlı topsis yöntemi olmak üzere başka hangi entropi tabanlı ÇKKV yöntemleri ile açıklanabileceği tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın kavramsal çerçeve bölümünde üretkenlik kapasitesi ile ilgili olarak açıklamalarda bulunulmuştur. Literatür kısmında ise üretkenlik kapasitesi ve entropi tabanlı topsis yöntemi ile ilgili çalışmalar belirtilmiştir. Yöntem kısmında ise araştırmanın analizi, veri seti, entropi ve topsis yöntemleri açıklanmıştır. Son olarak sonuç ve tartışma kısmında ise bulgular kapsamında tespit edilen değerlere istinaden çıkarımlar sağlanıp tartışılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Üretim kapasitesi, bir organizasyonun belirli bir süre içerisinde elinde bulundurduğu üretim faktörlerini optimal şekilde kullanarak oluşturacağı üretim miktarı olarak açıklanmaktadır (Bulut, 2004; Koç vd. 2017). Makroekonomik açıdan düşünüldüğünde ise üretim kapasitesi; bir ülkede üretim kaynakları, girişimcilik seviyesi ve üretimle ilgili olan diğer unsurların (küçük, orta ve büyük sermayeli firmalar, yerli anlamda sağlanan girişimcilik, girişimler arasındaki ilişki durumu, doğrudan yabancı yatırım vb.) birlikte değerlendirilerek sağlanan üretim hacmini belirtmektedir. Söz konusu üretim hacmi üretkenlik ile ilişkilidir (UNCTAD, 2006: 63; Gnangnon, 2021a:2).

Ülkeler ve diğer organizasyonlar için gelecek dönemlerde üretim maliyetlerine yönelik belirsizlikler özellikle kapasite planlama faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Buna göre kapasite planlamasında var olan kapasitenin değerlendirilmesi, gelecek dönemler için kapasite seviyelerinin ve üretim ile üretkenlik kapasitelerini belirleyen etkenlerin tespiti ve amaçlara uygun olarak kapasitelerinin seçilmesi büyük önem arz etmektedir (Koç vd. 2017:2).

Üretkenlik kısaca, aynı girdilerle daha büyük seviyede çıktı sağlamak olarak belirtilmektedir (Top, 2002: 31). Ülkelerin belirli bir üretkenlik kapasite seviyesine ulaşması için politik kapasite ile teknik kapasitenin uyumunun oluşması gereklidir. Bu bağlamda ekonomik anlamda üretkenlik kapasitesinin daha iyi olması için oluşturulan reformlar eğer bir ülkede siyasi talepleri ve beklentileri karşılırsa söz konusu reformlar ilerleyebilecektir. Bunun için ilk olarak politik kapasitenin, oluşturulan reformların gerekli kaynak ihtiyaçlarının karşılayabilme seviyesinin bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca ekonomik reformları uygulayan kurumların teknik yeterlilikleri, politik reformlar ile uyum içinde olmalıdır. Çünkü politik kapasite oluştuğunda, teknik kapasitenin gelişimi sağlanabilecektir. Dolayısıyla teknik kapasite sayesinde sağlanan üretkenlik kapasitesi ile teknik kapasitenin gelişimine yönelik etkin stratejiler oluşturulabilecektir (Therkildsen, 2008: 46-47).

Ekonomik gelişme; büyüme, kalkınma ve ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünden daha ziyade faaliyetlerin çeşitlenmesi ile daha çok anlam kazanmaktadır. Buna göre, yeni mal ve hizmetlere odaklanarak yapılacak ekonomik faaliyetler ülkelerin üretkenlik kapasitelerine bağlı olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin üretkenlik kapasiteleri için üretilen mal ve hizmetlerin hacminin yanında, söz konusu mal ve hizmetlerin çeşitliliklerinin sayısı da esas olmalıdır (Freire, 2011: 4).

Ülkeler üretkenlik kapasitelerinin gelişime yönelik politikalar, stratejiler ve faaliyetler yapması için ilk olarak üretkenlik kapasite potansiyeli hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Bunun için ülkeler, kendi üretkenlik kapasite seviyelerinin nesnel anlamda ölçen metrik veya metriklerden yararlanmaktadır. Böylelikle ülkeler, söz konusu metrik veya metriklerle üretkenlik kapasitesi konusunda yeterliliklerini, üstünlüklerini ve eksikliklerini değerlendirebilmektedir. Bunun yanında, büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin üretkenlik kapasitesi konusundaki faaliyetleri küresel ekonomiyi yönlendirebildiğinden dolayı büyük ekonomilere sahip olan ülkeler kendi üretkenlik kapasitesi analizlerini derinleştirmektedir. Ayrıca bu analizleri çeşitli ölçek büyüklüğündeki ekonomilerde takip etmektedir. Dolayısıyla ülkeler her zaman için kendilerinin üretkenlik kapasitelerini ölçen metriklere gereksinim duymaktadır. Buna göre ülkelerin üretkenlik kapasitelerini uluslararası anlamda ölçen tek ölçek Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Üretkenlik Kapasitesi Endeksi (United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) Productive Capacities Index – PCI)'dir. PCI toplam 8 bileşenden oluşmaktadır. Söz konusu bileşenlere ait 46 alt bileşenden oluşmaktadır. Söz konusu endekste ülkelere göre bileşenlerin performans değerleri

mevcutken, alt bileşenlere ait değerler bulunmamaktadır. Bileşenlerin geometrik ortalaması ile ülkelerin üretkenlik kapasitesi veya PCI değerleri hesaplanabilmektedir (UNCTAD, 2020). Buna göre PCI bileşenleri ve bileşenlerin açıklamaları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. PCI Bileşenleri ve Bileşenlerin Açıklamaları

Bileşenler	Açıklamalar
Enerji	Enerji, bir ülkede güç kaynaklarının kullanılabilirliği (elektrik ve petrol), sürdürülebilirliği ve verimliliği ile ölçülür. Bu nedenle, enerjinin kullanımı ile erişimi, enerji bileşenlerinin ve kaynaklarının dağıtımı ile enerjinin yenilenebilirliğindeki kayıplardan oluşur.
Beşeri Sermaye	Beşeri sermaye, bir ülkede nüfusun sahip olduğu eğitim, beceri, sağlık koşulları, araştırmacı sayısı ve araştırma faaliyetlerine yapılan harcamalar yoluyla toplumun dokusundaki genel araştırma ve geliştirme entegrasyonunun yapısı ile ölçülür.
Bilgi ve İletişim Teknolojisi	Bilgi ve iletişim teknolojisi, bir ülkede iletişim sistemlerinin nüfus içindeki erişilebilirlik ve entegrasyonu ile ölçülür. Bilgi ve iletişim teknolojisi; sabit hat ve cep telefonu kullanıcılarını, internet erişilebilirliğini ve sunucu güvenliğini içerir.
Kurumlar	Kurumlar; bir ülkede düzenleyici kalitesi, düzenleyici etkinliği, suç, yolsuzluk, terörle mücadele başarısı, vatandaşların ifade ile örgütlenme özgürlüğünün güvence altına alınması, siyasi istikrar ve verimlilik ile ölçülür.
Doğal Sermaye	Doğal sermaye, bir ülkede doğal kaynağın çıkarılmasından elde edilen rantlar da dâhil olmak üzere, doğal sermaye çıkarma kapasitesi ve tarımsal kaynakların kullanılabilirliği ile ölçülür.
Özel Sektör	Özel sektör, bir ülkede ihracat ve ithalat için zaman ve parasal maliyetler ile iç kredi, sözleşme uygulama hızı ve bir iş kurmak için gereken süre açısından işletmeye verilen desteği içeren sınır ötesi ticaretin kolaylığı ile ölçülür.
Yapısal Değişiklik	Yapısal değişim, bir ülkede emeğin ve diğer üretken kaynakların düşük üretkenlikten yüksek verimli ekonomik faaliyetlere doğru hareketi ile ölçülür. Bu değişim, ihracatın karmaşıklığı ve çeşitliliği, sabit sermayenin yoğunluğu ve sanayi ile hizmetlerin toplam GSYİH üzerindeki ağırlığı tarafından tespit edilir. Belirli bir sektördeki bağlayıcı kısıtlamaların belirlenmesi ve etkin bir şekilde ele alınması koşuluyla, belirli bir sektör içinde yapısal değişiklik yapısal değişime dâhildir.
Nakliyat	Ulaştırma, bir ülkede bir sistemin insanları veya malları bir yerden başka bir yere taşıma kapasitesi (kara yolu, demir yolu ve hava yolu) ile ölçülür.

Kaynak: UNCTAD, 2020: 11

PCI'nın en önemli faydası, ülkelere üretkenlik kapasitesi konusunda farkındalık kazandırması ve ülkelerin üretkenlik kapasiteleri konusunda politikalar oluşturmasında yardımcı olmasıdır (Gnangnon, 2021b: 2). Bunun dışında ülkeler açısından sürdürülebilirlik, etkinlik, hesap verebilirlik ve verimlilik değişkenlerinin üretkenlik kapasitesi ile pozitif yönlü ilişkileri bulunmaktadır (Therkildsen, 2008: 39).

LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın literatürü iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisinde üretim ve üretkenlik kapasitesi ile ilgili olan çalışmalar açıklanmıştır. İkincisinde ise entropi tabanlı toptis yöntemi ile ilgili araştırmalar belirtilmiştir. Ayrıca literatürde ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin ölçümünün herhangi bir ÇKKV yöntemi ile tespitine yönelik araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu kapsamda Salim (2008), Bangladeş'te 1992-1999 yıl aralığındaki gıda şirketlerinin üretkenlik kapasitelerini incelemiştir. Araştırmada, kapasite gerçekleştirme oranlarının firmalar açısından ve zaman içinde büyük ölçüde değiştiği bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmada ayrıca belirtilen yıl aralığında ortalama üretkenlik kapasitesi gerçekleştirme oranının %65 olduğu ve buna göre firmaların çoğunun tam üretkenlik kapasitesi dışında üretim yaptığı belirlenmiştir. Bunların dışında, araştırma kapsamında ortalama üretkenlik kapasitesini aşan sektörlerin daha çok deniz ürünleri, pirinç, tahıl, sebze, sıvı yağ, çay ve kahve olduğu gözlenmiştir. Malua vd. (2010), küresel iklim değişikliğinin Burkina Faso, Kenya ve Güney Afrika ülkelerindeki 4000 çiftçinin kış ve yaz mevsimlerine ilişkin gelirlerine ait değerler ve iklim özelliklerine ilişkin veriler ile iklim değişikliği ve üretkenlik kapasitesi arasındaki ilişkiyi çeşitli matematiksel modellerle açıklamışlardır. Bulgulara göre, sıcaklık artışı ve mahsul gelir ile yağış artışı ve mahsul gelir arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Ayrıca araştırmada, sıcaklık artışının üretkenlik kapasitesini artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında araştırmada, ülkeler açısından gelecek dönemlerde tarım politikalarının değişebileceği ifade edilmiştir. ESCAP (2011), az gelişmiş ülkelerin üretkenlik kapasitelerini artırmaları için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bunlardan birincisi, devlet ve özel sektörün ortak çabalarıyla stratejik çeşitlenme sürecinin bir parçası olarak üretken kapasitelerin oluşturulmasıdır. İkincisi, stratejik ürün yeniliği konusunda farklılaşmadır. Son olarak üçüncüsü ise daha yüksek üretkenlik kapasitelerine sahip ülkelerin üretkenlik modellerinin öğrenilmesi gerekliliğidir. Cornia ve Scognamillo (2016), 1993-2013 yıl aralığında 48 az gelişmiş ülkenin üretkenlik kapasitesi, kişi başı gayri safi yurt içi hasıla (KBGSYİH) boyutunun, insani değer ve ekonomik hassaslık boyutları üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Araştırmada, üretkenlik kapasitesinin söz konusu boyutlar üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Balac (2017), 73 ülkenin 1980-2014 yıl aralığında üretkenlik kapasitesi

kapsamında doğrudan yabancı yatırım (DYY), ekonomik farklılaşma ve ekonomik gelişmişlik boyutlarına ait değerler üzerinden, DYY'nin ekonomik farklılaşma ve ekonomik gelişmişlik boyutlarıyla ilişkisini panel veri analizi ile belirlemiştir. Bulgulara göre, DYY'nin ekonomik farklılaşma ve gelişmişlik boyutları ile anlamlı ilişkileri olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Gonzales-Blanco vd. (2019), Brezilya'da faaliyet gösteren 2416 imalat şirketine ait Dünya Bankası anketlerinden sağladığı veriler üzerinden lisans anlaşmaları kapsamında yabancı teknoloji ile makine ve teçhizat bilgi teknolojilerinin üretkenlik kapasitesi üzerine olan etkisini incelemiştir. Bulgulara göre, yabancı teknolojiler ile makine ve teçhizat bilgi teknolojilerinin üretkenlik kapasitesi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Mian vd. (2019), ABD'nin 1980'li ve 1990'lı yıllar için tespit edilebilen banka kredisi, hane halkı borcu, perakende satışlar, istihdam, ücretler, işsizlik, konut inşaatı ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ile ilgili veriler ile 56 ülkenin 1960'lı yıllar için ticaret kapsamında ticarete konu olan ve olmayan istihdam, ticarete konu olan ve olmayan çıktılar (mallar) ve ticarete ilişkin fiyatlar ile ilgili veriler üzerinden banka kredisi arzının üretkenlik kapasitesi üzerindeki etkisini çeşitli matematiksel modeller ile belirlemiştir. Araştırmada, banka kredilerinin arzının ticarete konu olmayan istihdam ve ticarete konu olmayan malların fiyatlarını artırdığı, ticarete konu olan istihdamı sınırladığı ve diğer değişkenler üzerinde anlamlı etkilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Olarte vd. (2021), 2002-2011 yıl aralığında Güney Afrika ülkesinin birinci, ikinci ve beşinci çeyrek PCI verileri üzerinden makro ekonomik değişkenlerin (emtiya fiyatları ve kurumsal güçlendirme) üretkenlik kapasitesi eşitsizliğini azaltmasına olan etkisini panel veri analizi kapsamında sabit etki tahminci yöntemi ile incelemiştir. Araştırmada, ülkelerdeki daha az eğitimlilerin üretkenlik kapasitelerinin iyileştirilmesinin eşitsizliği azaltılmasında anlamlı bir etkisinin olduğu gözlenmiştir. Demiral ve Demiral (2021), 125 ülkenin 2000-2018 yıl aralığındaki sosyo-ekonomik faktörler içeriğindeki üretim kapasitesi ve enerji performansı boyutlarına ilişkin veriler ile üretim kapasitesi boyutunun enerji performansı boyutuna olan etkisini panel durağanlık testi ile hesaplamışlardır. Araştırmada üç önemli bulguya varılmıştır. Birincisinde üretim kapasitesi kapsamında daha yüksek beşeri sermayenin orta gelir grupları dışında enerji etkinliğini anlamlı bir şekilde oluşturduğu bulgusuna ulaşılmıştır. İkincisinde ise üretim kapasitesi açısından daha yüksek ulaşım kapasitesinin üst ve orta gelirli ekonomiler dışında enerji etkinliğini anlamlı şekilde azalttığı gözlenmiştir. Son olarak üçüncüsünde bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılmasının düşük gelirli ekonomiler dışında (üst ve orta gelirli ekonomiler) diğer ekonomilerin enerji etkinliği ile anlamlı ve pozitif yönlü ilişkileri olduğu tespit edilmiştir. Wilson (2021), 35 ülkenin 1981-2018 yıl aralığındaki Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, ABD Enerji ve Bilgi İdaresi ve Birleşmiş Milletler Ulusal Hesaplar Ana Toplamlar Veri tabanından sağladığı ekonomik ve gıda ile üretkenlik verileri üzerinden çeşitli matematiksel modellemeler ile enflasyon ve üretkenlik kapasitesi arasındaki ilişkiyi tespit etmiştir. Araştırmada, dengesiz olarak fazla kapasite artırımı yerine dengeli üretkenlik kapasitesiyle ülkelerin enflasyonu daha etkin şekilde kontrol altına alabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürün ikinci kısmı kapsamında entropi tabanlı topsis yöntemi ile ilgili olan araştırmalar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Entropi Tabanlı Topsis Literatürü

Araştırmacı/Araştırmacılar	Yöntem	Araştırma Konusu
Li vd. (2011)	Entropi tabanlı topsis	Kömür madenlerinin güvenlik performanslarının ölçümü
Zhang vd. (2011)	Entropi tabanlı topsis	Turizm destinasyonunun rekabet gücünün değerlendirilmesi
Li vd. (2014)	Entropi tabanlı topsis	Karayolu taşıma kapasitesinin sürdürülebilir gelişimine ilişkin kapsamlı değerlendirme
Aytekin ve Karamaşa (2016)	Bulanık entropi tabanlı bulanık topsis	BİST'te faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin finansal performanslarının ölçülmesi
Ding (2016)	Entropi tabanlı topsis	Çin'de kentsel sürdürülebilir kalkınmanın kapsamlı değerlendirmesi
Hsu ve Hsu (2018)	Entropi tabanlı topsis	Sağlık kuruluşlarının bilgi dış kaynak kullanımı performanslarının ölçümü
Huang vd. (2018)	Entropi tabanlı topsis	Çin Halk Cumhuriyeti'nde kentsel raylı sistem işletme performansının ölçülmesi
Öznel vd. (2018)	Entropi tabanlı topsis	Enerji sektöründe kurumsal sürdürülebilirlik performansının ölçümü
Yang (2018)	Entropi tabanlı topsis	Entegre sel güvenlik açığı değerlendirme yaklaşımı
Barukab (2019)	Entropi tabanlı topsis	Küresel bulanık bilgi altında entropi ölçümüne dayalı bulanık topsis yöntemine yeni bir yaklaşım
Chen (2019)	Entropi tabanlı topsis	Normalleştirilen entropi tabanlı topsis yöntemi üzerindeki etkileri
Liu vd. (2019)	Entropi tabanlı topsis	Çin'deki karbon piyasasının olgunluğunun ölçülmesi
Balcerzak (2020)	Entropi tabanlı	Avrupa Birliği ülkelerinin kurumlarının kalite performanslarının

	topsis	ölçümü
Zhao vd. (2020)	Entropi tabanlı topsis	Ülkelerin ulusal elektrik enerjisi gelişim performanslarının ölçümü
Sun ve Yu (2021)	Entropi tabanlı topsis ve k-ortalamalar	Ofis binaları için geliştirilmiş enerji performansının ölçülmesi

Literatür değerlendirildiğinde, üretkenlik kapasitesi ile ilgili olarak birçok araştırma bulunmaktadır. Bu durum, üretkenlik kapasitesinin ülkeler açısından ekonomi politikaları üretilmesindeki önemini göstermektedir. Fakat literatür değerlendirildiğinde, makro anlamda ülkelerin üretkenlik kapasiteleri konusunda araştırmaların, mikro anlamda işletmelerin üretkenlik kapasiteleri konusundaki araştırmalara göre daha kısıtlı olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında, yöntem açısından entropi ve topsis yöntemlerinin avantajı kapsamında kriterlerin ağırlık katsayısı ya da önemlilik derecelerinin belirlenmesinde entropi ve karar alternatiflerinin performans ölçümü ile karar alternatiflerini seçim problemlerinde birçok araştırmacının topsis yönteminden yararlandığı tespit edilmiştir (Demir vd., 2021). Bu durum entropi yöntemi ile kriterlerin ağırlık katsayılarının ve entropi tabanlı topsis yönteminin ise karar alternatiflerinin performanslarının ölçümünde güvenilir olduklarını göstermektedir. Ayrıca her iki yöntemde bilimsel güvenilirliği, sağlam temelli mantık yapısı ve kolay hesaplama prosedürlere sahiptir (Ayçin, vd. 2019).

YÖNTEM VE BULGULAR

Araştırmanın Veri Seti ve Analizi

Araştırmanın veri seti, en son ve güncel olarak 2020 yılında yayınlanan 2000-2018 yıl aralığı için G20 ülke grubunda ülke bazındaki 19 ülkelerinin PCI bileşenlerine ait değerler oluşturmaktadır. Araştırmada PCI bileşenlerinin entropi yöntemi ile önemlilik dereceleri (ağırlık katsayılarının) ile ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin entropi tabanlı topsis yöntemi ile hesaplanmasında Microsoft Excel paket programından yararlanılmıştır. Ayrıca ÇKKV literatüründe entropi ve topsis ÇKKV yöntemlerinden sıklıkla faydalandığı için araştırmada söz konusu ÇKKV yöntemleri tercih edilmiştir. Araştırmada kolaylık sağlaması açısından PCI bileşenlerinin kısaltmaları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. PCI Bileşenlerinin Kısaltması

Bileşenler	Açıklamalar
Enerji	PCI1
Beşeri Sermaye	PCI2
Bilgi ve İletişim Teknolojisi	PCI3
Kurumlar	PCI4
Doğal Sermaye	PCI5
Özel Sektör	PCI6
Yapısal Değişiklik	PCI7
Ulaşım	PCI8

Entropi Yöntemi

Entropi yöntemi, karar alternatiflerine göre kriterlerin ağırlık katsayılarını veya önemlilik derecelerini hesaplayan bir tekniktir. Bu yöntemde, karar vericilerin değerlendirmelerine gerek olmadan karar alternatiflerine ilişkin veriler kullanılarak nesnel sonuçlar sağlanmaktadır. Ayrıca Entropi yönteminde değerleri yüksek olan veri grubundaki belirsizlikler daha fazla olmaktadır (Ayçin, 2019: 122). Entropi yönteminde kriterlerin ağırlık değerleri karmaşık olmayan matematiksel ölçümle belirlenir. Dolayısıyla bu yöntemde karar verici boyutunda uzmanlığa ve yargıya ihtiyaç duyulmamaktadır (Aksakal ve Çalışkan, 2020: 171). Bunların dışında, kriterlerin ağırlık katsayılarının hesaplanmasında entropi yönteminden akademik araştırmalarda sık olarak yararlanılmıştır (Ulutaş ve Topal, 2020). Buna göre entropi yönteminin uygulama adımları aşağıda açıklanmıştır (Ayçin, 2019: 122-124; Ecer, 2020: 57-58; Öztel ve Alp, 2020: 23-24).

A_i : i. karar Alternatifi ($i=1,2,\dots,m$).

D: Karar Matrisi

$\ln(x)$ = Doğal logaritma fonksiyonu

C_j : j. değerlendirme kriteri ($j=1,2,\dots,n$).

x_{ij} : j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı yer.

p_{ij} : j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı normalize değer.

k: Entropi katsayısı

e_j : Entropi değeri

d_j : Farklılaşma derecesi

w_j : j. Değerlendirme kriterinin ağırlığı ($j=1,2,\dots,n$).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Karar Matrisinin Normalizasyonu

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i, j \quad (2)$$

3. Adım: Kriterlerin Entropi Değerlerinin Bulunması

$$k = (\ln(m))^{-1} \quad 0 \leq e_j \leq 1 \quad (3)$$

$$e_j = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i=1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n \quad (4)$$

4. Adım: Farklılaşma Derecelerinin Hesaplanması

$$d_j = 1 - e_j \quad j=1,2,\dots,n \quad (5)$$

5. Adım: Entropi Kriter Ağırlıklarının Tespiti

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (6)$$

Topsis Yöntemi

Topsis yöntemi kriterlere göre karar alternatiflerinin performansını veya seçilme derecesini ölçen ve buna göre karar alternatiflerini sıralayan bir ÇKKV yöntemidir. Bu yöntem, pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözüm olmak üzere iki temel kavrama dayanmaktadır. Yöntemde, en uygun karar alternatifinin pozitif ideal çözüme yakın, buna karşın negatif ideal çözüme uzak olmaları aranmaktadır (Ayçın, 2019: 238). Dolayısıyla ideal çözüme geometrik olarak en kısa öklid mesafesi negatif-ideal çözümden en uzak olduğunu göstermektedir. Bu yöntemde kriterlerin monoton azalan ya da artan yapıda olduğu öngörülmektedir. Diğer bir ifade ile yarar kriteri için maksimum değer, maliyet kriteri için ise minimum değer dikkate alınmaktadır. Bunların dışında, toposis yönteminde sayısal olmayan çıktıların sayısallaştırılması gerekmektedir (Öznel ve Alp, 2020: 33-35). Bu bağlamda toposis yönteminin uygulama adımları aşağıda sunulmuştur (Paksoy, 2017: 23-27; Çelikkbilek, 2018: 177-180; Ecer, 2020: 147-149).

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

M adet karar alternatifi ve n adet kriterden oluşan matris eşitlik 7'de belirtilmiştir.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & x_{12} & \dots & k_{1n} \\ a_{21} & x_{22} & \dots & k_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & x_{m2} & \dots & k_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

2. Adım: Standart Karar Matrisinin Sağlanması

Topsis yönteminde normalizasyon, genel olarak vektör normalizasyon işlemi ile hesaplanır. Buna göre ilk olarak normalize değerler (r_{ij}) ölçülür. r_{ij} değerleri eşitlik 8 ile sağlanır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n \quad (8)$$

r_{ij} değerleri hesaplandıktan sonra standart karar matrisi (R) eşitlik 9 ile sağlanır.

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (9)$$

3. Adım: Ağırlıklandırılmış Standart Karar Matrisinin Sağlanması

Bu aşamada kriterlerin ağırlık değerlerinin (w_{ij}) toplamı 1 olmalıdır ($\sum_{i=1}^n w_{ij}$). Buna göre sağlanan ağırlıklandırılmış standart karar matrisi (V_{ij}) eşitlik 10'da gösterilmiştir.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \quad (10)$$

4. Adım: Pozitif İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözüm Değerlerinin Bulunması

Maksimizasyon yönlü kriterler için pozitif ideal çözüm setinin oluşturulması için V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme kriterleri içinde sütun değerlerinin en büyük, ilgili değerlendirme kriteri minimizasyon yönlü ise en küçük olanları tercih edilir. Bu bağlamda pozitif ideal çözüm değerleri eşitlik 11 ve eşitlik 12'de gösterildiği gibi hesaplanır.

$$A^* = \{\max_i v_{ij} \mid j \in J\}, (\min_i v_{ij} \mid j \in J) \quad (11)$$

$$A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\} \quad (12)$$

Maksimizasyon yönlü kriterler için negatif ideal çözüm setinin oluşturulması için V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme kriterleri içinde sütun değerlerinin en küçük, ilgili değerlendirme kriteri maksimizasyon yönlü ise en büyük olanları tercih edilir. Bu bağlamda negatif ideal çözüm değerleri eşitlik 13'te ve eşitlik 14'te gösterildiği gibi hesaplanır.

$$A^* = \{\min_i v_{ij} \mid j \in J\}, (\min_i v_{ij} \mid j \in J) \quad (13)$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} \quad (14)$$

5. Adım: Pozitif ve Negatif Noktalara Olan Uzaklığın Ölçülmesi

İlk olarak pozitif ve negatif ideal çözüm setindeki sapmaları belirlemek için koorninat düzleminde x ve y değerlerinin mesafe Öklidyen Uzaklık Yaklaşımı ile tespit edilmesi için eşitlik 15'ten istifade edilir

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^n (x_{ik} - x_{jk})^2} \quad (15)$$

Eşitlik 15'te x_{ik} i. gözlemin k. değişken değerini, x_{jk} j. gözlemin k. değişken değerini ve n değişken sayısını açıklamaktadır. Bunun yanında, pozitif ideal uzaklık (S_i^*) ve negatif ideal uzaklık (S_i^-) ölçülerinin sayısı karar alternatifi sayısı kadardır. Buna göre topsis yönteminde her bir karar alternatifi için ideal ve ideal olmayan noktalara olan uzaklığın hesaplanmasında eşitlik 16'dan ve eşitlik 17'den yararlanılır.

$$\text{Pozitif İdeal Uzaklık: } S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad (16)$$

$$\text{Negatif İdeal Uzaklık: } S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (17)$$

6. Aşama: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Ölçülmesi

Her karar noktasının pozitif ideal çözüme göre yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında pozitif ve negatif ideal uzaklık ölçümlerinden istifade edilir. Buradaki asıl ölçüt, negatif uzaklık ölçüsünün toplam uzaklık ölçüsü içindeki oranıdır. Pozitif ideal çözüme göre yakınlık değerlerinin ölçülmesi için eşitlik 18'den istifade edilir.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad (18)$$

Eşitlik 18'de belirtilen C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında olmalıdır. $C_i^* = 1$ ise bu durum ilgili karar alternatifin pozitif ideal çözüme mutlak yakınlığını belirtmektedir. $C_i^* = 0$ olması durumunda ise ilgili karar alternatifinin negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını göstermektedir.

BULGULAR

Araştırmada ilk olarak ülkelere göre üretkenlik kapasitesi bileşenlerinin önemlilik dereceleri entropi yöntemi ile belirlenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak entropi yönteminin birinci adımına istinaden eşitlik 1 ile karar matrisi oluşturulmuştur. İkinci adımında eşitlik 2 yardımıyla karar matrisinin normalize değerleri hesaplanmıştır. Devamında üçüncü adımda kriterlerin (bileşenlerin) entropi değerleri ölçülmüştür. Dördüncü adımda ise bileşenlerin farklılaşma dereceleri, son olarak beşinci adımda ise üretkenlik kapasitesi bileşenlerinin önemlilik dereceleri belirlenmiştir. Bu bağlamda tespit edilen değerler Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Entropi Yöntemi Kapsamında Tespit Edilen Değerler

Karar Matrisi								
Ülkeler	PCI1	PCI2	PCI3	PCI4	PCI5	PCI6	PCI7	PCI8
ABD	38,21	78,83	24,43	83,41	48,7	91,8	33,84	45,6
Almanya	34,47	78,07	27,65	90,71	49,46	85,13	35,62	25,09
Arjantin	29,75	55,38	16,49	50,41	55,34	73,51	21,86	11,65
Avustralya	36,19	78,22	23,64	91,26	57,92	89,25	21,84	15,69
Brezilya	26,91	57,85	14,21	51,74	45,25	75,94	23,07	11,21
Çin	31,05	60,53	14,75	46,08	55,96	86,4	34,22	31,03
Endonezya	27,88	44,99	9,07	51,64	50,45	81,64	22,32	11,95
Fransa	34,91	66,38	20,44	94,7	52,82	85,07	28,7	25,92
Güney Afrika	29,35	49,78	11,33	59,71	63,7	81,86	23,55	14,9
Güney Kore	35,57	89,13	30,21	72,89	39,28	91,85	28,56	24,26
Hindistan	24,36	45,98	7,8	49,56	56,08	76,08	25,93	17,36
İngiltere	33,1	71,73	26,8	89,24	56,05	89,39	31,58	23,03
İtalya	28,62	66,79	16,61	60,59	46,39	77,61	23,84	17,06
Japonya	34,14	79,57	25,16	86,31	37,48	90,25	40,67	21,83
Kanada	37,64	72,66	23,83	92,76	42,68	80,75	25,23	19,5
Meksika	29,45	51,34	12,7	49,05	51,44	81,71	23,51	12,34
Rusya	33,83	60,72	17,99	38,3	45,75	76,84	22,03	15,73
Suudi Arabistan	37,98	53,4	13,74	50,07	68,51	81,85	16,87	16,04
Türkiye	29,89	56,82	12,67	44,03	53,13	83,78	24,9	18,22
Normalize Değerler								
Ülkeler	PCI1	PCI2	PCI3	PCI4	PCI5	PCI6	PCI7	PCI8
ABD	0,0623	0,0647	0,0699	0,0666	0,0499	0,0581	0,0666	0,1205
Almanya	0,0562	0,0641	0,0791	0,0724	0,0507	0,0539	0,0701	0,0663
Arjantin	0,0485	0,0455	0,0472	0,0402	0,0567	0,0465	0,043	0,0308
Avustralya	0,059	0,0642	0,0676	0,0729	0,0593	0,0565	0,043	0,0415
Brezilya	0,0439	0,0475	0,0407	0,0413	0,0463	0,048	0,0454	0,0296
Çin	0,0506	0,0497	0,0422	0,0368	0,0573	0,0547	0,0673	0,082
Endonezya	0,0455	0,0369	0,0259	0,0412	0,0517	0,0516	0,0439	0,0316
Fransa	0,0569	0,0545	0,0585	0,0756	0,0541	0,0538	0,0565	0,0685
Gün. Afrika	0,0479	0,0409	0,0324	0,0477	0,0652	0,0518	0,0463	0,0394
Gün. Kore	0,058	0,0732	0,0864	0,0582	0,0402	0,0581	0,0562	0,0641
Hindistan	0,0397	0,0377	0,0223	0,0396	0,0574	0,0481	0,051	0,0459
İngiltere	0,054	0,0589	0,0767	0,0713	0,0574	0,0566	0,0621	0,0609
İtalya	0,0467	0,0548	0,0475	0,0484	0,0475	0,0491	0,0469	0,0451
Japonya	0,0557	0,0653	0,072	0,0689	0,0384	0,0571	0,08	0,0577
Kanada	0,0614	0,0596	0,0682	0,0741	0,0437	0,0511	0,0497	0,0515
Meksika	0,048	0,0421	0,0363	0,0392	0,0527	0,0517	0,0463	0,0326
Rusya	0,0552	0,0498	0,0515	0,0306	0,0469	0,0486	0,0434	0,0416
Suud.Arabistan	0,0619	0,0438	0,0393	0,04	0,0702	0,0518	0,0332	0,0424
Türkiye	0,0487	0,0466	0,0362	0,0352	0,0544	0,053	0,049	0,0481
Entropi Değerleri								
Ülkeler	PCI1	PCI2	PCI3	PCI4	PCI5	PCI6	PCI7	PCI8
ABD	-0,173	-0,177	-0,186	-0,18	-0,15	-0,165	-0,18	-0,255
Almanya	-0,162	-0,176	-0,201	-0,19	-0,151	-0,157	-0,186	-0,1799
Arjantin	-0,147	-0,141	-0,144	-0,129	-0,163	-0,143	-0,135	-0,1072
Avustralya	-0,167	-0,176	-0,182	-0,191	-0,168	-0,162	-0,135	-0,132
Brezilya	-0,137	-0,145	-0,13	-0,132	-0,142	-0,146	-0,14	-0,1043
Çin	-0,151	-0,149	-0,134	-0,122	-0,164	-0,159	-0,182	-0,2051
Endonezya	-0,141	-0,122	-0,095	-0,131	-0,153	-0,153	-0,137	-0,1091
Fransa	-0,163	-0,159	-0,166	-0,195	-0,158	-0,157	-0,162	-0,1836
Gün. Afrika	-0,145	-0,131	-0,111	-0,145	-0,178	-0,153	-0,142	-0,1274
Gün. Kore	-0,165	-0,191	-0,212	-0,166	-0,129	-0,165	-0,162	-0,1761
Hindistan	-0,128	-0,124	-0,085	-0,128	-0,164	-0,146	-0,152	-0,1414
İngiltere	-0,158	-0,167	-0,197	-0,188	-0,164	-0,162	-0,173	-0,1704
İtalya	-0,143	-0,159	-0,145	-0,147	-0,145	-0,148	-0,144	-0,1397

Japonya	-0,161	-0,178	-0,189	-0,184	-0,125	-0,163	-0,202	-0,1646
Kanada	-0,171	-0,168	-0,183	-0,193	-0,137	-0,152	-0,149	-0,1528
Meksika	-0,146	-0,133	-0,12	-0,127	-0,155	-0,153	-0,142	-0,1116
Rusya	-0,16	-0,149	-0,153	-0,107	-0,143	-0,147	-0,136	-0,1322
Suud.Arabistan	-0,172	-0,137	-0,127	-0,129	-0,186	-0,153	-0,113	-0,134
Türkiye	-0,147	-0,143	-0,12	-0,118	-0,158	-0,156	-0,148	-0,1461
In(m)	0,339623272							
ej	0,9974	0,9935	0,9781	0,9852	0,9963	0,9993	0,9922	0,9755
Farklılaşma Dereceleri								
dj	0,0026	0,0065	0,0219	0,0148	0,0037	0,0007	0,0078	0,0245
Bileşenlerin Önemlilik Dereceleri								
wj	0,0311	0,0786	0,2654	0,1799	0,0449	0,009	0,0945	0,2967
Sıralama	7	5	2	3	6	8	4	1

Tablo 3 incelendiğinde, bileşenlerin önemlilik dereceleri PCI8 ($w_{PCI8}=0,2967$), PCI3 ($w_{PCI3}=0,2654$), PCI4 ($w_{PCI4}=0,1799$), PCI7 ($w_{PCI7}=0,0945$), PCI2 ($w_{PCI2}=0,0786$), PCI5 ($w_{PCI5}=0,0449$), PCI1 ($w_{PCI1}=0,0311$) ve PCI6 ($w_{PCI6}=0,0090$) olarak sıralanmıştır.

Tablo 3 değerlendirildiğinde, bileşenlerin önemlilik derecelerinin fazla olması açısından PCI8, PCI3 ve PCI4 bileşenlerinin önemlilik dereceleri diğer bileşenlerin önemlilik dereceleri arasında belirgin farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, bileşenlerin önemlilik derecelerinin az olması açısından ise özellikle PCI6 bileşeninin diğer bileşenler arasında farklılıkların fazla olduğu gözlenmiştir.

Topsis yöntemi açısından ilk adımda karar matrisi sağlanmıştır. Söz konusu karar matrisi daha öncesinde entropi yöntemi kapsamında Tablo 3'de belirtildiği gibi oluşturulmuştur. Yöntemin ikinci adımında ise standart karar matris değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan standart karar matris değerleri Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Standart Karar Matris Değerleri

KRİTER YÖNLERİ	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.
Ülkeler	PCI1	PCI2	PCI3	PCI4	PCI5	PCI6	PCI7	PCI8
ABD	0,2432	0,2742	0,3249	0,3026	0,2184	0,2342	0,2985	0,2679
Almanya	0,2696	0,2768	0,2871	0,2783	0,2151	0,2526	0,2836	0,4868
Arjantin	0,2099	0,1945	0,1938	0,1682	0,2444	0,2023	0,1832	0,1244
Avustralya	0,2553	0,2747	0,2778	0,3045	0,2558	0,2456	0,183	0,1675
Brazilya	0,1898	0,2031	0,167	0,1726	0,1998	0,209	0,1934	0,1197
Çin	0,2191	0,2126	0,1733	0,1537	0,2471	0,2377	0,2868	0,3313
Endonezya	0,1967	0,158	0,1066	0,1723	0,2228	0,2246	0,1871	0,1276
Fransa	0,2463	0,2331	0,2402	0,316	0,2333	0,2341	0,2405	0,2767
Güney Afrika	0,2071	0,1748	0,1331	0,1992	0,2813	0,2252	0,1974	0,1591
Güney Kore	0,2509	0,313	0,355	0,2432	0,1735	0,2527	0,2394	0,259
Hindistan	0,1719	0,1615	0,0917	0,1654	0,2477	0,2093	0,2173	0,1853
İngiltere	0,2335	0,2519	0,3149	0,2977	0,2475	0,246	0,2647	0,2459
İtalya	0,2019	0,2345	0,1952	0,2022	0,2049	0,2135	0,1998	0,1821
Japonya	0,2409	0,2794	0,2956	0,288	0,1655	0,2483	0,3409	0,2331
Kanada	0,2655	0,2552	0,28	0,3095	0,1885	0,2222	0,2115	0,2082
Meksika	0,2078	0,1803	0,1492	0,1637	0,2272	0,2248	0,197	0,1317
Rusya	0,2387	0,2132	0,2114	0,1278	0,202	0,2114	0,1846	0,1679
Suudi Arabistan	0,2679	0,1875	0,1614	0,1671	0,3026	0,2252	0,1414	0,1712
Türkiye	0,2109	0,1995	0,1489	0,1469	0,2346	0,2305	0,2087	0,1945

Devamında üçüncü adımda eşitlik 10 yardımıyla ağırlıklandırılmış standart karar matris değerleri belirlenmiştir. Buna ilişkin olarak belirlenen ağırlıklandırılmış standart karar matris değerleri Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

KRİTER YÖNLERİ	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.
Ülkeler	PCI1	PCI2	PCI3	PCI4	PCI5	PCI6	PCI7	PCI8
w	0,0311	0,0786	0,2654	0,1799	0,0449	0,009	0,0945	0,2967
ABD	0,0076	0,0215	0,0862	0,0545	0,0098	0,0021	0,0282	0,0795
Almanya	0,0084	0,0217	0,0762	0,0501	0,0097	0,0023	0,0268	0,1445
Arjantin	0,0065	0,0153	0,0514	0,0303	0,011	0,0018	0,0173	0,0369
Avustralya	0,0079	0,0216	0,0737	0,0548	0,0115	0,0022	0,0173	0,0497
Brezilya	0,0059	0,016	0,0443	0,0311	0,009	0,0019	0,0183	0,0355

Çin	0,0068	0,0167	0,046	0,0277	0,0111	0,0021	0,0271	0,0983
Endonezya	0,0061	0,0124	0,0283	0,031	0,01	0,002	0,0177	0,0379
Fransa	0,0076	0,0183	0,0637	0,0569	0,0105	0,0021	0,0227	0,0821
Güney Afrika	0,0064	0,0137	0,0353	0,0358	0,0126	0,002	0,0186	0,0472
Güney Kore	0,0078	0,0246	0,0942	0,0438	0,0078	0,0023	0,0226	0,0769
Hindistan	0,0053	0,0127	0,0243	0,0298	0,0111	0,0019	0,0205	0,055
İngiltere	0,0073	0,0198	0,0836	0,0536	0,0111	0,0022	0,025	0,073
İtalya	0,0063	0,0184	0,0518	0,0364	0,0092	0,0019	0,0189	0,054
Japonya	0,0075	0,0219	0,0785	0,0518	0,0074	0,0022	0,0322	0,0692
Kanada	0,0082	0,02	0,0743	0,0557	0,0085	0,002	0,02	0,0618
Meksika	0,0065	0,0142	0,0396	0,0294	0,0102	0,002	0,0186	0,0391
Rusya	0,0074	0,0167	0,0561	0,023	0,0091	0,0019	0,0174	0,0498
Suudi Arabistan	0,0083	0,0147	0,0428	0,0301	0,0136	0,002	0,0134	0,0508
Türkiye	0,0065	0,0157	0,0395	0,0264	0,0105	0,0021	0,0197	0,0577

Dördüncü adımda ise pozitif ve negatif ideal çözüm değerleri hesaplanmıştır. Buna göre hesaplanan değerler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Pozitif ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri

Ülkeler	PCI1	PCI2	PCI3	PCI4	PCI5	PCI6	PCI7	PCI8
POZİTİF İDEAL ÇÖZÜM	0,0084	0,0246	0,0942	0,0569	0,0136	0,0023	0,0322	0,1445
NEGATİF İDEAL ÇÖZÜM	0,0053	0,0124	0,0243	0,023	0,0074	0,0018	0,0134	0,0355

Beşinci adımda ise pozitif ve negatif ideal uzaklık değerleri tespit edilmiştir. Yöntemin son adımında ise ülkelerin üretkenlik kapasitesi performans değerleri ölçülmüştür. Buna ilişkin olarak tespit edilen değerler Tablo 7'de açıklanmıştır.

Tablo 7. Üretkenlik Kapasitesi Değerleri ve Değerlerin Sıralaması

Ülkeler	Pozitif İdeal Uzaklık	Negatif İdeal Uzaklık	Üretkenlik Kapasitesi Değerleri (Ci*)	Sıralama
ABD	0,06582	0,256550	0,56091	2
Almanya	0,02058	0,143453	0,85845	1
Arjantin	0,12010	0,346561	0,19316	13
Avustralya	0,09818	0,313337	0,38490	9
Brezilya	0,12378	0,351821	0,15352	17
Çin	0,07351	0,271124	0,48143	7
Endonezya	0,12944	0,359785	0,07532	19
Fransa	0,07039	0,265314	0,50135	5
Güney Afrika	0,11693	0,341954	0,15793	16
Güney Kore	0,06977	0,264145	0,54985	3
Hindistan	0,11796	0,343456	0,15807	15
İngiltere	0,07293	0,270059	0,51619	4
İtalya	0,10311	0,321114	0,26256	10
Japonya	0,07740	0,278200	0,48573	6
Kanada	0,08620	0,293604	0,43399	8
Meksika	0,12306	0,350800	0,12821	18
Rusya	0,10888	0,329966	0,24565	11
Suudi Arabistan	0,11215	0,334891	0,18857	14
Türkiye	0,10812	0,328810	0,20715	12
Ortalama			0,34437	-----

Tablo 7'ye göre, ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerleri Almanya (0,85845), ABD (0,56091), Güney Kore (0,54985), İngiltere (0,51619), Fransa (0,50135), Japonya (0,48573), Çin (0,48143), Kanada (0,43399), Avustralya (0,38490), İtalya (0,26256), Rusya (0,24565), Türkiye (0,20715), Arjantin (0,19316), Suudi Arabistan (0,18857), Hindistan (0,15807), Güney Afrika (0,15793), Brezilya (0,15352), Meksika (0,12821) ve Endonezya (0,07532) olarak sıralanmıştır. Tablo 7 incelendiğinde, Almanya'nın üretkenlik kapasitesinin yüksek olması, diğer ülkelerle arasında belirgin bir farklılık olduğunu göstermektedir.

Yine Tablo 7 incelendiğinde, ülkelerin ortalama üretkenlik kapasitesi değeri 0,34437 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, ortalama üretkenlik kapasitesi değerinden daha yüksek üretkenlik kapasite değerine sahip olan ülkelerin Almanya, ABD, Güney Kore, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Kanada ve Avustralya olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmada entropi tabanlı topsis yönteminin duyarlılık seviyesi ölçülmüştür. ÇKKV literatüründe duyarlılık analizi, kriter ağırlıklarının farklı değerler ile senaryolar sağlanmasına istinaden sağlanan sıralamalar arasındaki farklılıklara göre

oluşturulabilmektedir (Gigovič, 2016: 24). Bu kapsamda, PCI bileşenlerinin ağırlıkları critic ve istatistiksel varyans prosedürü (İVP) yöntemlerine göre hesaplanmış olup, hesaplanan değerler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Critic ve İVP Yöntemlerine Göre PCI Bileşenlerinin Ağırlıkları

Yöntem	Critic							
Ağırlıklar	PCI1	PCI2	PCI3	PCI4	PCI5	PCI6	PCI7	PCI8
Değerler	0,089	0,121	0,187	0,177	0,095	0,052	0,124	0,155
Sıralama	7	5	1	2	6	8	4	3
Yöntem	İstatistiksel Varyans Prosedürü (İVP)							
Ağırlıklar	PCI1	PCI2	PCI3	PCI4	PCI5	PCI6	PCI7	PCI8
Değerler	0,02018	0,2045	0,05463	0,48188	0,07278	0,03923	0,04325	0,08354
Sıralama	8	2	5	1	4	7	6	3

Tablo 8’de belirtilen senaryolara göre bileşenlerin farklı bileşen ağırlığına sahip olması çerçevesinde oluşan ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerleri ve değerlerin sıralamaları Tablo 9’da açıklanmıştır.

Tablo 9. Farklı Kriter Ağırlıklarına Göre Ülkelerin Üretkenlik Kapasitelerinin Sıralamaları

Yöntemler	Entropi - Topsis		Critic - Topsis		İVP - Topsis	
Ülkeler	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
ABD	0,56091	2	0,77137	1	0,7916	6
Almanya	0,85845	1	0,7139	2	0,8465	1
Arjantin	0,19316	13	0,28246	12	0,222	13
Avustralya	0,3849	9	0,56742	8	0,8153	3
Brezilya	0,15352	17	0,23177	15	0,2391	11
Çin	0,48143	7	0,39601	9	0,2087	15
Endonezya	0,07532	19	0,14532	19	0,2177	14
Fransa	0,50135	5	0,59595	6	0,8197	2
Güney Afrika	0,15793	16	0,25242	14	0,3532	10
Güney Kore	0,54985	3	0,65964	4	0,6293	8
Hindistan	0,15807	15	0,18068	18	0,1946	16
İngiltere	0,51619	4	0,67413	3	0,8128	4
İtalya	0,26256	10	0,34578	10	0,3954	9
Japonya	0,48573	6	0,64825	5	0,7868	7
Kanada	0,43399	8	0,58928	7	0,8125	5
Meksika	0,12821	18	0,20109	17	0,1885	17
Rusya	0,24565	11	0,30192	11	0,1198	19
S. Arabistan	0,18857	14	0,2691	13	0,224	12
Türkiye	0,20715	12	0,22683	16	0,1413	18

Tablo 9 incelendiğinde, duyarlılık analizine göre genel anlamda ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerlerinin sıralamalarında önemli değişiklikler olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durum, entropi tabanlı topsis yönteminin ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin ölçülmesinde kullanılabilir olduğunu göstermektedir.

Araştırmada ayrıca ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerleri entropi tabanlı birden fazla ÇKKV yöntemi ARAS, COPRAS, EDAS, WASPAS, ROV, GİA: Gri İlişkisel Analiz) ile ölçümlenip karşılaştırılmıştır. Ölçülen değerler ve sıralamalar Tablo 10’da belirtilmiştir.

Tablo 10. PCI ve ÇKKV Değerlerine Göre Ülkelerin Üretkenlik Kapasitesi Değerleri ve Değerlerin Sıralaması

Ülkeler	PCI		Topsis		Aras		Copras	
	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
ABD	50,5065	1	0,560906	2	1,711173	1	0,082361	1
Almanya	47,3806	2	0,858447	1	1,459451	2	0,06986	2
Arjantin	33,0364	15	0,19316	13	0,858937	15	0,041001	15
Avustralya	42,5861	7	0,384901	9	1,204188	8	0,05747	8
Brezilya	31,69	17	0,153521	17	0,815119	16	0,038907	16
Çin	40,0036	9	0,481431	7	1,186201	9	0,057054	9
Endonezya	29,9384	19	0,075321	19	0,731043	19	0,034922	19
Fransa	44,3597	6	0,501353	5	1,330599	6	0,063746	6
Güney Afrika	34,0538	13	0,157934	16	0,864612	14	0,041333	14
Güney Kore	45,2093	5	0,549853	3	1,412268	3	0,067619	3
Hindistan	30,9021	18	0,158067	15	0,807269	17	0,038686	17
İngiltere	46,1822	3	0,516189	4	1,389544	4	0,066486	4

İtalya	35,9934	10	0,262556	10	0,991992	10	0,047456	10
Japonya	45,2944	4	0,485733	6	1,364838	5	0,065278	5
Kanada	42,3003	8	0,433985	8	1,263822	7	0,060414	7
Meksika	32,1748	16	0,128214	18	0,803243	18	0,038368	18
Rusya	33,8511	14	0,245654	11	0,914468	11	0,043761	11
Suudi Arabistan	34,7311	11	0,188568	14	0,884681	13	0,042321	13
Türkiye	34,2943	12	0,207146	12	0,89659	12	0,042959	12
Ülkeler	Edas		Waspas		Rov		Gia	
	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
ABD	0,99651	1	0,887703	1	0,410711	1	0,872564	1
Almanya	0,78754	2	0,78869	2	0,350509	2	0,802012	2
Arjantin	0,16955	15	0,467206	15	0,110772	15	0,443559	12
Avustralya	0,5325	8	0,651927	8	0,268926	8	0,679855	5
Brezilya	0,1125	16	0,444302	16	0,092213	16	0,420545	16
Çin	0,50618	9	0,61526	9	0,211362	9	0,541388	9
Endonezya	0	19	0,39618	19	0,058128	19	0,397646	19
Fransa	0,68615	6	0,717218	6	0,296536	6	0,630164	7
Güney Afrika	0,1745	14	0,46875	14	0,115095	13	0,430937	15
Güney Kore	0,74463	3	0,757199	3	0,325009	3	0,622055	8
Hindistan	0,10378	17	0,426859	18	0,077439	18	0,418067	18
İngiltere	0,73204	4	0,752186	4	0,324858	4	0,737883	3
İtalya	0,35189	10	0,539427	10	0,158412	10	0,472026	10
Japonya	0,70448	5	0,737935	5	0,318266	5	0,683693	4
Kanada	0,6186	7	0,684614	7	0,279183	7	0,653835	6
Meksika	0,09726	18	0,437936	17	0,087677	17	0,418336	17
Rusya	0,24864	11	0,492691	11	0,121485	12	0,448286	11
Suudi Arabistan	0,19655	13	0,479072	13	0,122017	11	0,43487	14
Türkiye	0,22594	12	0,482322	12	0,114719	14	0,437523	13

Tablo 10 incelendiğinde, ülkelerin PCI değerlerinin sıralamalarının diğer yöntemler ile farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca Tablo 10'da özellikle ARAS, COPRAS, EDAS ve WASPAS yöntemlerine göre ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerleri sıralamalarının tümünün tutarlılık göstermesi dikkat çekici olduğu değerlendirilmiştir.

Ayrıca araştırma kapsamında PCI değerlerinin ÇKKV yöntemleri ile olan ilişki değerleri pearson ilişki katsayısı ile hesaplanmıştır. Buna istinaden hesaplanan ilişki değerleri Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. PCI ve Entropi Tabanlı ÇKKV Yöntemlerine Göre Ülkelerin Üretkenlik Kapasitesi Değerleri Arasındaki Pearson İlişki Değerleri

Yöntemler	PCI	Topsis	Aras	Copras	Edas	Waspas	Rov	Gia
PCI	1							
Topsis	0,922**	1						
Aras	0,992**	0,915**	1					
Copras	0,991**	0,915**	1	1				
Edas	0,993**	0,922**	0,997**	0,998**	1			
Waspas	0,996**	0,919**	0,998**	0,997**	0,998**	1		
Rov	0,997**	0,921**	0,993**	0,992**	0,994**	0,997**	1	
Gia	0,969**	0,899**	0,966**	0,965**	0,958**	0,968**	0,972**	1

**p<0,01

Tablo 11 değerlendirildiğinde, PCI tüm ÇKKV yöntemleri arasındaki ilişki değerlerinin hepsi anlamlı (**p<0,01), pozitif yönlü ve çok yüksek seviyededir. Bu durum, ülkelerin PCI değerleri başta topsis yöntemi olmak üzere diğer ÇKKV yöntemleri ile genel anlamda açıklanabileceğini göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünyanın en büyük ekonomilerine sahip olan G20 ülkelerinin üretkenlik kapasitesi farkındalığı ile üretkenlik kapasitelerini artırmasına yönelik yapacağı stratejiler ve faaliyetler küresel ekonominin iyileşmesine katkı sağlayabilmektedir. Dolayısıyla G20 ülkelerinin üretkenlik kapasitesindeki etkinliği, etkililiği ve verimliliği ile küresel ekonomi kapsamında istihdamın, inovasyonun, ticaretin, girişimciliğin ve ekonomiyi etkileyen diğer boyutların gelişimini hızlandıracak ve finansal açıdan küresel krizlerin önüne geçilebilecektir (Callaghan vd. 2013). Bu kapsamda, G20 grubu ülkelerinin üretkenlik kapasitelerinin ölçülmesi büyük önem kazanmaktadır. Dolayısıyla araştırmada, G20 grubundaki 19 ülkenin en son ve güncel olan 2000-2018 yıl aralığı için PCI bileşenlerine ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin üretkenlik kapasiteleri entropi tabanlı topsis yöntemi ile ölçülmüştür.

Bulgulara göre, entropi yöntemi kapsamında ülkelere göre PCI bileşenlerinin önemlilik dereceleri PCI8 (ulaşım), PCI3 (bilgi ve iletişim teknolojisi), PCI4 (kurumlar), PCI7 (yapısal değişiklik), PCI2 (beşeri sermaye), PCI5 (doğal sermaye), PCI1 (enerji) ve PCI6 (özel sektör) olarak sıralanmıştır. Bu bulgulara göre, bileşenlerin önemlilik derecelerinin fazla olması çerçevesinde PCI8, PCI3 ve PCI4 bileşenlerinin, önemlilik derecelerinin az olması çerçevesinde ise özellikle PCI6 bileşeninin diğer bileşenler arasında belirgin farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bulgular incelendiğinde, entropi tabanlı topsis yöntemine göre ülkelerin üretkenlik kapasiteleri Almanya, ABD, Güney Kore, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Kanada, Avustralya, İtalya, Rusya, Türkiye, Arjantin, Suudi Arabistan, Hindistan, Güney Afrika, Brezilya, Meksika ve Endonezya olarak sıralanmıştır. Bu sonuçlara göre, Almanya'nın üretkenlik kapasitesinin çok olması açısından diğer ülkeler arasında farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın devamında ülkelerin entropi tabanlı topsis yöntemine göre üretkenlik kapasitesi ortalama değeri hesaplanmış ve ortama üretkenlik kapasitesi değerinden yüksek olan ülkelerin Almanya, ABD, Güney Kore, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Kanada ve Avustralya olduğu gözlenmiştir.

Yöntem açısından araştırmada entropi tabanlı topsis yönteminin duyarlılık analizi için üretkenlik PCI bileşenlerinin ağırlıkları critic ve İVP yöntemleri ile ölçülmüştür. Söz konusu ölçümler sonucunda entropi tabanlı topsis, critic tabanlı topsis ve İVP tabanlı topsis sonuçlarına göre ülkelerin üretkenlik kapasite sıralamalarında önemli değişiklikler olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla buna göre, entropi tabanlı topsis yönteminin ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin ölçülmesinde kullanılabilir olduğu değerlendirilmiştir. Bulgular kapsamında ayrıca ülkelerin PCI değerleri topsis yöntemi haricinde bazı entropi tabanlı bazı ÇKKV yöntemleri ile ölçülerek sıralanmıştır. Buna göre, PCI'nın tüm entropi tabanlı ÇKKV yöntemlerine göre ülkelerin üretkenlik kapasitesi değerleri sıralamaları arasında tam tutarlılık sağlanmadığı gözlenmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında ülkelerin PCI değerleri ile entropi tabanlı ÇKKV yöntemleri arasında ilişki pearson korelasyon katsayısı ölçülmüştür. Buna göre, PCI'nın tüm entropi tabanlı ÇKKV yöntemleri ile anlamlı, pozitif yönlü ve çok yüksek ilişkileri olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla PCI'nın belirtilen entropi tabanlı ÇKKV (Topsis, aras, copras, edas, waspas, rov, gia) yöntemleri ile açıklanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür incelendiğinde, bu araştırmanın PCI verilerinin kullanılması açısından Olarte vd. (2021)'nin araştırmasıyla ortak özelliği olduğu değerlendirilmiştir. Olarte vd. (2021), Güney Afrika ülkesinin PCI ve makroekonomik veriler ile makro ekonomik değişkenlerinin üretkenlik kapasitesi eşitsizliğini azaltmasındaki etkisini incelemiştir. Dolayısıyla Olarte vd. (2021) PCI'nın diğer boyutlar ile ilişkisinin incelenmesi çerçevesinde konu açısından bu çalışmaya göre daha kapsamlı olduğu değerlendirilmiştir. Buna karşın, farklı ülkelerin PCI değerlerinin kullanılması ile ilgili olarak bu araştırmada kullanılan örneklem sayısının (farklı ülkelerin PCI değerleri) 19 ülkeyi içermesinden dolayı bu araştırmanın Olarte vd. (2021)'nin araştırmasına kıyasla örneklem hacmi açısından daha kapsamlı ve sonuçların daha küresel bir nitelik taşıdığı değerlendirilmiştir.

Literatür değerlendirildiğinde, ülkelerin üretkenlik kapasitelerini herhangi bir ÇKKV yöntemi ile ölçen bir araştırmaya rastlanılmamış olması ve buna istinaden araştırmanın özgün bir nitelik taşıması açısından araştırmanın literatüre katkı sağladığı ve zenginleştirdiği düşünülmüştür. Ayrıca araştırmanın konusu açısından büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin üretkenlik kapasitesi konusunda uluslararası anlamda yapacağı faaliyetler küresel ekonomiyi ve ekonomiyi ilgilendiren diğer boyutları doğrudan etkilediği ve bu bağlamda büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin kendi ekonomilerini iyileştirmeleri için üretkenlik kapasitesi konusunda farkındalık ile üretkenlik kapasitesi konusundaki stratejilerini ve faaliyetlerini belirleyebildikleri için bu araştırmanın literatüre olumlu etkisinin olduğu değerlendirilmiştir.

Öneriler kapsamında entropi tabanlı topsis yöntemine göre üretkenlik kapasitesi ortalama değerden düşük olan ülkelerin (İtalya, Rusya, Türkiye, Arjantin, Suudi Arabistan, Hindistan, Güney Afrika, Brezilya, Meksika, Endonezya) üretkenlik kapasitelerini artıracak faaliyetler gerçekleştirerek küresel ekonomiye olan katkılarını artırabilirler. Böylelikle G20 ülkeleri, ekonomik ve ticari açıdan küresel riski en aza indirgeyip dünya üzerinde tüm ülkelerin ekonomik fırsatlardan yararlanmasını sağlayabilir. Gelecek çalışmalarda, yöntem açısından ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin ölçülmesinde farklı ÇKKV yöntemler kullanılarak yöntemler arasındaki ülkelerin üretkenlik kapasiteleri ve sıralama tutarlılıkları ile tutarsızlıkları tespit edilip söz konusu yöntemler hakkında tartışılabilir. Bunun yanında, ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin daha kapsamlı olarak ölçümünün sağlanması amacıyla PCI'nın bileşen sayısı artırılabilir ya da her ülkeye özgü PCI bileşeni oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Aksakal, E. ve Çalışkan, E. (2020). Olimpiyatlarda Aday Şehirlerin Seçim Sürecinde Dikkate Alınacak Kriterlerin Entropi Yönetimi ile Değerlendirilmesi. M. Kabak, & Y. Çınar içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri MS Excel Çözümlü Uygulamalar*. Ankara: Nobel, 169-179.
- Ayçin, E. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme*. Ankara: Nobel Yayın.
- Aytekin, A. ve Karamaşa, Ç. (2017). Analyzing Financial Performance of Insurance Companies Traded In BIST via Fuzzy Shannon's Entropy Based Fuzzy TOPSIS Methodology. *The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems*, 5(1), 71-84.
- Balac, M. (2015). Productive Capacities in Developing Countries Does Foreign Direct Investment Matter?, Unpublished Master's thesis, Universite d'Auvergne, Clermont-Ferrand.
- Balcerzak, A. P. (2020). Quality of Institutions in the European Union Countries Quality of Institutions in the European Union Application of TOPSIS Based on Entropy Measure for Objective Weighting. *Acta Polytechnica Hungarica*, 17(1), 101-122.

- Barukab, O., Abdullah, S., Ashraf, S., Arif, M. ve Khan, S. A. (2019). A New Approach to Fuzzy TOPSIS Method Based on Entropy Measure under Spherical Fuzzy Information. *Entropy*, 21, 1-30.
- Bulut, Z. A. (2004). İşletmeler Açısından Kapasite Planlaması ve Kapasite Planlamasına Etki eden faktörler. *Mevzuat Dergisi*(80), 1-10.
- Callaghan, M., Ghate, C., Pickford, S. ve Rathinam, F. X. (2013). *Global Cooperation Among G20 Countries: Responding to the Crisis and Restoring Growth 2014th*. Berlin: Springer.
- Chen, P. (2019). Effects of Normalization on the Entropy-based TOPSIS Method. *Expert Systems With Applications*, 136, 33–41.
- Cornia, G. A. ve Scognamillo, A. (2016). Clusters of Least Developed Countries, Their Evolution between 1993 and 2013, and Policies to Expand Their Productive Capacity. *Department of Economic & Social Affairs*(33), 1-35.
- Çelikkalek, Y. (2018). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demir, G., Özyalçın, T. ve Bircan, H. (2021). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve ÇKKV Yazılımı ile Problem Çözümü*. Ankara: Nobel.
- Demiral, M. ve Demiral, Ö. (2021). Socio-economic Productive Capacities and Energy Efficiency: Global Evidence by Income Level and Resource Dependence. *Environmental Science and Pollution Research*. DOI: 10.1007/s11356-021-17266-z, 1-25
- Ding, L., Shao, Z., Zhang, H., Xu, C. ve Wu, D. (2016). A Comprehensive Evaluation of Urban Sustainable Development in China Based on the TOPSIS-Entropy Method. *Sustainability*, 8, 1-23.
- Ecer, F. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ESCAP. (2011). *Economic and Social Survey of Asia and The Pacific 2011*. Thailand: United Nations publication.
- Freire, C. (2011). *Productive Capacities in Asia and the Pacific*. Bangkok: Macroeconomic Policy and Development Division (MPDD).
- Gigović, L., Pamučar, D., Bajič, Z. ve Milicević, M. (2016). The Combination of Expert Judgment and GIS-MAIRCA Analysis for the Selection of Sites for Ammunition Depots. *Sustainability*, 8(232), 1-30.
- Gnangnon, S. K. (2021). Effect of Productive Capacities on Economic Complexity: Do Aid for Trade flows Matter? *Journal of Economic Integration*, 36(4), 626-688.
- Gnangnon, S. K. (2021). Productive Capacities, Economic Growth and Economic Growth Volatility in Developing Countries: Does Structural Economic Vulnerability Matter?, DOI: doi.org/10.1142/S1793993325500012C.
- González-Blanco, J., Vila-Alonso, M. ve Guisado-González, M. (2019). Exploring the Complementarity between Foreign Technology, Embedded Technology and Increase of Productive Capacity. *Technological and Economic Development of Economy*, 25(1), 39–58.
- Hsu, P.-F. ve Hsu, M.-G. (2008). Optimizing the Information Outsourcing Practices of Primary Care Medical Organizations Using Entropy and TOPSIS. *Quality & Quantity*, 42, 181–201.
- Huang, W., Shuai, B., Sun, Y., Wang, Y. ve Antwi, E. (2018). Using Entropy-TOPSIS Method to Evaluate Urban Rail Transit System Operation Performance: The China Case. *Transportation Research Part, A* 111, 292–303.
- Koç, E., Şenel, M. C. ve Kaya, K. (2017). Türkiye’de Ekonomik Göstergeler - İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı. *Mühendis ve Makina*, 58(689), 1-22.
- Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. ve Gao, C. (2011). Application of the Entropy Weight and TOPSIS Method in Safety Evaluation of Coal Mines. *Procedia Engineering*, 26, 2085-2091.
- Li, Y., Zhao, L., Suo, J. (2014). Comprehensive Assessment on Sustainable Development of Highway Transportation Capacity Based on Entropy Weight and TOPSIS. *Sustainability*, 6, 4685-4693.
- Liu, X., Zhou, X., Zhu, B., He, K. ve Wang, P. (2019). Measuring the Maturity of Carbon Market in China: An Entropy-Based TOPSIS Approach. *Journal of Cleaner Production*(229), 94-103.
- Mian, A., Sufi, A. ve Verner, E. (2019). How Does Credit Supply Expansion Affect the Real Economy? The Productive Capacity and Household Demand Channels. *The Journal of Finance*, 75(2), 949-994.
- Molua, E. L., Benhin, J., Kabubo-Mariara, J., Ouedraogo, M. ve El-Marsafawy, S. (2010). Global Climate Change and Vulnerability of African Agriculture: Implications for Resilience and Sustained Productive Capacity. *Quarterly Journal of International Agriculture* , 49(3), 183-211.
- Olarte, S. H., Villarreal, F. ve Torrent, J. (2021). Is Productive Capacity A Key Factor to Reduce Inequalities in South America? *Development Studies Research*, 8(1), 94–108.
- Öztel, A. ve Alp, İ. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme Seçiminde Yeni Bir Yaklaşım*. İstanbul: Kriter Yayıncılık.
- Öztel, A., Aydın, B. ve Köse, M. (2018). Entropi Tabanlı TOPSIS Yöntemi İle Enerji Sektöründe Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçümü: Akenerji Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(24), 1-24.
- Paksoy, S. (2017). *Çok Kriterli Karar Vermede Güncel Yaklaşımlar*. Adana: Karahan Kitapevi.
- Salim, R. A. (2008). Differentials at Firm Level Productive Capacity Realization in Bangladesh Food Manufacturing: An Empirical Analysis. *Applied Economics*, 40, 3111–3126.
- Sun, F., Yu, J. (2021). Improved Energy Performance Evaluating and Ranking Approach for Office Buildings Using Simple-Normalization, Entropy-Based TOPSIS and K-means Method. *Energy Reports*, 7, 1560–1570.
- Therkildsen, O. (2008). United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Background Paper No:1, Geneva. *UNCTAD The Least Developed Countries Report 2009: The State and Development Governance*.

- Top, A. (2002). Verimlilik ve Üretkenlik Üzerine Düşünceler. *Öneri*, 5(17), 31-34.
- Ulutaş, A. ve Topal, A. (2020). *Bütünleştirilmiş Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Üretim Sektörü Uygulamaları*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- UNCTAD. (2006). *The Least Developed Countries Report 2006: Developing Productive Capacities*. New York: United Nations Publication.
- UNCTAD. (2020). *UNCTAD Productive Capacities Index Focus on Landlocked Developing Countries*. New York: United Nations Publication.
- Wilson, J. (2021). Inflation and Productive Capacity - An Empirical Risk Reduction Model. *SSRN*, 1-14. DOI: <https://ssrn.com/abstract=3912154>.
- Yang, W., Xu, K., Lian, J., Ma, C. ve Bin, L. (2018). Integrated Flood Vulnerability Assessment Approach Based on TOPSIS and Shannon Entropy Methods. *Ecological Indicators*, 89, 269–280.
- Zhang, H., Gu, C.-l., Gu, L.-w. ve Zhang, Y. (2011). The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS & Information Entropy A Case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32, 443-451.
- Zhao, D., Li, C., Wang, Q. ve Yuan, J. (2020). Comprehensive Evaluation of National Electric Power Development Based on Cloud Model and Entropy Method and TOPSIS: A Case Study in 11 Countries. *Journal of Cleaner Production*, 277, 1-14.

Finansal Gelişme ve Ar-Ge Harcamaları İlişkisinin ARDL Sınır Testi ile Analizi: Türkiye Örneği

Analysis of The Relationship of Financial Development and R&D Expenditures by the ARDL Bounds Test: the Example of Turkey

Bahar OĞUL*

*YÖK 100/2000 Programı Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, baharogul@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-4335-9086

Öz

Küreselleşme sürecinin hızlanması ve 2000'li yıllarla birlikte ortaya çıkan teknolojiye bağlı yapısal değişimler, finansal piyasaları etkilemiştir. Finans piyasalarındaki bu etkileşim finansal gelişme kavramını ön plana çıkarmıştır. Bu süreçte rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen ülkeler açısından Ar-Ge harcamalarına yönelik eğilim de artış göstermiştir. Ar-Ge harcamaları bir ürünün geliştirilmesi veya var olan ürünün özelliklerinin değişimi olmasının yanı sıra yeni ve daha etkin üretim sürecinin oluşturulması olarak tanımlanırken; finansal gelişme ise finansal kurumlar ile piyasaların ve finansal araçların gelişimi şeklinde tanımlanabilmektedir. Ar-Ge faaliyetleri açısından ülkelerin finansal gelişim düzeyi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada 1990-2019 dönemine ait Türkiye ekonomisindeki IMF tarafından kapsamlı bir şekilde hesaplanan finansal gelişme endeksi ve Ar-Ge harcamaları değişkenleri arasındaki ilişki zaman serisi yöntemleri ile incelenmektedir. Çalışmanın ampirik analiz kısmında değişkenler arasındaki birim kök sınaması için literatürde sıklıkla kullanılan Augmented Dickey-Fuller ve Phillips-Perrons birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Ar-Ge harcamalarının birinci farkında durağan ve finansal gelişme endeksinin ise seviyede durağan olduğu başka bir deyişle farklı seviyede durağan oldukları sonucu elde edilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif sınır testi yaklaşımı ile sınanmaktadır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre; finansal gelişmenin Ar-Ge harcamaları üzerindeki etkisi kısa dönemde istatistiki olarak anlamsız iken; uzun dönemde etkisi istatistiki olarak anlamlıdır. Uzun dönemde finansal gelişmelerdeki artış Ar-Ge harcamalarını artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ar-Ge Harcamaları, ARDL Sınır Testi

Abstract

The acceleration of the globalization process and the structural changes in technology that emerged with the 2000s have affected financial markets. This interaction in financial markets has brought the concept of financial development to the fore. In this process, the tendency towards R&D expenditures has also increased in terms of countries that want to gain competitive advantage. While R&D expenditures are defined as the development of a product or the change of the characteristics of the existing product, as well as the creation of a new and more effective production process; Financial development can be defined as the development of financial institutions, markets and financial instruments. In terms of R&D activities, the level of financial development of countries is of great importance. In this study, the relationship between the variables of the financial development index and R&D expenditures in the Turkish economy for the period 1990-2019, which is calculated comprehensively by the IMF, is examined by time series methods. In the empirical analysis part of the study, Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perrons unit root tests, which are frequently used in the literature, are used for unit root testing between variables. It is concluded that R&D expenditures are stationary at the first difference and the financial development index is stationary at the level, in other words, they are stationary at different levels. The cointegration relationship between the variables is tested with the Autoregressive Distributed Lag bounds test approach. According to ARDL bounds test results; While the effect of financial development on R&D expenditures is statistically insignificant in the short run; long-term effect is statistically significant. In the long run, the increase in financial developments increases R&D expenditures.

Keywords: Financial Development, R&D Expenditures, ARDL Bounds Test.

GİRİŞ

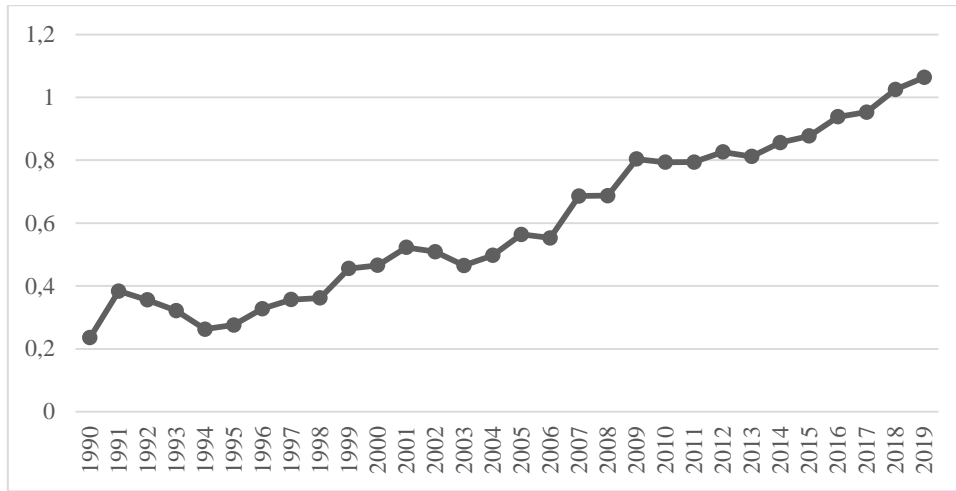
Özellikle küreselleşme süreci ve 2000'li yıllarla birlikte teknolojik gelişmeler ve yenilikler yapısal bir dönüşüme neden olmuştur. Ülke ekonomileri açısından bu uyum sürecine yönelik eğilimlerin arttığı, uygulanan politikaların ve refah artışlarının bu süreçle ilişkilendirildiği çeşitli araştırmalar sonucunda elde edilmiştir. Söz konusu dönemde finansal serbestleşme hareketlerinin artışı ve finansal piyasalar açısından finansal çeşitliliğini artıran ülkelerin teknoloji yatırımları artış trendi göstererek bu ülkelerde refah artışları gözlemlenmiştir (Helhel, 2018:71). Bu alanda araştırmalar yapan Schumpeter, gelişmiş finans sisteminin Ar-Ge harcamalarına eğilimin ve inovasyonun artacağını dile getirmiştir. Ayrıca bu durum gerçekleştiğinde ekonomik büyüme de sağlanmış olacaktır. Çünkü kredi mekanizması iyi işleyen bir finans sistemi, yenilikçi girişimcileri finanse ederek teknolojik gelişmeyi hızlandıracaktır. Böylelikle ekonomik büyüme gerçekleştirilmiş olacaktır (Gür, 2014:9). Finansal piyasalardaki bu değişim süreci ile finansal gelişme kavramı ortaya çıkmıştır. Finansal gelişme kavramı; finansal kurumlar ile piyasaların ve finansal araçların gelişimi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu unsur, finansal aracılık sürecinde pozitif katkı sağlayarak tasarrufların artırılmasında önemli etkiler meydana getirmektedir. Söz konusu tasarruf artışları sonucunda yatırımlar gerek miktar gerek kalite açısından artabilmektedir (Afşar, 2007:190).

Literatürde pek çok finansal gelişme göstergesi kullanılmaktadır. Çeşitli parasal büyüklükler veya farklı kuruluşlarca yayınlanan endeksler finansal gelişmeyi temsil etse bile Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından kapsamlı bir finansal gelişme endeksi ortaya çıkmıştır. Bu endekste, finansal göstergeler derinlik, erişim ve verimlilik olarak sınıflandırılarak finansal piyasalar ve finansal kurumlar için ayrı ayrı hesaplanmaktadır (Bölükoğlu, 2021:391).

Teknolojik gelişmelerle birlikte finansal gelişmelerin yanı sıra araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları da ön plana çıkmıştır. Ar-Ge harcamaları; bir ülke ekonomisindeki tüm yerleşik şirketler, araştırma enstitüleri, üniversite, laboratuvar vb. tarafından yürütülen harcamalardır. Bir ürünün geliştirilmesi veya var olan ürünün özelliklerinin değişimi olmasının yanı sıra yeni ve daha etkin üretim sürecinin oluşturulması olarak da tanımlanabilmektedir (OECD, 2022). Küresel pazarda rekabet üstünlüğü sağlamak açısından Ar-Ge faaliyetlerine yönelik harcamaların payı ülke ekonomileri açısından gittikçe artış göstermektedir. Ayrıca bu harcamalar sayesinde emek-yoğun sermayeye sahip olan ekonomik yapıların teknoloji-yoğun sermayeye geçişi hızlanmaktadır. Ar-Ge faaliyetleri açısından ülkelerin finansal gelişim düzeyinin önemi büyüktür. Finansal gelişme; ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik koşullarına göre değişim gösteren bir unsurdur (Ergün ve Ergün, 2021:40-41).

Şekil 1'de Türkiye'deki Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içinde Ar-Ge harcamalarının payı yüzdesel olarak verilmiştir.

Şekil 1: GSYİH İçinde Ar-Ge Harcamalarının Payı (%) (1990-2019)



Kaynak: OECD, 2022.

Şekil 1'de Türkiye ekonomisinde GSYİH içinde Ar-Ge harcamalarının payı yüzdesel olarak verilmiştir. 1990-2019 dönemine ait olan şekilde Ar-Ge harcamalarına yönelik harcamaların artış trendi izlediği görülmektedir. 2013 yılından itibaren bu harcamalarda sürekli artış olduğu gözlemlenmektedir.

Finansal gelişme ve Ar-Ge harcamaları ile ilgili literatürde sınırlı sayıda çalışma olduğu ve Türkiye ekonomisi açısından zaman serisi yöntemleri ile söz konusu değişkenler arasındaki ilişki ile ilgili sınırlı sayıda çalışma olduğu için bu çalışmada 1990-2019 dönemine ait Türkiye ekonomisindeki finansal gelişme ve Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişki incelenmektedir. Ayrıca IMF tarafından kapsamlı şekilde hesaplanan finansal gelişme endeksinin kullanılması da bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde literatürde yer alan bazı çalışmalara yer verilecektir. Yöntem ve bulgular bölümünde ise öncelikle değişkenler arasındaki birim kök sınaması ADF ve PP birim kök testleri ile incelenecektir. Değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi ARDL sınır testi ile ele alınarak yorumlanacaktır. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümü ile sonlandırılacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

İktisat alan yazınındaki çalışmalar incelendiği zaman finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların olduğu görülmektedir. Fakat finansal gelişmenin Ar-Ge harcamalarıyla ilişkisini sınavan literatürde sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalara Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Finansal Gelişme ve Ar-Ge Harcamaları ile İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar

Yazar-lar	Ülke-ler	Dönem-ler	Yöntem-ler	Sonuç
Chang vd. (2005)	16 Ülke	1990-1999	Panel Regresyon	Finansal gelişme ve Ar-Ge harcamaları arasında istatistikî olarak pozitif bir ilişki mevcuttur. Ar-Ge harcamalarının gecikmeli etkisi ihracat performansını etkilerken finansal gelişmelerin ihracat performansı üzerinde önemli bir etkisi yoktur.
Hwang vd. (2010)	55 Ülke	1996-2000	Panel SUR Modeli	Finansal yapı Ar-Ge faaliyetlerini artırmaktadır. Ar-Ge faaliyetleri bakımından finans sektörünün büyüklüğünden ziyade kalitesi ve etkinliği önemlidir.
Maskus vd. (2012)	18 OECD Ülkesi ve 22 İmalat Firması	1990-2003	Regresyon Modeli Panel OLS	Farklı finansman yöntemleri Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmektedir. Ulusal düzeyde finansal gelişim açısından Ar-Ge yoğunluğu, uluslararası finansal gelişme için doğrudan yabancı sermaye yatırımları önemlidir.
Chowdhury ve Maung (2012)	70 Ülke	1997-2006	Regresyon Modeli Panel OLS	Finansal kalkınma Ar-Ge yatırımlarını pozitif etkilemektedir.
Akıncı vd. (2014)	OECD Ülkeleri	Farklı Dönemler	Pedroni ve Kao Eşbütünleşme, Panel VECM Modeline Dayalı Nedensellik, F ve LM Testleri ile Sabit Etkili Model Tahmini	Finansal kalkınma süreci yüksek teknoloji ürün ihracat düzeyini, Ar-Ge harcamalarını, Ar-Ge endüstrilerindeki istihdamı ve patent başvurularını hızlandırmaktadır.
Demirci (2017)	Türkiye	1990-2014	Johansen Eşbütünleşme, VECM, Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırma	Finansal gelişme ile özel sektör Ar-Ge harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.
Koç ve Koç (2017)	G8 Ülkeleri	1996-2013	Dumitrescu & Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi	İtalya’da finansal gelişmeden Ar-Ge harcamalarına ve Fransa’da Ar-Ge harcamalarından finansal gelişmeye doğru nedensellik vardır.
Tandoğan (2017)	Türkiye	1980-2015	ARDL Sınır Testi	Finansal gelişme, Ar-Ge harcamaları ile teknolojik yatırımları desteklemektedir.
Helhel (2018)	E-7 Ülkeleri	2001-2013	Pedroni Eşbütünleşme	Finansal gelişme düzeyi arttıkça Ar-Ge harcamaları artmaktadır.
Ayaydın vd. (2018)	BRICS-TM Ülkeleri	2000-2015	Pedroni eşbütünleşme, Panel DOLS ve Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik	Finansal gelişme, Ar-Ge ve inovasyon yatırımları arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi vardır. Ar-Ge yatırımlarından finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Ergün ve Ergün (2021)	11 Ülke	2000-2016	Hausman ve Wald Testi	Finansal gelişme düzeyi arttıkça Ar-Ge harcamaları artmaktadır.

Literatürdeki bazı çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların ülke-ler, dönem-ler ve yöntem-ler açısından farklılıklar gösterdiği sonucu elde edilmiştir. Yapılan bu çalışmaların sonuçlarında Ar-Ge harcamaları ile finansal gelişme değişkenleri arasındaki ilişkiye dair ortak bir fikir birliğine varılamamıştır. Literatürde sınırlı sayıda çalışmanın olduğu hatta zaman serisi analizlerinin çok az sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın yapılmasının nedeni ise hem literatürde ilgili değişkenlerle ilgili çok az sayıda çalışmanın olması hem de bu değişkenlerin zaman serisi yöntemi ile Türkiye ekonomisi açısından ele alınmasıdır. Böylelikle bu çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı amacı gözetilmektedir.

YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada 1990-2019 dönemine ait Türkiye ekonomisindeki finansal gelişme ve Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenlerin birim kök sınaması birim kök testleri ile incelenmiştir. Bu amaçla literatürde sıklıkla kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Phillips Perrons (PP) (1988) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığı ise ARDL sınır testi ile ele alınmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada 1990-2019 dönemine ait Türkiye ekonomisindeki finansal gelişme ve Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmadaki finansal gelişme endeksi verileri IMF veri tabanından; Ar-Ge harcamaları verileri ise OECD veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada Ar-Ge harcamaları bağımlı değişken olarak; finansal gelişme ise bağımsız değişken olarak alınmıştır. Ampirik kısımda öncelikle denklem (1) oluşturulmuştur.

$$\ln R\&D_t = \alpha_0 + \beta_1 \ln FDI_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

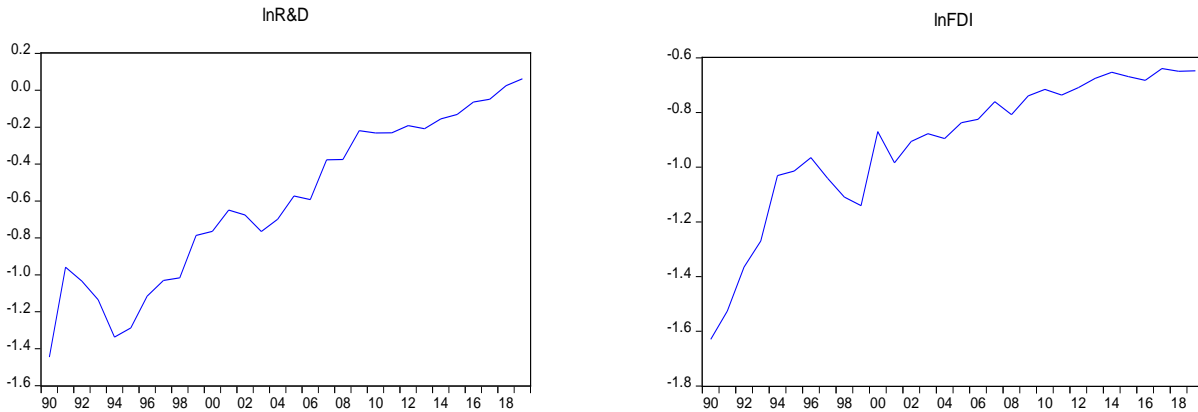
Denklemde (1) yer alan $\ln R\&D$, logaritmik kişi başına düşen Ar-Ge harcamalarını; $\ln FDI$, logaritmik finansal gelişme endeksini göstermektedir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	$\ln R\&D$	$\ln FDI$
Ortalama	-0.600232	-0.912321
Medyan	-0.620867	-0.853474
Maksimum	0.061749	-0.639173
Minimum	-1.445651	-1.629595
Standart Sapma	0.444990	0.262935
Çarpıklık	-0.222404	-1.190106
Basıklık	1.840434	3.768477
Jargue-Bera	1.928059	7.819964
Olasılık Değeri	0.381353	0.020041
Gözlem	30	30

Tablo 2’de değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir. Ar-Ge harcamalarının Jargue-Bera olasılık verilerine göre bu değişkenin normal dağılım özelliği gösterdiği görülmektedir. Finansal gelişme endeksinin Jargue-Bera olasılık değerine göre normal dağılım özelliği göstermediği sonucu elde edilmiştir. Şekil 2’de değişkenlere ait grafikler verilmiştir.

Şekil 2: Değişkenlerin Grafikleri



Şekil 2’ye göre her iki değişkenin de 1990-2019 dönemi arasında artan bir seyir izlediği görülmektedir.

Birim Kök Testi

Birim kök testleri ile değişkenler arasındaki birim kök sınaması yapılarak serilerin durağanlığı incelenmektedir. Bu amaçla literatürde sıklıkla kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Phillips Perrons (PP) (1988) birim kök testleri ele alınmıştır. Tablo 3’te ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testlerinin Bulguları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
<i>Düzye</i>				
lnR&D	-1.273017	-3.485795*	-1.295186	-3.658333**
lnFDI	-3.496940**	-3.434428*	-3.617027**	-3.544448*
<i>1. Sıra Fark</i>				
Δ lnR&D	-7.484979***	-7.333737***	-7.484979***	-7.333737***
Δ lnFDI	-5.672898***	-6.275971***	-5.672898***	-6.275971***

Not: (***) ifadesi %1, (**) ifadesi %5 ve (*) ifadesi %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ve Δ , birinci fark düzeyi göstermektedir.

Tablo 3'te verilen ADF ve PP birim kök testleri sonucunda Ar-Ge harcamalarının birinci farkında durağan olduğu sonucu elde edilmiştir. Modelde yer alan finansal gelişme endeksinin ise birim kök içerdiği yani seviyede durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin biri I(0) diğeri ise I(1) seviyesinde başka bir deyişle farklı seviyede durağan oldukları için aralarındaki eşbütünleşme ilişkisi ARDL sınır testi ile incelenebilmektedir.

ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını öğrenmek için çeşitli eşbütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır. Klasik eşbütünleşme testleri, aynı dereceden bütünlük olan değişkenlerin arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu durum ise eşbütünleşme testleri göz önüne alındığında bir kısıt oluşturmaktadır. Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen Autoregressive Distributed Lag (ARDL) sınır testi yaklaşımı hem farklı dereceden bütünlük değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin hem de aynı dereceden bütünlük olan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesine imkân sağlamaktadır. Ayrıca bu test sayesinde hem bağımlı değişkenin hem de bağımsız değişkenin gecikmeleri modele dahil edilmektedir. Kısıtsız hata düzeltme modelinden yararlanılması da bu yöntemin diğer bir avantajıdır. Gerek kısa dönemli gerek uzun dönemli tahminlerin yapılması bu testte mümkün olabilmektedir (Pesaran vd., 2001). Bu yöntem küçük örneklem durumlarında da daha sağlıklı sonuçlar vermektedir (Çağlayan, 2006:425). ARDL sınır testi için bir model (2) oluşturulmuştur.

$$\Delta \ln R\&D_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta \ln R\&D_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta \ln FDI_{t-i} + \beta_1 \ln R\&D_{t-1} + \beta_2 \ln FDI_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Modelde (2) yer alan lnR&D, Ar-Ge harcamalarının logaritmik değerini; lnFDI, finansal gelişmenin logaritmik değerini ve Δ , fark işlemini ifade etmektedir. ARDL sınır testindeki eşbütünleşme ilişkisi F istatistik değerine göre incelenmektedir. F istatistik değeri, alt ve üst kritik değerlerle kıyaslanmaktadır. ARDL sınır testine ait uzun dönemli ilişkiyi incelemek için ARDL modeli (3) tahmin edilmektedir.

$$\Delta \ln R\&D_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta \ln R\&D_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta \ln FDI_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki ARDL sınır testine dayanan hata düzeltme modeli yaklaşımıyla (4) tahmin edilmektedir.

$$\Delta \ln R\&D_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta \ln R\&D_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta \ln FDI_{t-i} + \lambda ecm_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Modelde yer alan ecm_{t-1} ifadesi hata düzeltme terimini göstermektedir. Hata terimi katsayısının ise negatif ve anlamlı olması beklenen bir durumdur.

Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı F istatistiğine göre belirlenmektedir. Model için hesaplanan F istatistiği ile Pesaran vd. (2001)'deki asimptotik olarak türetilmiş olan anlamlılık düzeyleri ile karşılaştırma yapılmaktadır. F istatistik değerinin kritik üst sınırdan büyük olması durumunda eşbütünleşme ilişkisinin olduğu; F istatistik değerinin kritik alt sınırdan küçük olması halinde ise eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına dair yorum yapılmaktadır. Ayrıca F istatistik değeri, kritik alt ve üst sınırların arasında ise Banerjee vd. (1998)'e göre eşbütünleşme ilişkisine karar verebilmek için hata düzeltme teriminin anlamlılığına bakılmaktadır. Tablo 4'te F istatistiğine ait sonuçlar verilmiştir.

Tablo 4: F İstatistik Değeri Bulguları

<i>k</i>	<i>F istatistiği</i>	%10		%5		%1	
		<i>I(0)</i>	<i>I(1)</i>	<i>I(0)</i>	<i>I(1)</i>	<i>I(0)</i>	<i>I(1)</i>
1	10.38230***	3.02	3.51	3.62	4.16	4.94	5.58

Not: (**), %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 4'te verilen F istatistiği hesaplanarak bu değerin kritik alt ve üst değerlerden büyük olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu sonuca göre değişkenler arasında eşbütünlüme ilişkisinin olduğuna dair yorum yapılabilmektedir.

F istatistiği değerine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra uzun dönem ilişkisinin katsayı tahminine yönelik sonuçlara geçilmektedir. ARDL sınır testi yönteminde maksimum gecikme sayısı "4" olarak alınmış ve uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterlerine göre "2" olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde ARDL (1,4) modelinin tespiti yapılmıştır. Tablo 5'te ARDL sınır testinin istatistiki olarak sağlamlığını tespit eden teşhis testlerine ait sonuçlar verilmiştir.

Tablo 5: Teşhis Testlerinin Bulguları

<i>Model: ARDL (1,4)</i>	<i>Tanısal Testler</i>
R^2	0.977869
Düzeltilmiş R^2	0.970881
Jarque- Bera	0.083227 (0.959241)
LM Test	1.752885 (0.2032)
ARCH	0.296998 (0.5910)
Ramsey	0.118190 (0.7350)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değeridir.

Tablo 5'e göre hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu, hata terimlerinin sabit varyans varsayımını sağladığı, doğru fonksiyonel formun kullanıldığı ve otokorelasyon sorununun olmadığı görülmüştür. Teşhis testleri ile modelin sağlamlığına dair bulgulara ulaşılarak bir sonraki aşama olan ARDL sınır testi katsayı yorumuna geçilmektedir. Tablo 6'da ARDL sınır testi kısa ve uzun dönem sonuçları verilmiştir.

Tablo 6: ARDL Sınır Testi Bulguları

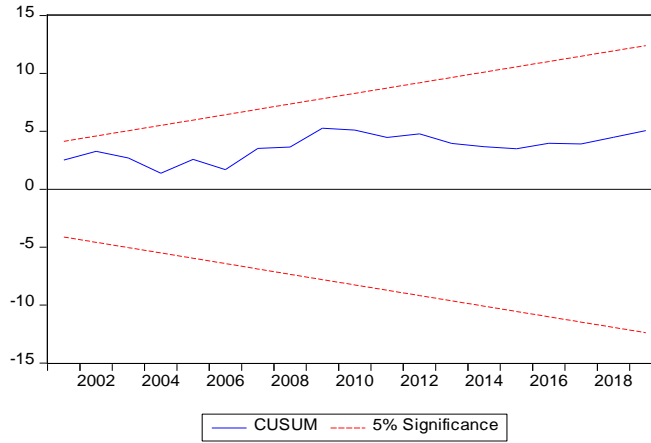
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
<i>Kısa Dönem</i>			
DlnFDI	0.184928	0.676940	0.5066
C	0.686127***	3.404377	0.0030
ECT(-1)	-0.501103***		0.0000
<i>Uzun Dönem</i>			
lnFDI	2.051926***	10.10032	0.0000
C	1.369233***	8.597901	0.0000

Not: (***) , %1 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 6'daki ARDL sınır testi sonuçlarına göre finansal gelişmenin Ar-Ge harcamaları üzerindeki etkisi kısa dönemde istatistiki olarak anlamsız iken; uzun dönemde istatistiki olarak anlamlıdır. Uzun dönemde finansal gelişmelerde meydana gelen %1'lik bir artış Ar-Ge harcamalarını yaklaşık olarak %2.051926 artırmaktadır. Ayrıca hata düzeltme katsayı değeri -0.501103'tür. Hata düzeltme terimi için beklenen negatif ve anlamlı olması durumu bu model için de geçerlidir. Bu durum, kısa dönemdeki sapmaların uzun dönemde giderileceğini göstermektedir.

ARDL sınır testine ait tahmin edilen ARDL (1,4) modelinin istikrarlı olup olmadığını gösteren Cusum testi Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3: Cusum Testi



Şekil 3'te verilen Cusum testine göre tahmin edilen ARDL (1,4) modeli istikrarlıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme sürecinin hızlanması ve teknolojideki yapısal değişimler finansal piyasaları etkileyerek finansal gelişim kavramını ön plana çıkarmıştır. Küreselleşme sürecinde rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen ülkeler Ar-Ge harcamalarına yönelik harcamalarını artırmıştır. Ar-Ge harcamaları bir ürünün geliştirilmesi veya var olan ürünün özelliklerinin değişimi olmasının yanı sıra yeni ve daha etkin üretim sürecinin oluşturulması olarak tanımlanırken; finansal gelişme ise finansal kurumlar ile piyasaların ve finansal araçların gelişimi şeklinde tanımlanabilmektedir. Ar-Ge faaliyetleri açısından ülkelerin finansal gelişim düzeyinin önemi büyük olup bu iki değişken birbiri ile ilişkilidir. Bu çalışmada 1990-2019 dönemine ait Türkiye ekonomisindeki finansal gelişme ve Ar-Ge harcamaları değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın ampirik analiz kısmında değişkenler arasındaki birim kök sınaması için literatürde sıklıkla kullanılan ADF ve PP birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi ARDL sınır testi yaklaşımı ile sınanmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre; finansal gelişmenin Ar-Ge harcamaları üzerindeki etkisi kısa dönemde istatistiki olarak anlamsız iken; uzun dönemde etkisi istatistiki olarak anlamlıdır. Uzun dönemde finansal gelişmelerdeki artış Ar-Ge harcamalarını artırmaktadır.

Finansal gelişmelerin Ar-Ge harcamalarını artırması, finansal kalkınmanın Ar-Ge harcamalarına olumlu yönde katkısı olduğunu göstermiştir. Küresel rekabet ve teknolojiye uyum açısından önem taşıyan Ar-Ge harcamaları, elde edilen sonuca göre finansal gelişmelerdeki iyileştirmeler ile sağlanabilmektedir. Finansal kurumlar ve piyasalardaki erişim, verimlilik ve derinlik açısından hesaplanan finansal gelişme endeksi bu faktörler göz önünde bulundurularak hesaplanmaktadır. Politika yapıcılar açısından bu göstergelere yönelik çeşitli düzenlemeler yapılarak hem finansal gelişmenin sağlanması hem de Ar-Ge harcamalarının artışı sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, 188-198.
- Akıncı, G. Y., Akıncı, M., ve Yılmaz, Ö. (2014). Finansal Kalkınma Sürecinin Ar-Ge Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Schumpeter Haklı mıydı?. *Maliye Dergisi*, (166), 56-74.
- Ayaydın, H., Çam, A. V., Barut, A. K., ve Pala, F. (2018). Araştırma Geliştirme ve İnovasyon Yatırımlarının Finansal Gelişme Üzerine Etkisi: BRICS-TM Ülkeleri Örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (MUVU)/Journal of Accounting & Taxation Studies (JATS)*. 442-461.
- Banerjee, A. Dolado, J. ve Mestre, R. (1998). Error-correction Mechanism Tests for Cointegration in a Single-equation Framework, *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Bölükoğlu, A. (2021). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Doğrusal Olmayan İlişki: IMF Finansal Gelişmişlik Endeksi ile Yeni Bulgular. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 385-402.
- Chang, Y., Hung, M. W. ve Lu, C. (2005). Trade, R&D Spending and Financial Development. *Applied Financial Economics*, 15(11), 809-819.

- Chowdhury, R., ve Maung, M. (2012). Financial Market Development and The Effectiveness of R&D Investment: Evidence from Developed and Emerging Countries. *Research in International Business and Finance*, 26, 258-272.
- Çağlayan, E. (2006). Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXI, 1.
- Demirci, N. S. (2017). Finansal Gelişmişliğin Özel Sektör Ar-Ge Harcamalarına Etkisi: Türkiye İçin Eşbütünlük, Nedensellik, Etki-Tepki Analizleri ve Varyans Ayrıştırması (1990-2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 157-182.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of Estimators of Autoregressive Timeseries with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Ergün, H. O., ve Ergün, T. (2021). Ar-Ge Harcamaları ve Finansal Gelişme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 39-55.
- Gür, N. (2014). *Yeni Ekonomi İçin Anahtar Ar-Ge ve İnovasyon Finansmanı*. 112, SETA.
- Helhel, Y. (2018). Finansal Gelişme ve Ar-Ge Harcamaları İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. 10(1), 70-80.
- Hwang, Y. S., Min, H. G. ve Han S. H. (2010). The Influence of Financial Development on R&D Activity: Cross-Country Evidence. *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 13(3), 381-401.
- IMF (Uluslararası Para Fonu), 2022. <https://www.imf.org/en/Data>
- Koç, M., ve Koç, T. (2017). Does R&D Expenditure Matter on The Financial Development? Evidence from G8 Countries 1. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 8(25), 45-60.
- Maskus, K. E., Neumann, R., ve Seidel, T. (2012). How National and International Financial Development Affect Industrial R&D. *European Economic Review*, 56(1), 72-83.
- OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), 2022. <https://www.oecd.org/>
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Tandoğan, D. (2017). Türkiye’de Finansal Gelişimin Toplam Faktör Verimliliğine Etkisi: ARDL Yaklaşımı. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 308-317.

Türkiye’de Vergi Denetiminde Etkinlik; Dolaylı ve Dolaysız Vergiler Bağlamında İnceleme*

Efficiency in Tax Control in Turkey; Analysis in The Context Of Indirect and Direct Taxes*

Serkan GÜNDOĞDU**

* Bu çalışma yazara ait “Türkiye’de Vergi Denetiminin Etkinliği Kapsamında Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin İncelenmesi ve Öneriler” isimli tez çalışmasından derlenmiştir.

** Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, gundogduuserkann@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4197-4827

Öz

Vergi kavramı devletlerin kamu harcamalarını finanse etmek üzere vatandaşlarından karşılıksız olarak aldıkları kamusal gelir olarak tanımlanmaktadır. Türk Vergi Sistemi’nde vergiler, dolaylı ve dolaysız vergi olmak üzere iki ana başlıkta tasnif edilmektedir. Etkin bir vergi denetimi devletin kamu harcamalarının finansmanı için gerekli gelirin elde edilmesi, kamusal hizmetlerin aksatılmadan sürdürülmesi ve her bir vergi mükellefinin kamu harcamalarının finansmanına adaletili bir biçimde katılımının sağlanması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada özetle; Türkiye’de vergi denetiminde etkinlik kavramı açıklanarak vergi denetiminde etkinliği belirleyen faktörlere yer verilmekte ve etkinliğin sağlanabilmesi için alınabilecek tedbirler açıklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; Hazine ve Maliye Bakanlığı’nın faaliyet raporlarından alınan geçmiş yıllara ait istatistiksel veriler üzerinden merkezi yönetim vergi gelirleri içerisinde dolaylı ve dolaysız vergi ağırlıkları ile vergi incelemelerinin vergi türü bazında sonuçları dikkate alınarak vergi denetiminde etkinliği artıracak hususlar vurgulanmaktadır. Çalışmada özetle; Türkiye’de vergi denetiminde etkinlik kavramı açıklanarak vergi denetiminde etkinliği belirleyen faktörlere yer verilmekte ve etkinliğin sağlanabilmesi için alınabilecek tedbirler açıklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; Hazine ve Maliye Bakanlığı’nın faaliyet raporlarından alınan geçmiş yıllara ait istatistiksel veriler üzerinden merkezi yönetim vergi gelirleri içerisinde dolaylı ve dolaysız vergi ağırlıkları ile vergi incelemelerinin vergi türü bazında sonuçları dikkate alınarak vergi denetiminde etkinliği artıracak hususlar vurgulanmaktadır. Sonuç olarak vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin ağırlığının vergi denetiminin etkinliğini azalttığı kabul edilerek mükellefler üzerindeki dolaylı vergi yükünün hafifletilmesi ve dolaysız vergilerin ağırlık kazanması gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: vergi, vergi denetimi, vergi denetiminde etkinlik, dolaylı vergi, dolaysız vergi

Abstract

The concept of tax is defined as the public income that states receive gratuitously from their citizens to finance public spending. In the Turkish Tax System, taxes are classified into two main headings: indirect and direct taxes. An effective tax audit is important in terms of obtaining the necessary income for the state to finance public spending, maintaining public services without disruption, and ensuring the fair participation of each taxpayer in the financing of public spending. In summary, the study; The concept of effectiveness in tax audit in Turkey is explained and the factors determining effectiveness in tax audit are included and the measures that can be taken to ensure effectiveness are explained. For this purpose, the Ministry of Treasury and Finance Annual Report on previous years statistical data from direct and indirect tax revenues from the central government on the basis of type of tax tax review with weights by considering the results highlights the considerations that would increase efficiency in tax audits. In summary, the study; The concept of effectiveness in tax audit in Turkey is explained and the factors determining effectiveness in tax audit are included and the measures that can be taken to ensure effectiveness are explained. For this purpose, the Ministry of Treasury and Finance Annual Report on previous years statistical data from direct and indirect tax revenues from the central government on the basis of type of tax tax review with weights by considering the results highlights the considerations that would increase efficiency in tax audits. As a result, it is accepted that the weight of indirect taxes in tax revenues reduces the effectiveness of tax audit, and it is argued that the indirect tax burden on taxpayers should be lightened and direct taxes should gain weight

Keywords: tax, tax audit, efficiency in tax audit, indirect tax, direct tax.

Giriş

Vergi; devletin ya da devletin yetkilendirdiği kamu tüzel kişilerinin kamu harcamalarını karşılamak üzere yasalar çerçevesinde gerçek ve tüzel kişilerin ödeme gücü üzerinden zora dayanarak ve karşılıksız olarak aldığı parasal değerler olarak tanımlanabilmektedir. (Aykın,2017) Vergi denetiminde etkinlik ise; mükellefler vergi mevzuatına aykırı davranmamalarını amaçlayarak, vergi idareleri tarafından yürütülen vergi denetimlerinin, kendisinden umulan işlevi sağlama seviyesi olarak açıklanmaktadır. Türkiye’de merkezi yönetim vergi gelirleri yıllar itibariyle değişmekle birlikte ortalama olarak yüzde 65 düzeylerinde dolaylı vergi, yüzde 35 oranında da dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Bu vergiler gelir ve harcamalar üzerinden alınmakta olup, dolaylı ve dolaysız vergi niteliğindeki vergilerden vergi gelirleri içerisinde en çok paya sahip olanlar gelir vergisi, kurumlar vergisi, Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)’dir.

Oranlar dikkate alındığında, vergi dağılımının mükellefler üzerindeki vergi yükünün dolaylı vergiler tarafında yoğunlaştığı görülmektedir. Dolaylı vergilerin, herkese uygulanabilir olması, tahsilatının kolay olması ve tahsilat maliyetlerinin düşük olması gibi maliye idaresi açısından olumlu yönleri bulunmaktadır. Diğer taraftan vergilemede adalet, gelir dağılımı ve ekonomik büyüme gibi, ekonominin önemli yapı taşları olan hususlar üzerinde olumsuz etki yaratma potansiyeli oldukça yüksektir. Olumlu ve olumsuz taraflar birlikte değerlendirildiğinde dolaylı vergilerin kendine özgü birtakım avantajları olmasına rağmen mali ve iktisadi anlamda hassasiyetin yüksek olduğu alanlarda önemli dezavantajları söz konusudur. Dolaysız vergilerin ise, gelir üzerinden alındığı için vergilemede adaleti, eşitliği ve etkinliği sağlaması, mükellefler için uygun ve belirli olan dönemlerde alınması, oransal olması itibariyle ekonominin daralma ve genişleme konjonktüründe istikrar sağlamasına yardımcı olması gibi olumlu özellikleri vardır. Dolaysız vergilerin de tasarrufları, maliyetleri ve yükümlü psikolojisini etkilemesi, kayıt dışı ekonomiyi artırması, karışık vergi mevzuatı nedeniyle karmaşık yapıya sahip olması ve emek arzını azaltıcı etki yapabilmesi gibi göz ardı edilmemesi gereken olumsuz tarafları bulunmaktadır. Fakat bu olumsuzluklar vergi mevzuatının sadeleştirilmesi, toplumun vergi ahlakın

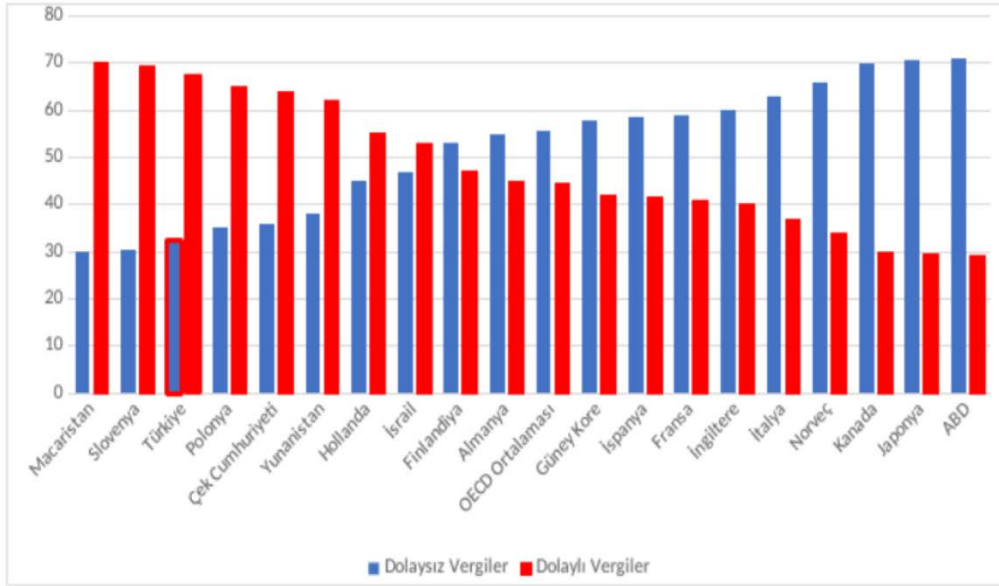
ı ve bilincini artırıcı tedbirler alınması ve etkin bir vergi denetim mekanizmasıyla önemli ölçüde aşılabilecek problemlerdir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak devletin vergi kalemleri arasında en yüksek paya sahip olduğu belirtilen gelir vergisi, kurumlar vergisi, KDV ve ÖTV üzerinde durulmaktadır. Konuya bütünsel açıdan bakıldığında vergilemede adaletin sağlanması ve ekonomik istikrarın tesis edilmesine yardımcı olma özelliği nedeniyle dolaysız vergi niteliğindeki gelir ve kurumlar vergisine ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Maliye idaresinin vergi gelirlerini dolaylı vergiler üzerinde yoğunlaştırması mükellefler üzerinde bu yönde baskı oluşmasına yol açmaktadır. Üzerlerinde baskı hisseden mükellefler vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma yollarına başvurabildiğinden, vergi incelemeleri de dolaylı vergiler yönünde yoğunlaşmaktadır. Vergi türü bazında inceleme sonuçlarına bakıldığında merkezi yönetim vergi gelirlerindeki problemin bir benzeriyle karşı karşıya kalındığı görülmektedir. Bu durum dolaysız vergilere ağırlık verilmesini engelleyerek vergi denetiminde etkinliği azaltıcı sonuç doğurmaktadır.

Çalışmanın genel amacı, dolaylı ve dolaysız vergilerin vergi gelirleri içerisindeki ortalama ağırlığını ve yürütülen vergi denetim sonuçlarını dikkate alarak ortaya çıkan durumun nedenlerini araştırdıktan sonra sunulacak önerilerle vergi denetiminde etkinlik düzeyinin artmasına katkıda bulunmaktır. Çalışmada vergi denetiminde etkinlik kavramı; dolaylı ve dolaysız vergilerin merkezi yönetim bütçe gelirleri içindeki payı ve gerçekleştirilen vergi denetimleri sonucunda tarh edilen dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam içindeki ağırlığı üzerinde durularak ölçümlenmektedir. Bu araştırma sonucunda ortaya çıkan durumu irdeleyerek, mevcut durumun olumlu ve olumsuz yönleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Daha sonra bu durumun nasıl daha dengeli bir seviyeye getirilebileceğine yönelik görüş ve önerilere yer verilmektedir. Yapılan çalışmanın dayanağını Türkiye’de halihazırda uygulanmakta olan dolaylı ve dolaysız vergiler oluşturmaktadır. Çalışmada belirtildiği üzere devletin vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin ağırlıklı olduğu bir dağılım vergilerin bireylerin mali gücüne göre toplanmasını zorlaştırarak vergilemede adalet ilkesinden uzaklaşılmasına yol açmaktadır. Bu noktada dolaysız vergilere öncelik vererek vergi denetiminde etkinliği artıracak tedbirler alınması halinde vergi sisteminin nasıl daha güçlü bir hale gelebileceği geçmiş yıllar verileri de kullanılarak anlatılmaya çalışılmaktadır.

Dolaylı ve dolaysız vergi ayrımı

Türkiye’de vergi gelirleri, gelir ve harcamalar olmak üzere iki ayrı başlık üzerinden alınmaktadır. Gelir üzerinden alınan vergiler dolaysız vergi olarak nitelendirilmekte olup bunlar; gelir vergisi, kurumlar vergisi, veraset ve intikal vergisi, emlak vergisi ve motorlu taşıtlar vergisidir. Dolaylı vergiler ise tüketim ve harcamalar üzerinden alınan vergilerdir. Dolaylı vergiler bireysel gelirle orantılı değildir. Mali güç ile ilişkilendirilememektedir. Dolaylı vergilerin gelir ile ilişkilendirilememesi vergilemede adalet ilkesine ters bir durumdur. Vergi koyucular dolaylı vergilerin, toplumun refah seviyesi düşük olan kesimi üzerinde olumsuz etkilerini en aza indirebilmek için temel ihtiyaç ve gıdalar için düşük vergi oranı belirlemektedir. Ülke ekonomisi içerisinde dolaylı vergi payının yüksek olması vergilemede adaletsizlik olduğunu göstermektedir (Özpehriz, 2011: 54). Şekil 1’de OECD ülkelerindeki dolaylı ve dolaysız vergilerin ağırlıkları yer almakta olup, Türkiye dolaylı vergilerin ağırlığı bakımından 3. sırada bulunmaktadır.



Şekil 1: Türkiye’deki dolaylı-dolaysız vergi dağılımının OECD ülkeleri ile karşılaştırılması

Kaynak: OECD, <https://stats.oecd.org>

Genel olarak toplam vergi yükü ya da diğer çeşitli vergi türleri üzerindeki vergi yükü Türkiye’de OECD ortalamasının oldukça gerisinde hatta bazı dönemlerde en düşük vergi yüküne sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Vergi türleri açısından vergi yükünde Türkiye’nin OECD ortalamasına en çok yaklaştığı alan mal ve hizmetler üzerindeki vergi yükü yani dolaylı vergiler üzerindeki vergi yüküdür. Bu bağlamda Türkiye’de vergi yükünün ağırlıklı olarak dolaylı vergiler üzerinde daha baskın oluğu sonucuna ulaşılmıştır. Toplam vergi yükü açısından OECD ülkelerine kıyasla daha düşük bir orana sahip olan Türkiye’de özellikle dolaylı vergiler üzerindeki yüksek oran aslında Türkiye’de vergi yükünün adil bir dağılım göstermediğini göstermektedir. Ekonomik büyüme ve kalkınma, gelir dağılımında adalet, vergiye gönüllü uyum ve vergi kültürünün gelişmesi açısından önemi düşünüldüğünde vergi yükünün adaletsiz bir dağılım göstermesi söz konusu ekonomik ve sosyal hedeflerin gerçekleşmesinin önünde de bir engel olarak görülebilir (Arslantaş, 2021:76). Türkiye’de 2019 yılı için vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içindeki Tablo 1’deki gibi dağılım göstermektedir.

Tablo 1: Türkiye’de 2019 yılı için vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içindeki (Milyon TL)

Kanun Adı	2019
Gelir Vergisi	68.267
Kurumlar Vergisi	28.031
Katma Değer Vergisi	49.797
Özel Tüketim Vergisi	24.903
Diğer Kanunlar	7.698
Toplam	178.696

Kaynak: Yoruldu, 2021: 146.

Bu çalışmada dolaysız vergiler kapsamında Tablo 1’deki vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payları da dikkate alınarak ağırlıklı olarak gelir ve kurumlar vergisi üzerinde durulacaktır. Bu vergilerden ilki, 193 sayılı kanunla düzenlenen ve kanunun 1. maddesinde açıklandığı üzere gerçek kişilerin vergilendirilmesiyle ilgili esasları düzenleyen Gelir Vergisi Kanunu (GVK)’dır. Gelir üzerinden alınan bir diğer vergiyse, 5520 sayılı yasayla tanzim edilen ve bahsi geçen kanunun 1. maddesinde sayılan kurumların vergilendirilme usullerini düzenleyen Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK)’dur.

Harcamalar üzerinden alınan vergiler ise dolaylı vergi olarak nitelendirilmekte olup bu vergiler; KDV, ÖTV, özel iletişim vergisi, gümrük vergisi, damga vergisi ve şans oyunları vergisi olarak sıralanabilir. Bu çalışmada Tablo 1’deki vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payları dikkate alınarak, ağırlıklı olarak KDV ve ÖTV üzerinde durulacaktır.

Dolaysız vergilerin ödeme gücü ile vergi oranının doğrusal olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yüksek kazanç sahibinin daha yüksek miktarda vergi ödemesinin, vergilemede adalet ilkesine uygun olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilmektedir. Dolaysız vergilerde mükellef kesin ve katidir. Mükelleflerin bu vergiyi başka mükelleflere devretme gibi bir durumu söz konusu değildir. Dolaysız vergilerde bu yansıtma veya devretme durumunun olmaması, mükelleflerin dolaysız vergiler için düşüncelerini olumsuz etkilemektedir. Dolaysız vergilerin mükelleflere psikolojik olarak bir etkisi söz konusudur. Vergi tazyiki olarak da adlandırılan bu psikolojik baskı en çok dolaysız vergilerde hissedilmektedir (Sarı, 2016: 15).

Vergi denetiminin etkinliği ve etkinliği belirleyen faktörler

Etkinlik ve verimlilik kavramları işletmelerin sahip olduğu kapasite dahilindeki başarısının ölçümünde sıkça kullanılmaktadır (Koban, 2019:6). İşletmeler kâr elde etmenin yollarını ararken kendi içerisindeki süreçleri şekillendiren ve yönlendiren konumundadır. Bu süreçte etkinlik, başarılarının ölçütü haline gelmektedir (Daloğlu, 2019: 32). Diğer ifade ile etkinlik kavramı, seçilen hedefler ile gerçekleşen sonuçların karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. Bu açıdan etkinlik kavramının bir anlam kazanabilmesi için öncelikle hedeflerin belirlenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Vergi denetiminde en önemli hedefin mükelleflerin vergi kanunlarına uymalarının sağlanması ve bu suretle de vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi olduğu bilinmektedir (Aydın, 2006: 144).

Genel olarak organizasyonlarda etkinlik kriterleri ve etkinliğin değerlendirilmesinde dikkate alınan başlıca kriterler produktivite, maliyet etkinliği, kar, kalite, işten memnuniyet, motivasyon, anlaşmazlıklar, uyum, yönetici ve çalışanlar arasındaki ilişkiler, üstlenilen görevlerin ve normların uygunluğu, çalışanların bilgi ve becerileri, istikrar, katılım, eğitim, başarıya önem verme olarak sıralanabilir (Aktan ve Diğ., 2004: 65). Temelde bu gibi uygulamalar daha çok özel sektör bağlamında düşünülmesine karşın; verimliliği arttırmaya yönelik yeni bir iş akışı dizayn etmeyi sağlaması bakımından vergi denetiminde de araç olabilecektir. (Daloğlu, 2020b:294) Vergi denetimi, maliye idaresinin ilgili birimlerince yürütülen, vergi güvenliğini tesis etmek amacıyla birtakım önlemler bütünü olan ve süreklilik arz eden bir süreç olarak kabul edilmektedir. Vergi denetimi, güncel dönemlere ilişkin de yapılabileceği gibi zamanaşımı süresi içinde kalmak koşuluyla geçmiş dönemlere ilişkin de yapılabilmekte ve vergi sistemi üzerinde önleyici ve caydırıcı etki meydana getirmektedir (Özel, 1998: 141).

Yukarıda yer alan açıklamalardan anlaşılacağı üzere vergi denetiminde etkinlik; ödevlilerin vergi mevzuatına aykırı davranmalarını amaçlayarak, vergi idareleri tarafından yürütülen vergi denetimlerinin, kendisinden umulan işlevi sağlama seviyesi olarak açıklanmaktadır. Vergi denetiminde etkinlik salt vergi kanunları ve vergi sisteminde yapılacak değişikliklerle sağlanacak bir konu değildir. Konuya ilişkin bütünsel bir bakış açısı geliştirilerek yapısal sorunlar ortaya konulmalı ve vergi denetiminin etkinliği açısından konuya yaklaşılmalıdır.

Vergi denetiminde etkinliği belirleyen faktörler ilgili literatür tarandığında, aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

- a) Örgütlenmeden kaynaklanan faktörler
- b) Denetim elemanlarının niteliklerinden kaynaklanan faktörler
- c) Vergi mevzuatından kaynaklanan faktörler
- d) Vergi bilincinin oluşturulamamasından kaynaklanan faktörler

Örgütlenmeden kaynaklanan faktörler ile vergi denetim birimlerinin örgütsel yapısı kastedilmektedir. Bu örgütsel yapının sistematik bir biçimde dizayn edilmesi, verginin tarhi ve tahsilinde etkinliği önemli derecede etkileyecektir. Diğer taraftan etkin bir vergi denetimi, sistemin optimal yapısının yanı sıra, uygulamayı gerçekleştiren vergi kurumu çalışanlarının mesleki formasyonu da doğrudan ilişkilidir. Vergi ahlakıyla ilgili etik değerlerin sadece vergi yükümlüleri açısından değerlendirilmesi ve vergilemeye ilişkin öngörülen kuralları uygulayan çalışanların bu değerlerden uzak tutulması, vergi uygulamalarında çalışan personelin doğru işlem yapmasına yönelik fonksiyonel etkinliğin zaman zaman zayıflaması ve vergi realitesinden uzaklaşmasıyla sonuçlanabilecektir (Özker, 2002: 175). Türk Vergi Mevzuatı’nın anlaşılmasındaki güçlükler de eklendiğinde, ilk üç madde yasal düzenleyicilerin kontrolü dahilindeki faktörler olarak kabul edilebilmektedir. Dördüncü faktör ise vatandaşların vergi ödeme bilincine bağlıdır. Türkiye’de gelir üzerinden vergi ilk olarak 31/12/1960 tarihinde 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile başlamıştır. Bu dönemde mükelleflerin yeni süreçte uyum sağlamakta güçlük çektiği bilinmektedir. Vergi yükümlülüğünü yerine getirmeyen mükellefler için ağır cezai yaptırımlar getirilmiştir. Diğer taraftan bu dönemde vergi yükümlülüğünü eksiksiz yerine getiren girişimciler “dürüst işadami” olarak tanımlanmaktadır (Daloğlu, 2020a:286). Bu sayede girişimcilerde vergi bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak gelirler üzerinden vergi uygulamasına geçişin yakın tarihimize dayanması başta olmak üzere, ülkemizde çeşitli nedenlerle mükelleflerin vergi ödeme bilinceleri oldukça düşüktür. Bu bilincin yerleşmesi için de, vatandaşların verginin haklılığına inanmaları gerekmektedir (Gökmen ve Güleç, 2001: 41).

Türkiye’de vergi denetimi

Türkiye’de halihazırdaki merkezi yönetim vergi gelirleri, dolaylı vergiler tarafında dengesiz bir biçimde yoğunlaşmaktadır. Bu durum dolaylı vergi ödevlileri üzerinde daha fazla baskı ve yükümlülük oluşturmaktadır. Bu durum, vergiden kaçınma eğilimini artırmaktadır. Bunun sonucunda maliye idaresi tarafından yapılan ve vergi kayıp kaçığını en aza indirmeyi amaçlayan vergi denetimleri de ağırlıklı olarak dolaylı vergi tarafına yöneltilmiştir. Bu durum dolaysız vergi denetimlerine ağırlık verilmesini engelleyerek vergi denetiminde etkinliği azaltmaktadır. Türkiye’de vergi denetimine ilişkin verilere, vergi inceleme türlerine, vergi türlerine göre inceleme oranlarına ve bu vergi türlerine ilişkin yapılan tarhiyat ile kesilen cezalara aşağıda yer verilecektir. Çalışmanın bu bölümünde 2015–2019 yıllarındaki vergi incelemelerine ait verilere yer verilecektir.

Vergi inceleme sonuçları

Vergi Denetim Kurumu (VDK)’nun öncülüğünde 2015 ile 2019 yılları arasında gerçekleştirilen inceleme sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 2: İnceleme türüne göre dağılım

Hesap Dönemi	Sınırlı Vergi İncelemesi	Tam Vergi İncelemesi	Toplam
2015	129,209	30,291	159,500
2016	144,820	40,642	185,462
2017	92,034	26,992	119,026
2018	101,422	33,681	135,103
2019	94,571	33,849	128,420

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

2015 hesap döneminde tüm vergi incelemeleri içerisinde %19 kadarı, 2016 hesap döneminde %22 kadarı, 2017 hesap döneminde % 23’ü, 2018 hesap döneminde yaklaşık % 25’i, 2019 döneminde yürütülen vergi incelemelerinin ise % 26 kadarı tam incelemelerden meydana gelmektedir.

Bununla birlikte 2016 yılından sonra toplam vergi inceleme sayılarında gözle görülür bir azalma görülmektedir. Bu durumun nedeni 2016 ve 2018 yıllarında yürürlüğe giren sırasıyla 6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun ile 7143 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanunlar’dır. Bahis konusu yasal düzenlemelerle kanunların kapsadığı yıllar için matrah artırımında bulunan mükellefler ilgili yıllarda vergi incelemesinden muaf sayılmaktadır.

Yıllar itibariyle incelenen ödevli sayısı, tarhı talep edilen vergi ve kesilen ceza miktarları VDK verileri dikkate alınarak hazırlanan aşağıdaki tablolarda yer aldığı gibi; 2019 hesap döneminde 40.763 ödevli hakkında inceleme yürütülmüş, hakkında inceleme yürütülen mükellefler adına 10.409.577.465-TL vergi tarhı talep edilmiş, kesilmesi takdir edilen toplam ceza miktarıysa 23.520.286.333-TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Tarhı istenilen vergi ve kesilen ceza miktarları

Yıllar	Tarhı İstenilen Vergi (TL)	Kesilen Ceza (TL)
2015	9.803.999.983	18.843.082.627
2016	7.234.873.130	15.904.492.736
2017	5.878.506.580	14.370.585.724
2018	8.722.800.218	19.862.613.528
2019	10.409.577.465	23.520.286.333

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 4: İncelenen mükellef sayısı

Yıllar	İncelenen Mükellef Sayısı
2015	58.676
2016	49.817
2017	44.182
2018	44.376
2019	40.763

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 3 ve Tablo 4’ten de görüleceği üzere 2015 ve 2016 yıllarında incelenen mükellef sayısı sırasıyla 58.676 ve 49.817 iken, 2017 yılından itibaren bu sayıda azalma görülmektedir. Ayrıca 2015 yılında vergi denetimleri sonucu tarhı talep edilen toplam vergi 9.803.999,983-TL iken daha sonraki yıllarda bu kapsamdaki tarhiyatlar azalma eğilimine girmiş ve 2019 yılına gelene kadar bu seviyeye ulaşamamıştır. Bu durumun nedenini ilgili dönemlerde maliye idaresininin 6736 ve 7143 sayılı kanuni düzenlemelerle vergi affı ve matrah artırımını gibi uygulamalara başvurması oluşturmaktadır.

Vergi türleri itibarıyla inceleme sonuçları 2019 hesap döneminde vergi incelemesine yetkili olanlarca yapılmış incelemelerin vergi türleri bazında sonuçları şu şekildedir:

Tablo 5: Vergi türleri itibarıyla inceleme sonuçları

Vergi Türü	Bulunan Matrah Farkı	Tarhı İstenilen Vergi Tutarı	Kesilmesi Önerilen Ceza
Kurumlar Vergisi	5.241.626.858	963.755.191	1.856.676.064
Kurumlar Vergisi Geçici	6.580.469.405	799.140.976	1.455.823.486
Gelir Vergisi	641.794.144	192.882.575	366.838.151
Gelir Vergisi Geçici	752.005.021	71.929.783	120.298.804
KDV	10.765.510.091	6.408.853.514	16.577.329.526
BSMV	497.290.693	25.458.918	31.916.019
ÖTV	156.892.442	1.215.112.165	2.145.916.661
Damga Vergisi	14.374.145.242	76.650.822	77.145.485
Gelir Vergisi Stopaj	1.117.331.037	184.407.263	258.463.651
Kurumlar Vergisi Stopaj	1.725.003.518	201.312.923	194.445.980
Diğer Vergiler	2.887.121.815	270.073.335	435.432.506
TOPLAM	44.739.190.266	10.409.577.465	23.520.286.333

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 5’te yer alan verilerden hareketle, vergi türü bazında tarhı istenen vergi tutarları değerlendirildiğinde, Tablo 6’daki oranlara ulaşılmaktadır.

Tablo 6: Tarhı istenilen toplam vergi tutarlarının vergi türü bazında değerlendirilmesi

Vergi Türü	Tarhı İstenilen Vergi Tutarı	Oran
Kurumlar Vergisi	963.755.191	0,09
Kurumlar Vergisi Geçici	799.140.976	0,08
Gelir Vergisi	192.882.575	0,02
Gelir Vergisi Geçici	71.929.783	0,01
KDV	6.408.853.514	0,62
BSMV	25.458.918	0,00
ÖTV	1.215.112.165	0,12
Damga Vergisi	76.650.822	0,01
Gelir Vergisi Stopaj	184.407.263	0,02
Kurumlar Vergisi Stopaj	201.312.923	0,02
Diğer Vergiler	270.073.335	0,03
TOPLAM	10.409.577.465	1,00

Tablo 6’da görüleceği üzere vergi denetimleri sonucunda tarhı istenen toplam vergi tutarının yüzde 74’ünü KDV ve Özel Tüketim Vergisi gibi harcama üzerinden alınan dolaylı vergilerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu durum vergi denetimlerinde dolaysız vergilere nazaran dolaylı vergilere ağırlık verildiğini göstermekte olup vergi denetiminde etkinliği azaltıcı bir unsurdur.

Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerin merkezi yönetim bütçe gelirleri içindeki paylarının değerlendirilmesi

T.C. Anayasa’sı 73. maddesinde herkesin kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlü olduğu ve vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının, maliye politikasının sosyal amacı olduğundan bahsedilmektedir. Verginin vatandaşların mali gücüne göre alınması gerekliliği, gelir üzerinden bir vergilendirme sisteminin tesisine mümkündür. Bu kapsamda vergi denetiminde etkinliği tesis etmek için dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının yüksek olması beklenmektedir.

Bu açıklamaların aksine ülkemizde hazinenin vergi gelirleri çoğunlukla harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerden oluşmaktadır. Çalışmanın devamında detaylı olarak yer verildiği üzere 2015 ile 2019 yılları arasındaki verilere bakıldığında, gelir vergisinin toplam vergi gelirlerindeki oranının yüzde 24, kurumlar vergisinin toplam vergiler içindeki oranının yüzde 9, özel tüketim vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payının yüzde 21 ve KDV’nin toplam vergi gelirleri içindeki payının ise yüzde 33 olduğu görülmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde yer alan bilgilerden anlaşılacağı üzere Türkiye’de dolaysız vergiler yüzde 35, dolaylı vergiler ise yüzde 65 düzeyindedir. Bu vergi yapısı ile kişiselleştirme olanağını sağlamak zorlaşmaktadır. Aynı şekilde ayırma ilkesinin de uygulanabilirliği azalmaktadır. Ayırma ilkesi uygulanamadığında, uygun şekilde vergilendirme yapılamayacağından ücret gelirine koruma sağlanamayacaktır. Buradan yola çıkarak mükelleflerin vergi ödeme gücünü daha doğru yansıtan dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının az olması vergilendirmede adalet açısından bir dengesizliği ifade etmektedir.

Gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde dolaysız vergilerin oranı yüksekken, gelişmemiş veya gelişim safhasındaki ülkelerde dolaysız vergilerin oranı düşüktür. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’de dolaylı vergilerin payı, dolaysız vergilere kıyasla oldukça yüksektir. Dolaysız vergi payının yüksek olmasını gelir üzerinden vergilendirmeyi esas alan bir vergi sistemi, etkin vergi denetimi, güçlü vergi idaresi ve vergi bilincinin yüksek olması gibi faktörler etkilemektedir.

Tablo 7 : Türkiye’nin 2015 yılı merkezi yönetim vergi gelirleri (Bin TL)

Vergi Türü	2015 Tahsilat	Vergi Gelirleri İçindeki Oranı
Toplam Vergi Gelirleri	465.229.389	
Gelir Vergisi	105.395.330	0,23
Kurumlar Vergisi	37.009.625	0,08
Veraset ve İntikal Vergisi	446.519	0,00
Motorlu Taşıtlar Vergisi	8.984.030	0,02
Damga Vergisi	12.202.809	0,03
Özel Tüketim Vergisi	106.646.242	0,23
Gümrük Vergisi	8.362.813	0,02
Dâhilde Alınan KDV	79.188.853	0,17
İthalde Alınan KDV	74.655.321	0,16
Harçlar	17.322.101	0,04
BSMV	9.181.054	0,02

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 7’de, Türkiye’nin 2015 yılına ilişkin merkezi yönetim vergi gelirleri yer almaktadır. 2015 yılında merkezi yönetim toplam vergi gelirleri 465.229.389-TL olup, en fazla gelir elde edilen vergi türü ise dâhilde ve ithalde alınan KDV’dir. İthalde ve dâhilde alınan KDV’nin toplam oranı, toplam vergi gelirleri içinde yüzde 33’tür. İkinci sırada yüzde 23 paya sahip gelir vergisi ve özel tüketim vergisi bulunmaktadır. Bu vergileri yüzde 8 paya sahip kurumlar vergisi takip etmektedir. Tablo 7’de yer alan vergi türleri arasında 2015 yılında en düşük paya sahip olan vergi türü, veraset ve intikal vergisidir.

Tablo 8: Türkiye’nin 2016 yılı merkezi yönetim vergi gelirleri (Bin TL)

Vergi Türü	2016 Tahsilat	Vergi Gelirleri İçindeki Oranı
Toplam Vergi Gelirleri	529.607.901	
Gelir Vergisi	123.686.147	0,23
Kurumlar Vergisi	46.898.425	0,09
Veraset ve İntikal Vergisi	643.941	0,00
Motorlu Taşıtlar Vergisi	10.029.095	0,02
Damga Vergisi	13.655.558	0,03

Özel Tüketim Vergisi	121.221.133	0,23
Gümrük Vergisi	9.173.022	0,02
Dâhilde Alınan KDV	91.966.288	0,17
İthalde Alınan KDV	76.842.064	0,15
Harçlar	18.172.028	0,03
BSMV	11.076.415	0,02

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 8’de, Türkiye’nin 2016 yılına ilişkin merkezi yönetim vergi gelirleri yer almaktadır. 2016 yılında merkezi yönetim toplam vergi gelirleri 529.607.901 TL olup, en fazla gelir elde edilen vergi türü ise dâhilde ve ithalde alınan KDV’dir. İthalde ve dâhilde alınan KDV’nin toplam oranı, toplam vergi gelirleri içinde yüzde 32’dir. İkinci sırada yüzde 23 payla gelir vergisi ve özel tüketim vergisi bulunmaktadır. Bu vergi türlerinin ardından en fazla gelir elde edilen vergi türü ise yüzde 9 ile kurumlar vergisidir. Tablo 8’de yer alan vergi türleri arasında 2016 yılında en düşük paya sahip olan vergi türü, veraset ve intikal vergisidir.

Tablo 9 : Türkiye’nin 2017 yılı merkezi yönetim vergi gelirleri (Bin TL)

Vergi Türü	2017 Tahsilat	Vergi Gelirleri İçindeki Oran
Toplam Vergi Gelirleri	626.082.415	
Gelir Vergisi	143.962.939	0,23
Kurumlar Vergisi	57.868.208	0,09
Veraset ve İntikal Vergisi	732.087	0,00
Motorlu Taşıtlar Vergisi	10.860.173	0,02
Damga Vergisi	15.812.610	0,03
Özel Tüketim Vergisi	139.370.681	0,22
Gümrük Vergisi	12.539.011	0,02
Dâhilde Alınan KDV	106.573.701	0,17
İthalde Alınan KDV	100.105.977	0,16
Harçlar	19.587.276	0,03
BSMV	13.297.065	0,02

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 9’da, Türkiye’nin 2017 yılına ilişkin merkezi yönetim vergi gelirleri yer almaktadır. 2017 yılında merkezi yönetim toplam vergi gelirleri 626.082.415 TL olup, en fazla gelir elde edilen vergi türü ise dâhilde ve ithalde alınan KDV’dir. İthalde ve dâhilde alınan KDV’nin toplam oranı, toplam vergi gelirleri içinde yüzde 33’tür. İkinci sırada yüzde 23 payla gelir vergisi bulunmaktadır. KDV ve gelir vergisinin ardından özel tüketim vergisi ile kurumlar vergisi merkezi yönetim vergi gelirleri içinde en yüksek paylara sahiptir. Tabloda yer alan vergi türleri arasında 2017 yılında en düşük paya sahip olan vergi türü, veraset ve intikal vergisidir.

Tablo 10: Türkiye’nin 2018 yılı merkezi yönetim vergi gelirleri (Bin TL)

Vergi Türü	2018 Tahsilat	Vergi Gelirleri İçindeki Oran
Toplam Vergi Gelirleri	738.180.401	1,00
Gelir Vergisi	175.420.074	0,24
Kurumlar Vergisi	84.132.155	0,11

Veraset ve İntikal Vergisi	968.549	0,00
Motorlu Taşıtlar Vergisi	12.887.066	0,02
Damga Vergisi	17.381.264	0,02
Özel Tüketim Vergisi	135.133.359	0,18
Gümrük Vergisi	15.734.432	0,02
Dâhilde Alınan KDV	128.359.938	0,17
İthalde Alınan KDV	122.301.655	0,17
Harçlar	22.157.348	0,03
BSMV	18.195.918	0,02

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 10’da, Türkiye’nin 2018 yılına ilişkin merkezi yönetim vergi gelirleri yer almaktadır. 2018 yılında merkezi yönetim toplam vergi gelirleri 738.180.401 TL olup, en fazla gelir elde edilen vergi türü ise dâhilde ve ithalde alınan KDV’dir. İthalde ve dâhilde alınan KDV’nin toplam oranı, toplam vergi gelirleri içinde yüzde 34’tür. İkinci sırada yüzde 24 payla gelir vergisi bulunmakta olup bu vergi türlerini yüzde 18 ile özel tüketim vergisi ve yüzde 11 payla kurumlar vergisi izlemektedir. Diğer taraftan 2018 yılında kurumlar vergisinin toplam vergi gelirlerine oranı yüzde 11 olarak görülmekte olup bu oran önceki yıllara kıyasla yüksek bir düzeydedir. Bu durumun oluşumunda 05.12.2017 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlan ‘Bazı Vergi Kanunları İle Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 91. Maddesiyle, kurumlar vergisi oranı 2018, 2019 ve 2020 yıllarında geçerli olacak şekilde % 22’ye çıkarılmasının etkili olduğu söylenebilir. Tabloda yer alan vergi türleri arasında 2018 yılında en düşük paya sahip olan vergi türü, 2017 yılında olduğu gibi veraset ve intikal vergisidir.

Tablo 11: Türkiye’nin 2019 yılı merkezi yönetim vergi gelirleri (Bin TL)

Vergi Türü	2019 Tahsilat	Vergi Gelirleri İçindeki Oranı
Toplam Vergi Gelirleri	820.148.186	
Gelir Vergisi	207.849.896	0,25
Kurumlar Vergisi	87.528.217	0,11
Veraset ve İntikal Vergisi	1.210.570	0,00
Motorlu Taşıtlar Vergisi	14.568.603	0,02
Damga Vergisi	19.190.879	0,02
Özel Tüketim Vergisi	148.196.355	0,18
Gümrük Vergisi	17.554.603	0,02
Dâhilde Alınan KDV	144.860.355	0,18
İthalde Alınan KDV	125.292.455	0,15
Harçlar	24.712.774	0,03
BSMV	22.689.003	0,03

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 11’de, Türkiye’nin 2019 yılına ilişkin merkezi yönetim vergi gelirleri yer almaktadır. 2019 yılında merkezi yönetim toplam vergi gelirleri 820.148.186 TL olup, en fazla gelir elde edilen vergi türü ise dâhilde ve ithalde alınan KDV’dir. İthalde ve dâhilde alınan KDV’nin toplam oranı, toplam vergi gelirleri içinde yüzde 33’tür. İkinci sırada yüzde 25 payla gelir vergisi bulunmaktadır. 2018 yılında olduğu gibi 2019 yılında da kurumlar vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki ağırlığında önceki yıllara nazaran artış görülmektedir. Bu durumun oluşumunu da 2018 yılında olduğu gibi 2019 yılında da kurumlar vergisi oranının yüksek uygulanmasının etki ettiği söylenebilir. Tabloda yer alan vergi türleri arasında 2018 yılında en düşük paya sahip olan vergi türü, önceki yıllarda olduğu gibi veraset ve intikal vergisidir.

Tablo 12: Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergi dağılımı

Yıl	Dolaysız Vergi Oranı	Dolaylı Vergi Oranı
2011	0,32	0,68
2012	0,33	0,67
2013	0,31	0,69
2014	0,32	0,68
2015	0,32	0,68
2016	0,33	0,67
2017	0,33	0,67
2018	0,37	0,63

Kaynak: HMB, <https://www.hmb.gov.tr>

Tablo 12’de, 2011 ve 2018 yılları arasında Türkiye’de ortaya çıkan dolaysız ve dolaylı vergi istatistikleri bulunmaktadır. 2011 yılında vergi gelirleri içerisindeki dolaysız vergi ağırlığı yüzde 32 düzeyindeyken 2018 yılında bu oran yüzde 37’ye kadar yükselmiştir. Bu durum gidişatın olumlu olduğunu göstermekle birlikte halen olması gereken seviyelerden oldukça uzaktadır. 2011- 2018 yılları arasında dolaysız vergilerin ortalamasının yaklaşık olarak yüzde 33, dolaylı vergilerin ortalamasının yüzde 67 olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte çalışmada açıklandığı üzere tüm vergi incelemeleri sonucu tarhi istenen toplam vergi tutarının yüzde 74’ünü dolaylı vergi niteliğinde olan KDV ve ÖTV oluşturmaktadır. Vergi denetimlerinin dolaylı vergiler üzerinde yoğunlaşmasının nedeni Türk Vergi Sistemi’ndeki yapının dolaylı vergi ağırlıklı olmasıdır. Tablo 7 ve 12’de belirtildiği üzere vergi mükellefleri üzerinde, KDV ve ÖTV açısından yoğun bir baskı söz konusudur. Bahsi geçen tablolarda 2015-2019 yılları arasında sadece KDV ve ÖTV’nin merkezi yönetim vergi gelirleri içindeki payının yüzde 50 ile 55 arasında değiştiği görülmektedir. Bu durum mükelleflerin vergi ödeme noktasındaki isteğini olumsuz etkilemekte ve vergi kaçakçılığı yollarına başvurma eğilimlerini yükseltmektedir. Dolaylı vergi alanında vergi kayıp ve kaçığının yükseldiğini gören maliye idaresi de elindeki beşeri kaynağı bu tarafa yönlendirmekte olup dolaysız vergi denetimleri ikinci plana atılmaktadır. Tüm bu açıklamalar Türkiye’de dolaysız vergiler aleyhine bir vergi yapısının olduğunu göstermektedir. Bu dengesiz dağılımdan yola çıkılarak Türkiye’de vergi denetiminde etkinliğin yeterli bir düzeyde sağlanamadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada, Türkiye’de vergi denetiminin etkinliği kapsamında dolaylı ve dolaysız vergiler, geçmiş yıllar verileri kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de bütçe gelirleri içerisinde dolaylı ve dolaysız vergilerin ağırlığının orantısız olduğu belirtilerek mevcut durumun nedenleri ve olumsuz sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu durumun vergi denetimlerinin etkinlik düzeyini aşağıya çektiği açıklanmıştır.

Vergi denetiminde etkinliğin azami düzeye çıkarılabilmesi için, dolaylı ve dolaysız vergiler kapsamında alınacak tedbirlerden ilki, vergi gelirlerinde harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerin payını azaltıp, gelir üzerinden alınan dolaysız vergilere öncelik verilmesi olacaktır. Halihazırda kamu harcamaları finansmanında KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergiler üzerine kurulu bir politika uygulanmaktadır. Bu politika, belli bir eşikten sonra mükelleflerin vergi yüklerini artırarak vergi ödememek veya daha az vergi ödemek için kanun dışı yollara başvurmalarına neden olmaktadır. Dolaylı vergiler tarafında, vergisel ödevlerin yerine getirilmemesi sonucu vergi denetimleri de dolaylı vergiler üzerinde yoğunlaşmakta ve dolaysız vergi incelemeleri ikinci plana atılmaktadır. Çalışmanın bundan önceki bölümlerinde açıklandığı üzere, tüm vergi incelemeleri sonucu tarhi istenen toplam vergi tutarının yüzde 74’ünü dolaylı vergi niteliğinde olan KDV ve ÖTV oluşturmaktadır. Bu durum maliye idaresinin elindeki beşeri kaynağı, tüm alanlarda verim alabilecek şekilde yönetmek yerine, belli vergi türlerine yoğunlaşarak kullandığını gösterdiği gibi, dolaysız vergi türlerinden elde edilebilecek vergi gelirlerinde de kayıp ve kaçığa sebebiyet vermektedir. Bununla birlikte vergi incelemelerinin belirli vergi türlerinde yoğunlaşması diğer vergi türlerine ilişkin olarak mükelleflerin vergisel ödevlerini yerine getirme noktasında daha esnek davranmasına da yol açmaktadır. Çalışmanın bundan önceki bölümlerinde yer verildiği üzere toplam vergi gelirleri içerisinde gelir ve kurumlar vergisinin payı göz önüne alındığında vergi denetiminin dolaysız vergiler üzerinde yeterince etkin olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda vergi denetiminde etkinliği arttırmak için öncelikle vergi geliri elde edilen kalemlerde dolaysız vergi türlerinin ağırlık kazanacağı bir sistem inşa edilmelidir. Vergi gelirlerinin gelir ve kurumlar vergisi gibi gelir üzerinden alınan vergilerden oluştuğu bir ortamda vergilemede adalet sağlanarak hem mükelleflerin üzerindeki vergi yükü azaltılmış olacak hem de dolaylı vergiler üzerinde yoğunlaşan vergi denetimleri dolaysız vergilere doğru yöneleceğinden vergi denetiminde etkinlik düzeyi artacaktır.

Vergi denetiminde etkinliği sağlayacak bir başka tedbir de yapılan vergi incelemelerinin caydırıcılığının yüksek olmasıdır. Mükellefler vergi kanunlarına uygun davranmadıkları takdirde ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalacaklarının bilincinde hareket etmelidirler. Vergi kanunlarına aykırı fiilleri işleyen mükelleflere vergi kanunlarında belirtilen cezaların herhangi bir indirime gidilmeksizin uygulanması bu noktada önem arz etmektedir. Cezaların caydırıcılığı hususunda vergi sistemimizdeki en büyük

engellerden birisi uzlaşma müessesesinin varlığıdır. Uzlaşma müessesesi, vergi incelemesine tabi tutulan mükelleflerin inceleme sonucunda karşı karşıya kaldıkları cezalarda çok yüksek oranlarda indirim yapılması nedeniyle vergi incelemelerinin caydırıcılığını azaltmaktadır. Bu ceza indirimleri yüzde 95’e varan oranlarda dahi olabilmektedir. Bu düzeyde bir ceza indiriminin gerçekleşmesi mükellefler için vergi incelemelerini bir vergi ertelemesi haline dönüştürmektedir. Bu durum mükelleflerin vergi incelemelerine karşı olan ciddiyetini azaltmakla birlikte incelemelerin mükellefler üzerinde didaktik bir etki oluşturmasını da engellemektedir. Herhangi caydırıcı bir yaptırımla karşılaşmayacağını düşünen mükellefler aynı fiilleri tekrar tekrar işleme eğilimine girebilmektedir. Bu durum halihazırda dolaylı vergiler üzerinde var olan vergi denetim yükünün azalmasını engellemekte ve dolaysız vergiler üzerinden yapılacak incelemelerin önünü tıkamaktadır. Bu açıklamalardan hareketle uzlaşma müessesesinin vergisel süreçlerin dışında bırakılmasıyla vergi denetimleri daha caydırıcı hale gelecek ve vergi denetiminde etkinlik düzeyi artacaktır.

Vergi denetiminde etkinliğin azami düzeye çıkarılabilmesi için dolaylı ve dolaysız vergiler kapsamında alınacak tedbirlerden bir diğeri vergi affı ve matrah artırımı gibi uygulamalara başvurulmaması olacaktır. Ülkemizde de sıklıkla başvuru ve maliye idaresinin mükelleflere matrah artırımı yapmak suretiyle vergi incelemesine girmeyeceklerine ilişkin taahhüt vermesine dayanan bu uygulama uzun vadede vergi sistematüğinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Ekonomik konjonktürün daralma eğilimine girdiği dönemlerde yeniden yapılandırma veya vergi ertelemesi gibi uygulamalar hariç olmak üzere vergi affı ve matrah artırımı uygulamalarından kaçınmak, vergisel açıdan daha faydalı olabilir. Çünkü bu tarz politikalar da yukarıda atıldığını gibi mükellefleri vergisel ödevlerini yerine getirmede olumsuz etkileyebilir. Mükellefler ileride bir vergi affı veya matrah artırımı olacağı beklentisine girip vergisel ödevlerini yerine getirmekten kaçınabilir. Bu tür uygulamalara başvurulmaması durumunda vergi denetiminde etkinlik düzeyi artırabilir.

Vergi denetiminde etkinliği sağlamak için atılabilecek bir başka adım ise vergi denetiminde görev alan ve çeşitli kadrolarda çalışan beşeri sermayeyi daha değerli hale getirmek üzerine olabilir. Maliye idaresi bünyesinde çalışan personelin kanununun lafzını anlayarak yorumlamasına imkan verecek konferans, mesleki eğitim ve sempozyum gibi çalışmalara iştirakini sağlayıp, vergi kanunlarına daha hakim hale gelmeleri amaçlanmalıdır. Son dönemlerde maliye idaresinin bu tarz eğitimlere önem verdiği, paneller, hizmet içi eğitimler vb. gibi uygulamalarla bünyesindeki personeli geliştirme odaklı çalışmalar gerçekleştirdiği bilinmektedir. Ancak bu noktada önemli olan bahis konusu eğitimlerin sahaya yansımalarının nasıl olduğu, başka bir deyişle eğitimler sonucu hedeflenen düzeye ulaşıp ulaşılamadığıdır. Bu doğrultuda beşeri sermayenin daha da nitelikli hale gelmesi için bu eğitimlerin süreklilik arz etmesi vergi denetiminde etkinliğin artmasına katkı sağlayabilir.

Vergi denetiminde etkinliğin sağlanması adına beşeri sermayenin nitelikli hale getirilmesi kadar bu beşeri kaynakların iyi bir şekilde idare ettirilmesi de önem taşımaktadır. Çünkü eldeki kaynakların etkin hale getirilmesi ancak bu şekilde sağlanabilir. Bunu sağlamanın yolu da maliye idaresi bünyesinde güçlü bir örgütsel yapı tesis edilmesinden geçer. Bu kapsamda 18.04.2020 tarihinde 60 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile VDK’nın organizasyon yapısı değiştirilerek dört başlık altında denetim, vergi kaçakçılığı, vergi iadeleri ve sektörel denetim daire başkanlıkları kurulmuştur. Bu yeni örgütsel yapılanmayla sektörel vergi ve vergi iade incelemelerinin yoğunlaştırılması, vergi kaçakçılığı faaliyetleriyle de daha güçlü mücadele edilerek vergi denetiminde etkinlik düzeyinin yükselmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Vergi denetiminde etkinliğin azami düzeye çıkarılabilmesi için dolaylı ve dolaysız vergiler kapsamında alınacak tedbirlerden bir diğeri karmaşık yapıya sahip vergi mevzuatını daha sade bir hale getirmek olabilir. Gerek vergi kanunları gerekse tebliğ, sirküler ve özelge gibi alt düzenlemeler hukuk diline aşina olmayan çoğu mükellef için anlaşılması oldukça güç metinlerden oluşmaktadır. Vergi denetimini daha etkin bir yapıya kavuşturmak için bu iki farklı vergi türü gelirleri arasındaki dengesizliği en aza indirgeyip mükellef ve maliye idaresi lehine bir yapı oluşturmak adına ilk etapta yasanın ortaya çıkma aşamasında sivil toplum kuruluşları, sendikalar, meslek odaları, üniversiteler gibi kurum ve kuruluşların da kanunun oluşumuna katkı vermesi faydalı olabilir. Böylece yasal düzenlemeler daha anlaşılır hale gelebilecek olup, bu durum da hem mükelleflerin hem de vergi idaresinin işini kolaylaştırarak vergi denetiminde etkinliğin artmasına katkı sunacaktır.

Sonuç olarak çalışmada Türkiye’de vergi denetiminin etkinliği kapsamında dolaylı ve dolaysız vergilerin incelenmesini, kendi görüşlerimizle bu etkinliğin artırılması ve dolaylı ile dolaysız vergi dengesinin sağlanması için neler yapılabileceği izah edilmeye çalışılmıştır. Anayasamızın 73. maddesi gereğince her birey mali durumu nispetinde vergi vermekle mükelleftir. Vergi yükünün adil ve denk biçimde dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Elbette maliye idaresinin bu adalet ve denkliği tesis etmek adına halihazırda uygulamakta olduğu birçok politika ve strateji mevcuttur. Çalışmada vergi denetiminde etkinliği azami düzeye çıkarmak için uygulanabilecek politikalar belli koşullar içerisinde izah edilmeye çalışılmıştır. Vergi denetiminde etkinliği azami düzeye çıkarmakla birlikte, amaç geliştirilecek politikaların hem mükelleflerin hem de vergi idaresinin yararına olmasıdır. Böylece vergi gelirleri içerisindeki dolaylı ve dolaysız vergi ağırlıkları daha dengeli bir noktaya gelecek ve vergi denetiminde etkinlik artmış olacaktır.

Kaynakça

- Aktan, C, Dileyici, D, Vural, İ.Y. (2004). *Kamu Maliyesinde Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Arslantaş, S. (2021). Türk Vergi Sisteminde Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesinin Vergilemede Adalet İlkesi Açısından Değerlendirilmesi ve Bir Model Önerisi. Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı*.
- Aydın, B. (2006). Türkiye’deki Kayıt Dışı Ekonomide Vergi Denetiminin Önemi. İstanbul: Şafak Matbaacılık.
- Aykın, H. (2017). *Verginin Tanımı ve Özellikleri*. <https://vergidosyasi.com/2017/11/17/verginin-tanimi-ve-ozellikleri>. (06.06.2022)

- Daloğlu, P. Ülker M.S. (2019). Muhasebe ve Kapitalizm; Tanzimat Dönemi İktisadi Zihniyeti ve Şirket-İ Hayriye Muhasebe Düzeni. *Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis* 29, 156.
- Daloğlu, P. (2020a). 1950’lerden 1980’lere Türk Girişimcisinin Muhasebe Bilgisine Verdikleri Önem ve Değişen Dürüstlük Algısı Çerçevesinde Denetim İlişkileri. *Muhasebe ve Denetime Bakış*,20.61: 279-294.
- Daloğlu P. (200b). İç Kontrol ve Kurumsal Risk Yönetimi Aktörleri Bağlamında Kurumsal Girişimcilikte Risk Kontrolü. Sosyal Bilimler Perspektifi ile Girişimcilik, İstanbul: Nobel Yayıncılık, 285-302
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). Vergi Özel Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara: DPT
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2007). *Tüm Yönleriyle Vergi İncelemesi*.
https://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/tum_yonleriyle_vergi_incelemesi.pdf (07.11.2020).
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2016). *2016 Yılı Merkezi Yönetim Gelirleri*.
https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_44.xls.htm (30.12.2020).
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2018). *2018 Yılı Merkezi Yönetim Gelirleri*.
https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_46.xls.htm (30.12.2020).
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2019). *2019 Yılı Merkezi Yönetim Gelirleri*.
https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_47.xls.htm (30.12.2020).
- Gümüş, T. (2000). Dışsalılık ve Kayıtdışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2.3, 63-70.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı 2020, 30 Aralık). *2019 Yılı Faaliyet Raporu* <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/07/Hazine-ve-Maliye-Bakan%C4%B1%C4%9F%C4%B1-2019-Y%C4%B1-%C4%B0-dare-Faaliyet-Raporu-1.pdf>
- Gökmen N, Güleç, A. (2001). Gelir İdaresi ve Vergi Denetiminde Etkinlik ve Verimlilik Nasıl Sağlanır?. *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı:238.
- Özel, S. (1998). Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Yaklaşım Dergisi*.
- Özpehriz, N. (2011). Maliye Politikası Üzerinde Doğuran Demokrasi Etkisi. *Vergi Dünyası*.
- Özker, A.N. (2002). Vergi Denetiminde Fonksiyonel Yapı ve Denetime Özgü Beklentiler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2.4 ,172-186.
- Sarı, B. (2016). Türkiye’de Tarım Kesiminde Vergi Uyumu, Vergi Bilinci ve Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi: Malatya Merkez İlçe Örneği. Yüksek Lisans Tezi, *Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Vergi Denetmenleri Derneği. (2003). Türk Vergi Yönetiminde Etkinlik Arayışları Kapsamında Vergi İdaresi ve Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılması Raporu. Ankara.
- Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Yönetmeliği
- Yoruldu, M. (2021). Türkiye’de vergi harcamalarının vergilendirmenin fonksiyonları açısından değerlendirilmesi: 2019-2023. *Maliye Çalışmaları Dergisi-Journal of Public Finance Studies*, 2021; 65: 139-150. <https://doi.org/10.26650/mcd2021-887798>

Gönüllülük Davranışının Mutluluk Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Investigation of the Effect of Volunteerism Behavior on Happiness

Keziban ALTUN ERDOĞDU *

* Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, kzbnaltun@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7724-4973

Öz

Son dönemde mutluluk ekonomisi adı altında yapılan birçok çalışmada, insanların mutluluğu üzerinde gelir, yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum gibi ekonomik ve demografik özelliklerin yanı sıra sosyal ilişkiler, kurumsal faktörler, ayrımcılık, etnik kimlik gibi pek çok faktörün de etkili olduğu gösterilmiştir. Pek çok alanda yapılan mutluluk çalışmaları son yıllarda gönüllülük ve mutluluk arasındaki ilişki üzerine de yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, gönüllülük ve mutluluk arasındaki ilişkiyi araştırmak ve bu ilişkinin bireyin yaşına göre farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu doğrultuda, 1995-2020 dönemini kapsayan Dünya Değerler Araştırması veri seti sıralı logit yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular, gönüllü etkinliklerde yer alanların, gönüllü etkinliklerde yer almayanlara göre daha yüksek mutluluğa sahip olduğunu ve gönüllü yaşlı yetişkinlerin, gönüllü genç yetişkinlere kıyasla mutluluk düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca yaşlı yetişkinlerde dini kuruluşların gönüllü faaliyetlerine katılımın mutluluğa etkisinin daha fazla olduğu belirlenmiş; genç yetişkinlerde ise spor, eğlence gibi boş zamanın değerlendirilmesine yönelik kuruluşların gönüllü faaliyetlerine katılımın mutluluğa etkisinin daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gönüllülük, Mutluluk, Yaş, Sıralı Logit Yöntemi.

Abstract

In many recent studies under the name of happiness economics, it has been shown that many factors such as social relations, institutional factors, discrimination, ethnic identity, as well as economic and demographic characteristics such as income, age, gender, education, marital status, are effective on people's happiness. Happiness studies in many fields have also started to be carried out on the relationship between volunteering and happiness in recent years. In this context, purpose of research is to investigate the relationship between volunteering and happiness and to examine whether this relationship differs according to the age of the individual. In this direction, the World Values Survey data set covering the period 1995-2020 was analyzed with the ordered logit method. The findings showed that those who participated in volunteer activities had higher happiness than those who did not participate in volunteer activities and volunteer older adults had higher levels of happiness compared to volunteer young adults. In addition, it was determined that participation in voluntary activities of religious organizations had a greater effect on happiness in older adults; in young adults, it was concluded that participation in voluntary activities of organizations for the use of leisure time such as sports and entertainment had a greater effect on happiness.

Keywords: Volunteering, Happiness, Age, Ordered Logit Method

Altun Erdoğan, K. (2022). Gönüllülük Davranışının Mutluluk Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 173-185.

Giriş

Düşünce tarihinin en eski sorularından biri olan “mutluluk nedir?” sorusu birçok felsefe ve psikolojisi konusunun temelini oluşturur. Aristoteles ve Platon başta olmak üzere eski Yunan filozofları, mutluluğun çeşitli tanımlarını yapan ve mutluluğa ulaşmanın yollarını tartışan ilk düşünürlerdir. Ünlü düşünürlerin yaşamın amacı ve iyi bir yaşamın ne olduğu ile ilgili arayışları “eudemonia” adını verdikleri bir kavram ile sonuçlanmıştır (Yemişçigil ve Dolan, 2018: 187). “Eudemonia”, iyi ve erdemli bir hayatı, sağlıklı ve mutlu olmayı içeren iyi oluş halini ifade etmektedir. Aristoteles’e göre eudemonia, yaşamın nihai hedefidir ve varlıklı olmak, iyi bir hayat ve sağlık gibi yaşamın diğer amaçları mutluluğa ulaşmak için birer araçtır (Frey ve Stutzer, 2002: 23).

“Eudemonia” kelimesi “mutluluk” olarak kullanılmış olsa da bugünkü anlamıyla mutluluğun temeli hedonist yaklaşıma dayanır. İngiliz filozof Jeremy Bentham’ın görüşlerine dayanan hedonist yaklaşım göre mutluluk, yaşamın farklı alanlarından elde edilen haz ve acıların toplamıdır. Bentham mutluluğun uzmanlar tarafından değerlendirilen teorik bir kavram olmadığını, insanların yaşam deneyimlerini yansıtan objektif olarak ölçülebilir bir kavram olduğunu vurgulamıştır. Bentham’ın bu görüşü, insanların anketler aracılığıyla kendi mutluluklarını değerlendirmesi ile çok benzerdir (Rojas, 2019: 7).

Jeremy Bentham gibi Adam Smith ve Thomas Malthus da çalışmalarında mutluluk konusuna değinmişlerdir. Ahlak ve etik felsefe geçmişlerinden etkilenen bu klasik iktisatçılar insanların kendi mutluluklarını değerlendirmek için yeterli bilgiye sahip olmadığını, mutluluğun uzmanlarca belirlenen kriterler çerçevesinde üçüncü bir kişi tarafından değerlendirilebileceğini varsayımlardır. Bentham bu gelenekten uzaklaşarak mutluluğun iyi hisler ve kötü hislerin birbirinden cebirsel olarak çıkarılması ile ölçülebileceğini ileri sürmüştür (Rojas, 2019: 5-7). Bentham’ın görüşleri uzun bir süre boyunca Mill, Marshall, Pigou, Jevons ve Edgeworth gibi pek çok iktisatçı tarafından desteklenmiştir. Bu iktisatçılar fayda ve mutluluğu eş anlamlı olarak kullanmışlar ve iktisat politikalarını belirlerken mutluluğa önemli bir rol vermişlerdir (Veenhoven ve Dumludağ, 2018: 235).

20. yy’ın ilk yarısında “marjinal fayda” devrimi ile birlikte mutluluk yerine dar anlamda fayda kavramına odaklanılmıştır. Seçimlere dayanan ve gözlemlenen tercihlerin bir sonucu olan fayda sadece karar alma süreci ile ilişkilendirilmiştir. 1930’larda Lionel Robbin ile birlikte “faydanın bireyler arasında karşılaştırılmasının bilimsel bir tarafı olmadığı” argümanı kabul görmüştür. İnsanların mutluluğu, gelir artışıyla mal ve hizmetlere yönelik tüketimin artmasına ve dolayısıyla faydanın artmasına bağlı olduğu varsayılmıştır. Bireysel faydasına ulaştığı noktada bireyin rahatlık içinde yaşadığı kabul edilir. Fayda sadece rasyonel bireyin kısıtlı bütçesine bağlı olarak bireysel tercihlerine ya da seçeneklerine dayalıdır (Dumludağ, 2014: 370).

Yakın dönemde iktisat biliminin tam rasyonelliği kabul etmesine, ordinal ölçüme, sadece seçim ve tercihlere odaklanmasına eleştiren davranışsal iktisattaki gelişmelerle birlikte yeni araştırma alanları ortaya çıkmıştır. İnsanların nasıl mutlu olacağını araştıran mutluluk ekonomisi bu alanlardan birisidir. Mutluluk üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar temsili anketler kullanarak öz bildirim dayalı öznel iyi oluşun faydayı temsil etmede güçlü bir vekil olduğunu göstermişlerdir. Öz bildirim dayalı öznel iyi oluş, diğer insanlarla karşılaştırmaların yapıldığı, geçmişteki deneyimlerin ve gelecekteki beklentilerin değerlendirildiği bilişsel bir süreçtir. Bu bağlamda bireyler arası karşılaştırmaya izin veren ve kardinal ölçülebilir olan mutluluk, deneyimlenen ve sürece yönelik faydayı içermesi nedeniyle faydadan çok daha geniş bir kavramdır (Veenhoven ve Dumludağ, 2018: 237).

Richard Easterlin’in 1974 yılında yayınladığı “Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence” makalesi mutluluk ekonomisi alanında yapılan ilk çalışmadır. Easterlin (1974) çalışmasında, uzun dönemde gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelirin artmasına rağmen kişilerin mutluluk düzeylerinde bir artış olmadığını göstermiştir. “Easterlin Paradoksu” olarak bilinen duruma göre, gelir artışı temel ihtiyaçların karşılandığı noktanın ötesinde mutluluk getirmemektedir (Gökdemir ve Öztürk, 2018: 215-216). Easterlin’in öncü çalışmasıyla mutluluk ekonomisi alanındaki ampirik araştırmalar hızla artmıştır. Özellikle 2000 yılından sonra toplam 1200’den fazla ampirik çalışma yayınlanmıştır. Çalışmaların büyük bir çoğunluğu gelir, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, istihdam durumu, sağlık gibi mutluluğun belirleyicileri üzerindedir (Myers ve Diener, 2018: 219-220).

Son dönemde mutluluk literatüründe gelir, cinsiyet, yaş, eğitim, sağlık gibi sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik değişkenlerin yanı sıra politik kurumlar, sosyal ilişkiler, hukukun işleyişi, gönüllülük, demokrasi, kültür gibi çeşitli değişkenlerin mutluluk üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan araştırmalar, söz konusu değişkenlerin mutluluk üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna dair bulgular sunmaktadır. Özellikle gönüllü olmak kendine güven, toplumsal onay, sosyal statü gibi pek çok faktör üzerinden mutluluk sağlamaktadır. İnsanı mutlu eden gönüllülük davranışı, başka bir insanın, grubun veya kuruluşun faydası için zamanın bağışlanması ya da parasal karşılık beklemeden emeğin kullanılması şeklinde olabilmektedir (Borgonovi, 2008: 2321). Gönüllülük doğrudan herhangi bir aracı kurum olmadan ihtiyaç sahiplerine yapılabileceği gibi sivil toplum örgütü altında maddi bir karşılık beklemezsizin hizmet sağlamakla da gerçekleşebilmektedir (Tiltay, 2021: 43).

Kişilerin zaman ve diğer değerli kaynaklarını neden bağışladıkları, farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından farklı boyutları ile ele alınmıştır. İktisatçılar, gönüllülük davranışını motive eden kriterleri içsel ve dışsal olmak üzere iki kategori altında incelemişlerdir. İçsel nedenler, başkalarına yardım etmekten hoşlanmak gibi gönüllülük davranışının ortaya çıkardığı içsel ödüllerdir. Gönüllünün yaptığı iş kendisine iyi gelir; hür iradesini artırır ve yeterlilik duygusunu katkı sağlar. Gönüllülük çabalarının sonuçlandığını görmek iyi hissettirir. Örneğin kişi, yardım ettiği insanların sorunlarının çözülmesi ile mutlu olur.

Esasen gönüllü, yaptığı işin kendisi ve süreci ile mutlu olmaktadır (Meier, 2006: 83). Dışsal nedenler, gönüllülüğün bir yatırım olarak görülmesiyle ortaya çıkan yan ürünler ya da etkilerdir. Başkalarına yardım etmek ikincil amaçtır. Kişi kendisini geliştirmek, beşerî sermayesine yatırım yapmak, sosyal çevre edinmek, takdir ve övgü kazanmak için gönüllü olur. Gönüllülük, kişiye başka amaç ve hedeflere ulaştıracak bir araçtır (Meier ve Stutzer, 2008: 41-42).

Gönüllülük davranışına yönelten tek bir amaç üzerine yoğunlaşmak doğru değildir. Aslında gönüllüler bir amaç setine sahiptir. Ancak gönüllülüğün algılanan yararı, gönüllünün kendisine ilişkindir. Gönüllülük kişinin depresyon ve anksiyete belirtilerini azaltarak stresin olumsuz etkilerinden korur. Gönüllü, tercih ettiği gönüllülük davranışı ile sosyal ağını genişletme, özgüven ve özsaygı gibi psiko-sosyal yararları kavuşma imkânı elde eder. Bu da gönüllünün duygusal, zihinsel ve sosyal sağlığını geliştirerek mutluluğunu artırır (Arslan, 2021: 64; Thoits ve Hewitt, 2001: 118).

Gönüllülüğün kişiye sağladığı faydaları üzerine yapılan oldukça fazla ampirik çalışma mevcuttur. Genellikle çalışmalar, yaşlı yetişkinlerde gönüllülük ve mutluluk arasındaki ilişkiye yoğunlaşmıştır. Yaşlı yetişkinlere odaklanması, gençlere kıyasla yaşlıların bireysel ve toplumsal düzeyde gönüllülük faaliyetinden daha fazla mutlu olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada, gönüllü faaliyetlere katılımın mutluluk üzerindeki etkisi araştırılmış ve yaşa göre bu etkinin değişimi takip edilmiştir. Yaş analizi aracılığıyla gönüllü genç ve gönüllü yaşlı yetişkinlerin mutluluk düzeyleri yaşa göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Literatürde, gönüllülük ve mutluluk arasındaki ilişki tek bir ülkede ya da belli ülkeler karşılaştırılarak araştırılmıştır. Bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan farkı, gönüllülük ve mutluluk arasındaki ilişkiyi birleştirilmiş veri seti ile dünya genelinde araştırmasıdır. Böylece farklı ülkeler bazında gönüllülük davranışının mutluluk üzerindeki etkisini inceleme imkânı elde edilmiştir.

Bu çalışmanın geri kalanı şu şekilde tasarlanmıştır. İkinci bölümde, gönüllülük ve mutluluk üzerine yapılan çalışmaların bir özeti bulunmaktadır. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan model, veri seti ve değişkenler hakkında bilgi verilmekte ve modellere ait tahmin sonuçları yorumlanmaktadır. Son bölümde ise elde edilen bulgulara dair genel değerlendirmeler yer almaktadır.

Literatür Özeti

Literatürde gönüllülük ve mutluluk arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalardan bazıları bu bölümde özetlenmiştir:

Van Willigen (2000), ACL (American's Changing Lives Study)'nin ilk iki dalgasını (1986, 1989) kullanarak 2,867 genç ve yaşlı yetişkin üzerinde gönüllülüğün fiziksel ve psikolojik iyilik hali üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada, en küçük kareler yöntemini kullanarak gönüllülüğün genç ve yaşlı yetişkinlerin iyi oluşunu olumlu etkilediğini göstermiştir. Çalışmada Van Willigen (2000), iyi oluş göstergesi olarak yaşam memnuniyeti ve algılanan sağlık olmak üzere iki ölçüt kullanırken, gönüllüğü temsilen gönüllülük durumunu, gönüllü çalışma saatlerini, gönüllü kuruluş türünü ve gönüllü kuruluş sayısını değişken olarak kullanmıştır. Çalışmada, gönüllü yaşlı yetişkinlerin, gönüllü olmayan yaşlı yetişkinlere kıyasla yaşamdan daha fazla memnun oldukları ve daha iyi sağlık bildirdikleri ortaya konmuştur. Buna ek olarak, son on iki ay içinde gönüllü olarak faaliyetlere katılan yaşlı yetişkinlerin, gönüllü genç yetişkinlere göre daha yüksek yaşam memnuniyetine sahip oldukları ve yaşlı gönüllülerin faaliyete katıldıkları her saat için genç gönüllülere göre sağlıklarının daha iyi olduğu bulunmuştur. Son olarak, yaşlılar arasında dini temelli gönüllülük yaygın iken, gençler arasında iş ve eğitim amaçlı gönüllülük daha fazla yaygın olduğu ortaya çıkmıştır.

Morrow-Howell ve diğerleri (2003), yaşlı yetişkinlerde bildirilen sağlık durumu, fiziksel bağımlılık ve depresyonu içeren iyi oluş ile gönüllülük arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. ACL (American's Changing Lives Study)'nin üç dalgasının (1986, 1989, 1994) kullanıldığı çalışmada gönüllülük, gönüllülük durumu, gönüllü çalışma saatleri, gönüllü kuruluş türü, gönüllü kuruluş sayısı ve gönüllülüğün algılanan faydaları olmak üzere beş farklı boyutta ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, son on iki ay içinde gönüllü etkinliklerde yer alanlar, gönüllü etkinliklerde yer almayanlara göre daha yüksek iyi oluşa sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca gönüllü çalışma saatlerinin artması daha yüksek iyi oluş düzeyi ile ilişkili olsa da yılda 100 saatten daha fazla katılım düzeyinin iyi oluş ile ilişkili olmadığı bulunmuştur. Çalışmada, birden fazla gönüllü kuruluşa katılımın iyi oluş üzerinde pozitif etkisi olduğuna ilişkin hipotezi destekleyen sonuçlar elde edilememiştir. Ancak, diğer kuruluş türleriyle karşılaştırıldığında dini bir kuruluşun gönüllü faaliyetlerine katılımın iyi oluşa en yüksek katkıyı yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Meier ve Stutzer (2008), Almaya Sosyo-Ekonomik Panel (GSOEP)'in 1985-1999 dönemi verilerini kullanarak 22,000 birey üzerinde gönüllülüğün yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, en küçük kareler yöntemi kullanarak gönüllülük faaliyetinin bireyin yaşam memnuniyetini olumlu etkilediğini göstermişlerdir. Çalışmada, yaşamdan memnuniyeti katılımcılara sorulan 11 ölçekli "Bütün her şey göz önüne alındığında hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?" sorusu ile ölçülürken, gönüllülük boş zamanı değerlendirme aktivitesi olarak "Gönüllü faaliyetlerine hangi sıklıkla katılırsınız?" sorusu ile ölçülmüştür. Meier ve Stutzer (2008), gönüllülük sorusuna ait tüm anket şıklarını birer kukla değişkene çevirerek haftada ya da ayda en az bir kez gönüllü faaliyetlere katılanların, gönüllü faaliyetlere katılmayanlara kıyasla daha yüksek yaşam memnuniyeti bildirdiklerini bulmuşlardır. Meier ve Stutzer (2008) ayrıca, gönüllü etkinliklerde yer alan kişilerin temel motivasyonları iki temel başlık altında incelemişler ve gönüllülük faaliyetine içsel nedenlerle katılanların, kendini geliştirme, takdir ve övgü kazanma gibi dışsal güdüler ile faaliyetlere katılanlara göre yaşamdan daha fazla memnun olduklarını tespit etmişlerdir. Çalışmada, Almanya'nın yeniden birleşmesiyle gönüllü iş yapma fırsatını kaybeden insanların yaşam memnuniyetleri 1990-1992 döneminde önemli ölçüde düştüğü ortaya çıkmıştır. Bu düşüş, özellikle Doğu Almanya'daki gönüllü kuruluşların faaliyetlerine katılan bireyler için daha belirgindir.

Fiorillo (2012), 1993-2000 dönemini kapsayan MSH (Multiscopo Survey of Households) verilerini kullanarak İtalya’da gönüllülük ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Sıralı probit modelini ve en küçük kareler yöntemini kullanan Fiorillo (2012) çalışmasında, gönüllü faaliyetlere katılımın boş zaman, sosyal ilişkiler ve ekonomik durum memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Fiorillo (2012) göre bu sonuç, birey dışsal güdüyle bile hareket etse gönüllülük davranışından fayda elde ettiğini göstermektedir.

Gönüllüğün mutluluk üzerindeki etkisini inceleyen Binder ve Freytag (2013), 15,000 birey üzerine yapılan İngiliz Hanehalkı Araştırması (BHPS, 1991)’nın verilerini kullanarak gönüllü faaliyetlere düzenli katılımın mutluluğu olumlu etkilediğini bulmuşlardır. Sabit etkiler modelinin kullanıldığı çalışmada dışadönüklük, deneyime açıklık, duygusal dengesizlik, uyumluluk ve sorumluluğu içeren kişisel özellikler, sosyal ağlar ve güven kontrol edildiğinde bile düzenli gönüllülüğün mutluluğu olumlu etkilediği saptanmıştır. Buna ek olarak, haftada en az bir kez gönüllü faaliyetlere katılımı sürdüren kişilerin zaman içinde mutluluklarının arttığı, ancak gönüllüğün kişilerin duygusal dengesizliklerini azaltmaya izin verdiği sürece bu artışın devam edeceği bulunmuştur.

Tanskanen ve Danielsbacka (2016), Gentrans (Generational Transmissions in Finland) anketinden elde edilen verileri kullanarak Finlandiya’da genç nesil (1962-1993 doğumlu) ve yaşlı nesil (1945-1950 doğumlu) için iyi oluş ile mutluluk arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İyi oluş göstergesi olarak algılanan sağlığın ve mutluluğun kullanıldığı çalışmada, son on iki ay içinde gönüllü faaliyetlere katılan yaşlı neslin, gönüllü faaliyetlere katılmayan yaşlı nesle göre daha mutlu olduğu saptanmıştır. Ancak yaşlı nesil için para bağıışı ve mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çalışmada ayrıca, son on iki ay içinde bir hayır kurumuna para bağıışı yapan genç neslin, para bağıışı yapmayan genç nesle kıyasla daha yüksek düzeyde mutluluğa sahip olduğu, ancak genç neslin gönüllü etkinliklere zaman ayırdığında mutlu olmadığı ortaya çıkmıştır. Tanskanen ve Danielsbacka (2016) açısından bu sonuç, kişilerin yaşamları sürecinde üstendikleri farklı rollerden kaynaklanmaktadır. Buna göre, işten emekliye ayrılan yaşlı neslin başkalarına ayıracak boş zamanları daha fazla iken, çalışan ve bakmakla yükümlü bir ailesi olan genç neslin gönüllülük faaliyetine ayıracak fazla zamanı yoktur.

Çolak (2018), sosyal fayda projelerinde gönüllü olarak çalışan üniversite öğrencilerinin mutluluk ve psikolojik yardım aramaya gönüllülük düzeyleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yaşa ve cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmıştır. Çalışma sonucunda, kadınların erkeklere kıyasla daha mutlu olduğu ve üniversite öğrencilerinin yaşları arttıkça psikolojik yardım aramaya gönüllük ölçeğinden aldıkları puanların da artmış olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak, öğrencilerinin psikolojik yardım aramaya gönüllük ölçeğinden aldığı puanlar üzerinde cinsiyetin bir etkisi olmadığı ve mutluluk ölçeğinden aldığı puanlar üzerinde ise yaş farklılığının bir etkisi olmadığı ortaya konmuştur.

Magnani ve Zhu (2018), Hanehalkı Gelir ve İşgücü Dinamikleri Araştırması (HILDA)’nın 2001-2014 dönemi verilerini kullanarak Avustralya’da 21-65 yaş arası 60,701 birey üzerinde gönüllülük faaliyetinin öznel iyi oluş üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, sabit etkiler modeli aracılığıyla gönüllülük faaliyetinin daha yüksek düzeyde öznel iyi oluş ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca işsizliğin yaşam memnuniyeti üzerindeki olumsuz etkisinin %20’si gönüllülük faaliyeti ile telafi edildiği bulunmuştur. Çalışmada Magnani ve Zhu (2018), birey gönüllü olduktan bir yıl sonra uyum sağlayarak öznel iyi oluşu gönüllü olmadığı dönemdeki eski seviyesine geri döndüğünü ve dolayısıyla gönüllüğün öznel iyi oluş üzerindeki pozitif etkisinin kısa dönemli olduğunu göstermişlerdir. Son olarak çalışmada, sosyalleşmek, aidiyet duygusu ve yaşanan bölgeden memnuniyet aracılığıyla gönüllülüğün öznel iyi oluşu olumlu etkilediği gösterilmiştir.

Huang (2019), Dünya Değerler Araştırması (WVS)’nin 2010-2012 dalgasını kullanarak Asya toplumlarında gönüllülüğün iyi oluşu oluşturan mutluluk, yaşam memnuniyeti, algılanan sağlık ve hayat yeterliliği üzerindeki etkisini ayrı ayrı incelemiştir. Sıralı probit tahmin yönteminin kullanıldığı çalışmada, aktif gönüllülük ile iyi oluşun tüm göstergeleri arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca çalışmada, aktif olarak gönüllü faaliyetlere katılan yaşlı yetişkinlerin yüksek düzeyde iyi oluşa sahip oldukları saptanmıştır. Ancak genç yetişkinler için aktif gönüllülük ile iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Son olarak, gönüllülüğün iyi oluş üzerindeki etkisi gönüllülerin yaşıyla birlikte arttığı ortaya çıkmıştır.

Lee (2019), 2012 KGSS (Korean General Social Survey) verilerini kullanarak Güney Kore’de gönüllülük ve mutluluk arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin gelire göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmıştır. En küçük kareler yöntemini kullanan Lee (2019) çalışmasında, yerleşik bir topluluğu iyileştirmeye ve sosyal açıdan hassas gruplara yönelik gönüllüğün mutluluğu olumlu etkilediğini bulmuştur. Ancak araştırmacı, eğitim amaçlı gönüllülük ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Çalışmada Lee (2019), gelir düzeyi arttıkça sosyal açıdan hassas gruplara yönelik gönüllüğün mutluluk üzerindeki olumlu etkisinin de arttığını ortaya çıkarmıştır.

Saz-Gil, Gil-Lacruz ve Gil-Lacruz (2019a), Dünya Değerler Araştırması (WVS) 1994-2014 dönemi verilerini kullanarak Avrupa Ülkelerinde 51-70 yaş arasındaki bireyler için gönüllülüğün mutluluk üzerindeki etkisi cinsiyete ve nesle göre farklılık gösterip göstermediğini incelemişlerdir. Çalışmada Baby Boomers (1950-1965 doğumlu) neslinde, gönüllülüğün mutluluğa etkisi kadınlar için daha fazla olduğu; Silent (1925-1949 doğumlu) neslinde ise erkekler dine ve eğitime yönelik gönüllü faaliyetlere katıldıklarında yüksek mutluluk düzeyine ulaştıkları ortaya konmuştur. Çalışmada ayrıca, Doğu Avrupa Ülkelerinde yaşayan yaşlı yetişkinlerin, İsveç’te yaşayanlara kıyasla daha düşük mutluluk düzeyine sahip oldukları ve daha az gönüllü oldukları ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar açısından bu bulgu, zengin, eğitilmiş ve sosyal toplumlarda gönüllü olma olasılığının daha yüksek olduğunu gösterir.

Saz-Gil, Gil-Lacruz ve Gil-Lacruz (2019b), Şili, İspanya ve Meksika üzerine yaptıkları çalışmada, yaşlı yetişkinlerde gönüllülük ve iyi oluş arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmışlardır. Dünya Değerler Araştırması (WVS) 1994-2014 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada, logit tahmini sonucunda gönüllü faaliyetlere katılımın algılanan sağlığı ve yaşam memnuniyetini olumlu etkilediği, ancak gönüllülük ve mutluluk arasında bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Çalışmada ayrıca, gönüllülüğün iyi oluşa katkısı kadınlara kıyasla erkeklerde daha yüksek olduğu ve dini amaçlı gönüllü faaliyetlere katılımın erkeklerin yaşam memnuniyetini, kadınların ise mutluluğunu olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Son olarak çevreci, tüketici ve hayır gibi kuruluşlarda gönüllülüğün her iki cinsiyetin de mutluluğunu arttırdığı ortaya çıkmıştır.

Soyyigit (2019), Türkiye’de yaşayan 18-30 yaş arasındaki 1220 gencin sosyal sorumluluk çalışmalarına gönüllü katılımıyla algılanan ebeveyn tutumları, motivasyon ve iyi oluş arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada Soyuyigit (2019), gönüllü faaliyetlere katılım ile iyi oluş ve gönüllülük motivasyonları arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu, ancak gönüllü faaliyetlere katılım ile algılanan ebeveyn tutumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.

Düşük benlik saygısının iyi oluş üzerindeki olumsuz etkisini ve gönüllülüğün bu etkiye karşı koruyup korumadığını araştıran Russell ve diğerleri (2019), Amerika Birleşik Devletleri Orta Yaş Araştırması (MIDUS)’nın 2004-2006 ve 2013-2014 dalgasını kullanmışlardır. Dört farklı hipotezin test edildiği çalışmada, düşük benlik saygısının bireylerin aidiyet duygusunu ve yaşam memnuniyetini olumsuz etkilediği, ancak bu etki herhangi bir çıkar gözetmeksizin gönüllü etkinliklerde yer alan bireyler için daha az olduğu tespit edilmiştir.

Krasnozhan ve Levendis (2020) yaptıkları çalışmada, GSS (General Social Survey)’nin dört dalgasını (2002, 2004, 2012, 2014) kullanarak bir kuruma yapılan para bağışının ve gönüllü faaliyetlere katılımın mutluluk üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sıralı logit tahmin yönteminin kullanıldığı çalışmada, sosyo-ekonomik faktörler kontrol edildiğinde bile gönüllülük ile mutluluk arasında zayıf da olsa, olumlu bir ilişki saptanmıştır. Buna ek olarak, gönüllülüğe kıyasla istihdamın ve gelirin mutluluk ile daha güçlü bir şekilde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Çapçı (2021), gönüllülük faaliyetlerine katılım sağlayan 18-35 yaş aralığındaki toplam 420 genç yetişkinde özgeçmiş düzeyi, kişilik özellikleri ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma sonucunda, gönüllü genç yetişkinlerin kişilik özellikleri toplam özgeçmiş düzeyi ile yaşam doyumunu anlamlı düzeyde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca gönüllü genç yetişkinlerin gönüllülük süreleri arttıkça yaşam doyumunu düzeylerinin de arttığı saptanmıştır.

Lawton ve diğerleri (2021), BHPS (British Household Panel Survey) ve USoc (Understanding Society) 1996-2015 dönemi verilerini kullanarak gönüllülüğün öznel iyi oluş üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, son iki ay içinde gönüllü faaliyetlere katılan bireylerin, gönüllü faaliyetlere katılmayanlara kıyasla daha yüksek öznel iyi oluşa sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, bir kişinin gönüllü olarak çalışırken yaşadığı refah artışı, yıllık ortalama 911 sterlin maaş artışı ile eşdeğer olduğu ortaya konmuştur.

Gönüllü faaliyetlere katılımın öznel iyi oluş üzerindeki etkisini araştıran Qu (2022), ATUS (American Time Use Survey)’un 2010-2013 dönemi verilerini kullanmıştır. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı çalışmada, işsiz gönüllülerin bir işte çalışan gönüllülere kıyasla öznel iyi oluşlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öte yandan, gönüllü yaşlı yetişkinlerin, gönüllü genç yetişkinlere göre daha yüksek öznel iyi oluşa sahip olduğu saptanmıştır. Çalışmada Qu (2022), gönüllü faaliyetlere katılımın mutluluğu olumlu yönde etkilerken, üzüntüyü olumsuz yönde etkilediğini ortaya çıkarmıştır.

Ampirik Analiz

Kullanılan Veriler

Dünya genelinde gönüllülük ve mutluluk arasındaki ilişkiyi araştırmak için Dünya Değerler Araştırması’nın (WVS) üçüncü (1995-1998), beşinci (2005-2009), altıncı (2010-2014) ve yedinci (2017-2020) dalgası kullanılmıştır. Toplam 7 dalgadan oluşan WVS’nin temel amacı kültürel değerlerin karşılaştırmalı olarak saptanmasıdır. İlk olarak 1981 yılında 25 ülkede yapılan WVS ekonomi, siyaset, demokrasi, çalışma hayatı, yaşamın algılanması, çevre, din, sosyal ilişkiler, küreselleşme gibi alanlarda bilgi sağlamaktadır.

WVS’nin üçüncü, beşinci, altıncı ve yedinci dalgası 101 ülkede¹ 15 yaş ve üzeri toplam 329,470 bireyle gerçekleştirilmiştir. Sadece bu dört dalgada katılımcılara gönüllü kuruluşların faaliyetlerine katılıp katılmadıklarına dair sorular yöneltildiği için çalışmada söz konusu dört dalga kullanılmıştır.

¹Bu ülkeler şu şekilde sıralanabilir: ABD, Almanya, Andora, Arjantin, Arnavutluk, Avustralya, Azerbaycan, Bangladeş, Bolivya, Bosna Hersek, Brezilya, Belarus, Bulgaristan, Burkina Faso, Cezayir, Çek Cumhuriyeti, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Endonezya, Ermenistan, Ekvador, El Salvador, Etiyopya, Estonya, Fas, Finlandiya, Fransa, Filistin, Filipinler, Gana, Guatemala, Gürcistan, Güney Afrika, Güney Kore, Haiti, Hırvatistan, Hindistan, Hong Kong, Hollanda, Irak, İngiltere, İtalya, İspanya, İsveç, İsviçre, İran, Japonya, Kanada, Karadağ, Katar, Kazakistan, Kıbrıs, Kırgızistan, Kolombiya, Kuveyt, Kuzey Makedonya, Letonya, Libya, Litvanya, Lübnan, Macaristan, Makao, Malezya, Mali, Meksika, Moldova, Myanmar, Mısır, Nikaragua, Nijerya, Norveç, Özbekistan, Pakistan, Peru, Polonya, Portekiz, Porto Riko, Romanya, Rusya, Ruanda, Sırbistan, Singapur, Slovakya, Slovenya, Şili, Tacikistan, Tayland, Tayvan, Trinidad ve Tobago, Tunus, Türkiye, Ukrayna, Uruguay, Ürdün, Venezuela, Vietnam, Yemen, Yeni Zelanda, Yunanistan, Zambiya, Zimbabve.

Model ve Değişkenler

Mutluluk ve gönüllülük arasındaki ilişki aşağıdaki mikroekonometrik mutluluk denklemi ile tahmin edilmiştir:

$$h_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \gamma V_{it} + f_i + n_t + e_{it}$$

Denklemden h_{it} bireyin t yılında bildirdiği mutluluk düzeyini, X_{it} sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik faktörleri, V_{it} gönüllülüğü, f_i bireysel sabit etkileri, n_t zaman sabit etkileri, e_{it} hata terimini göstermektedir. Sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik faktörler arasında; yaş, cinsiyet, gelir, gelir sıralaması, çocuk sayısı, medeni durum, çalışma durumu, eğitim durumu, sağlık, güven ve dindarlık yer almaktadır. Ülke düzeyindeki coğrafi ve kültürel farklılıkları kontrol etmek için ülke sabit etkileri, çeşitli anket dalgaları arasındaki farklılığı dikkate almak için zaman sabit etkileri mutluluk modeline eklenmiştir. Mutluluk değişkeni sıralı kategorilere sahip bir bağımlı değişken olduğu için tahmin yöntemi olarak sıralı logit kullanılmıştır. Veriler STATA 16 paket programı ile analiz edilmiştir.

Denklemin 1'deki gönüllülük değişkenine temsili olarak WVS'de yer alan on gönüllü kuruluşa aktif üyelik ile ilgili sorular kullanılmıştır. Katılımcılardan (a) dini, (b) spor-eglençe, (c) sanat-müzik-eğitim, (d) işçi sendikası, (e) siyasi parti, (f) çevreci, (g) meslek, (h) hayır, (i) tüketici ve (j) yardım gönüllü kuruluşların etkinliklerine aktif katılım hakkında bilgiler elde edilmiştir. Gönüllülüğün mutluluk üzerindeki etkisini araştırmak için katılımcıların on gönüllü kuruluşlardan herhangi birinde aktif faaliyette bulunup bulunmadığını ölçen gönüllülük değişkeni oluşturulmuştur. Ayrıca gönüllülüğün etkisi, gönüllü faaliyetlerin türüne göre nasıl değiştiğini analiz etmek için literatürdeki ampirik çalışmalar (Sardinha, 2011; Huang, 2019; Saz-Gil vd., 2019a; Saz-Gil vd., 2019b ve Gil-Lacruz vd., 2020) dikkate alınarak on gönüllü kuruluş türü niteliğine göre dört farklı kategoride ele alınmıştır: (a) Toplumsal Farkındalık: çevreci, hayır ve tüketici kuruluşlarına ve aynı sorunu (örneğin hastalık, bağımlılık gibi) paylaşan insanların birbirleriyle yardımlaşmak için kurdukları gruplara aktif katılım; (b) Mesleki ve Siyasi: siyasi parti, sendika ve mesleki kuruluşlara aktif katılım; (c) Eğitim ve Boş Zaman: eğitim, sanat, müzik, kültür gibi gönüllü bir kuruluşa ve boş zaman değerlendirme kuruluşlarına aktif katılım ve (d) Dini kuruluşlara aktif katılım. Denklem 1'e dahil edilen diğer değişkenlerin (sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik) açıklamaları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Tanımlamaları

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımlamaları
Mutluluk	Bugünlerde, genel olarak mutlu olup olmadığınızı söyler misiniz? Çok mutluyum, Biraz mutluyum, Pek mutlu değilim, Hiç mutlu değilim.
Yaş	Yaş Grubu 15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64, 65 ve üzeri
Cinsiyet	Erkek, Kadın
Medeni Durum	Medeni durumunuz nedir? Evli, Evli gibi birlikte yaşamakta, Boşanmış, Evli fakat eşinden ayrı yaşıyor, Eşi ölmüş yani dul, Bekar
Çalışma Durumu	Bir işte çalışıyor musunuz? Ücretli ve tam zamanlı, Ücretli ve yarı zamanlı, Kendi işimin sahibiyim, Emekli, Ev kadını, Öğrenci, İşsiz
Çocuk Sayısı	Kaç çocuğunuz var? 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve üzeri
Eğitim Durumu	Eğitim durumunuz nedir? Bir okul bitirmedim, İlkokul Mezunu, Ortaokul Mezunu, Lise Mezunu, Üniversite Mezunu
Gelir Grubu	Düşük Gelir, Orta Gelir, Yüksek Gelir
Gelir Sıralaması	Ülkede yaşayan insanların, gelir durumları 10 puanlı bir cetvelde yerleştirilse, siz kendinizi bu cetvelin neresinde görürsünüz? Cetvelde "1" en alt gelir grubunu, "10" ise en üst gelir grubunu gösterir.
Bildirilmiş Sağlık Durumu	Bugünlerde sağlık durumunuz nasıl? İyi, Orta, Kötü
Güven	Sizce insanların çoğunluğuna güvenilir mi? İnsanların çoğuna güvenilir, Çok dikkatli olmak gerekir
Dindarlık	Dini bir kuruluşa (camiye/sinagoga/kiliseye) gidip gitmediğinize bakmaksızın dindar bir kişi misiniz? Dindar, Dindar değil, Ateist (Tanrı'ya inanmaz)
Gönüllülük	En az bir gönüllü kuruluşun faaliyetlerine aktif katılım
Toplumsal Farkındalık Kuruluşlarında Gönüllülük	Çevreci, hayır, tüketici ve yardım kuruluşların faaliyetlerine aktif katılım
Mesleki ve Siyasi Kuruluşlarda Gönüllülük	Siyasi parti, sendika ve mesleki kuruluşların faaliyetlerine aktif katılım
Eğitim ve Boş Zaman Değerlendirme Kuruluşlarında Gönüllülük	Eğitim, sanat, müzik, kültür gibi alanlarda çalışan bir kuruluşun ve boş zaman değerlendirme kuruluşların faaliyetlerine aktif katılım
Dini Kuruluşlarda Gönüllülük	Dini kuruluşların faaliyetlerine aktif katılım

Bulgular

WVS'deki tüm ülkeleri kapsayan sıralı logit tahmin sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Mutluluk ile gönüllülük arasındaki ilişki değişkenlerin ayrı ayrı dahil edildiği üç model ile araştırılmıştır. İlk model sadece sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik değişkenler eklenerek oluşturulmuştur. Literatürde, gönüllü kuruluş türleri ve en az bir gönüllü kuruluşa aktif katılım mutluluk modeline ayrı ayrı eklenildiği için iki ayrı model (Model 2 ve Model 3) oluşturulmuştur. Böylece gönüllülüğün net etkisi değerlendirilmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde, sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik değişkenlerin literatür doğrultusunda beklenen işaretlere sahip oldukları görülmektedir. Model 1'in bulgularına göre, kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek düzeyde mutlu olma olasılığı 1,101 kat daha fazladır. Yaş değişkeninin kesikli olarak analiz edildiği model 1'de, yaş ile mutluluk arasında U şeklinde ilişki tespit edilmiştir. U şeklindeki ilişki, orta yaş grubundaki bireylerin en mutsuz kişiler olduğunu göstermektedir. Model 1'de en düşük mutluluk düzeyi 45-54 yaş grubunda olduğu rapor edilmiştir.

Model 1'deki hesaplanan fark oranına göre evliler, bekârlara kıyasla 1,614 kat daha fazla mutludur. İşsizlik değişkeninin fark oranı 0,738 bulunmuştur. Bu değere göre işsiz olan bireylerin bir işte çalışan bireylere oranla mutlu olma olasılığı 0,738 kat daha azdır. Model 1'e göre, çocuk sayısı ile mutluluk arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Bu doğrultuda bireyin sahip olduğu çocuk sayısı arttığında mutlu olma olasılığı 1,019 kat artmaktadır. Eğitim durumu incelendiğinde, ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunlarının bir okul bitirmeyenlere göre sırasıyla 1,036, 1,060, 1,051, 1,054 kat daha fazla mutlu olduğu ifade edilebilir. Gelir düzeyine bakıldığında, düşük gelir grubunda yer alan bireylere kıyasla orta ve yüksek gelir grubunda yer alanların daha yüksek düzeyde mutlu olma olasılıkları sırasıyla 1,092 ve 1,125 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da gelir düzeyi arttıkça bireylerin daha mutlu olduğunu gösterir.

Tablo 2'de yer alan gelir sıralaması değişkeni, bireyin gelir durumu bakımından nispi konumunun nasıl olduğunu göstermektedir. Model 1'deki fark oranına göre, bireyin gelir sıralaması bir üst seviyeye çıktığında mutlu olma olasılığı 1,094 kat artmaktadır. Bu durum, nispi geliri artan bireyin daha yüksek mutluluk düzeyine ulaştığı şeklinde değerlendirilebilir. Model 1'deki bulgulara göre, mutluluk ile bildirilen sağlık durumu arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Sağlığını iyi olarak bildirenler, orta ve kötü olarak bildirenler ile kıyaslandığında 2,952 kat daha mutlu olduğu ifade edilebilir.

Model 1'de güven değişkeninin fark oranı 1,199 olarak hesaplanmıştır. Bu değere göre insanlara güvenen bireyler, güven duygusu düşük olanlara oranla mutluluk düzeyleri 1,199 kat daha fazladır. Bu sonuçtan başkalarıyla iş yaparken ya da bir ilişki kurarken dikkatli olan insanların mutluluk düzeylerinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Mutluluk konusu dindarlık durumuna göre değerlendirildiğinde, kendini dindar bir kişi olarak görenler diğerlerine kıyasla yüksek düzeyde mutlu olma olasılıkları 1,280 kat daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2'deki Model 2'ye, Model 1'deki değişkenlere ek olarak gönüllülük değişkeni eklenmiştir. Literatüre uyumlu olarak gönüllülük değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Elde edilen fark oranına göre, en az bir gönüllü kuruluşun faaliyetlerine aktif olarak katılan bireylerin mutluluk düzeyleri diğerlerine oranla 1,222 kat daha fazladır. Bu bağlamda herhangi bir karşılık beklemeden gönüllü kuruluşların yönetiminde görev alan ve önemli faaliyetlerine düzenli olarak katılan insanlar daha mutlu bir yaşam sürmektedir.

Tablo 2'deki Model 3'e ise dört kategoride ele alınan gönüllü faaliyet türleri eklenmiştir. Gönüllülük türlerine bakıldığında, toplumsal farkındalık kategorisi 0,10 düzeyinde anlamlı bulunamadığı görülmektedir. Ayrıca mesleki ve siyasi gönüllülük kategorisi, eğitim-boş zaman ve din kategorilerine kıyasla anlamlılık düzeyi daha düşüktür. Bu bulgu, içsel güdülerle gönüllü faaliyetlere katılan bireylerin daha mutlu olduklarının bir göstergesidir. Hesaplanan fark oranlarına göre, mesleki ve siyasi gönüllü kuruluşların etkinliklerinde aktif olarak yer alan bireyler diğerlerine oranla 1,266 kat daha fazla mutluyken, dini kuruluşlarda aktif olarak gönüllü işler yapanlar diğerlerine oranla 1,307 kat daha fazla mutludur. Aynı şekilde eğitim, kültür, müzik, sanat gibi kuruluşlara ve boş zaman değerlendirme kuruluşlarına aktif olarak katılanlar diğerlerine kıyasla 1,407 kat daha yüksek mutluluk düzeyine sahiptir.

Tablo 2. Ana Modelin Sıralı Logit Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Model 1		Model 2		Model 3	
	Katsayı	Fark Oranı	Katsayı	Fark Oranı	Katsayı	Fark Oranı
Yaş 15-24	0,347*** (0,0224)	1,414*** (0,0317)	0,346*** (0,0225)	1,413*** (0,0317)	0,394*** (0,0377)	1,483*** (0,0559)
Yaş 25-34	0,0338* (0,0198)	1,034* (0,0205)	0,0388* (0,0198)	1,040* (0,0206)	0,0915*** (0,0336)	1,096*** (0,0368)
Yaş 35-44	-0,112*** (0,0190)	0,894*** (0,0169)	-0,111*** (0,0190)	0,895*** (0,0170)	-0,0890*** (0,0324)	0,915*** (0,0296)
Yaş 45-54	-0,184*** (0,0192)	0,832*** (0,0160)	-0,185*** (0,0192)	0,831*** (0,0159)	-0,117*** (0,0324)	0,890*** (0,0288)
Yaş 55-64	-0,131*** (0,0200)	0,877*** (0,0175)	-0,132*** (0,0200)	0,876*** (0,0175)	-0,130*** (0,0338)	0,878*** (0,0296)
Kadın	0,0964***	1,101***	0,104***	1,109***	0,0997***	1,105***

	(0,00954)	(0,0105)	(0,00955)	(0,0106)	(0,0161)	(0,0178)
Evli	0,479***	1,614***	0,478***	1,614***	0,439***	1,551***
	(0,0115)	(0,0186)	(0,0116)	(0,0186)	(0,0196)	(0,0304)
İşsiz	-0,304***	0,738***	-0,294***	0,745***	-0,262***	0,769***
	(0,0171)	(0,0126)	(0,0171)	(0,0128)	(0,0275)	(0,0212)
Çocuk Sayısı	0,0191***	1,019***	0,0187***	1,019***	0,0343***	1,035***
	(0,00415)	(0,00423)	(0,00415)	(0,00423)	(0,00698)	(0,00722)
İlkokul Mezunu	0,0358**	1,036**	0,0399**	1,041**	0,0845***	1,088***
	(0,0166)	(0,0172)	(0,0166)	(0,0173)	(0,0302)	(0,0329)
Ortaokul Mezunu	0,0581***	1,060***	0,0531***	1,054***	0,0759***	1,079***
	(0,0151)	(0,0160)	(0,0151)	(0,0160)	(0,0253)	(0,0273)
Lise Mezunu	0,0495***	1,051***	0,0403**	1,041**	0,0979***	1,103***
	(0,0159)	(0,0167)	(0,0159)	(0,0166)	(0,0259)	(0,0286)
Üniversite Mezunu	0,0528***	1,054***	0,0294**	1,030**	0,0830***	1,087***
	(0,0148)	(0,0156)	(0,0149)	(0,0153)	(0,0248)	(0,0270)
Gelir Sıralaması	0,0897***	1,094***	0,0875***	1,091***	0,113***	1,120***
	(0,00503)	(0,00551)	(0,00504)	(0,00550)	(0,00849)	(0,00950)
Orta Gelir	0,0880***	1,092***	0,0918***	1,096***	0,138***	1,148***
	(0,0191)	(0,0209)	(0,0191)	(0,0210)	(0,0326)	(0,0375)
Yüksek Gelir	0,118***	1,125***	0,121***	1,129***	0,209***	1,232***
	(0,0359)	(0,0404)	(0,0359)	(0,0406)	(0,0599)	(0,0738)
Sağlık İyi	1,082***	2,952***	1,078***	2,940***	1,103***	3,012***
	(0,0116)	(0,0342)	(0,0116)	(0,0341)	(0,0201)	(0,0605)
Güven	0,182***	1,199***	0,173***	1,189***	0,206***	1,228***
	(0,0115)	(0,0138)	(0,0115)	(0,0137)	(0,0204)	(0,0250)
Dindarlık	0,247***	1,280***	0,228***	1,257***	0,179***	1,196***
	(0,0113)	(0,0145)	(0,0113)	(0,0143)	(0,0201)	(0,0241)
Gönüllülük			0,201***	1,222***		
			(0,0110)	(0,0135)		
Toplumsal Farkındalık Gönüllüğü					0,205	1,228
					(0,190)	(0,233)
Mesleki ve Siyasi Gönüllülük					0,236*	1,266*
					(0,135)	(0,171)
Eğitim ve Boş Zaman Gönüllüğü					0,341***	1,407***
					(0,0484)	(0,0681)
Dini Gönüllük					0,267***	1,307***
					(0,0242)	(0,0317)
Eşik1	-0,0577	0,944	-0,0279	0,972	-1,489***	0,226***
	(0,0739)	(0,0698)	(0,0740)	(0,0719)	(0,0845)	(0,0191)
Eşik2	2,285***	9,827***	2,316***	10,14***	0,713***	2,039***
	(0,0736)	(0,723)	(0,0736)	(0,746)	(0,0814)	(0,166)
Eşik3	5,219***	184,7***	5,254***	191,3***	3,568***	35,46***
	(0,0745)	(13,76)	(0,0746)	(14,27)	(0,0830)	(2,942)
Gözlem	177,210	177,210	177,210	177,210	62,919	62,919
Pseudo R-kare	0,116	0,116	0,117	0,117	0,104	0,104
LR Ki-kare	44421	44421	44753	44753	13812	13812
Prob > Ki-kare	0	0	0	0	0	0

Not= Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Anlamlılık düzeyleri: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. Denklem tahminleri, ülke sabit etkilerini ve zaman sabit etkilerini içermektedir. **Temel sınıfları:** Yaşı 65 ve üzeri olanlar, erkek, bekâr, çalışanlar, bir okul bitiremeyenler, düşük gelirli bireyler, sağlığı orta ve kötü olanlar, insanlara güvenmeyen bireyler, dindar olmayanlar, aktif olarak gönüllü faaliyetlere katılmayan bireyler, toplumsal farkındalık, mesleki ve siyasi, eğitim ve boş zaman değerlendirme ve dini kuruluşların gönüllü faaliyetlerini aktif olarak katılmayan bireyleri göstermektedir.

Gönüllülük davranışında yaşın önemli bir farklılık olduğu düşünüldüğünden yaş gruplarına göre gönüllülerin mutluluk düzeyleri incelenmiştir. Tablo 3'te yer alan tahmin sonuçları doğrultusunda, tüm yaş grupları için gönüllülük ve mutluluk arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Gönüllülük değişkeninin katsayısı 15-24 yaş grubu için 0,139, 25-34 yaş grubu için 0,199, 35-44 yaş grubu için 0,176, 45-54 yaş grubu için 0,242, 55-64 yaş grubu için 0,194 ve 65 ve üzeri yaş grubu için

0,280 olarak tespit edilmiştir. Fark oranlarına göre, gönüllü faaliyetlere aktif katılımın mutluluk üzerindeki etkisi yaşları 65 ve üstü olan bireyler için daha fazladır.

Tablo 3. Yaş Gruplarına Göre Gönüllülük Değişkeni için Sıralı Logit Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Yaş 15-24	Yaş 25-34	Yaş 35-44	Yaş 45-54	Yaş 55-64	Yaş 65ve+
Kadın	0,173*** (0,0235)	0,110*** (0,0199)	0,123*** (0,0211)	0,0845*** (0,0240)	0,130*** (0,0282)	0,0847*** (0,0316)
Evli	0,377*** (0,0380)	0,460*** (0,0237)	0,527*** (0,0269)	0,477*** (0,0298)	0,605*** (0,0326)	0,536*** (0,0328)
İşsiz	-0,227*** (0,0333)	-0,318*** (0,0327)	-0,327*** (0,0402)	-0,401*** (0,0457)	-0,319*** (0,0589)	-0,293*** (0,105)
Çocuk Sayısı	-0,0219 (0,0177)	-0,0177* (0,00958)	-0,00200 (0,00896)	0,0191* (0,00989)	0,0370*** (0,0110)	0,0729*** (0,0112)
İlkokul Mezunu	0,0674 (0,0493)	0,125*** (0,0401)	0,0720* (0,0395)	0,0384 (0,0407)	-0,0527 (0,0426)	0,0118 (0,0396)
Ortaokul Mezunu	0,0728** (0,0371)	0,0328 (0,0321)	0,0359 (0,0337)	0,0234 (0,0382)	0,0512 (0,0435)	0,147*** (0,0476)
Lise Mezunu	0,0330 (0,0355)	0,0211 (0,0331)	0,0288 (0,0357)	0,0110 (0,0411)	0,0239 (0,0482)	0,166*** (0,0555)
Üniversite Mezunu	0,0287 (0,0354)	0,0868*** (0,0312)	-0,0148 (0,0335)	-0,118*** (0,0382)	-0,0153 (0,0438)	0,181*** (0,0486)
Gelir Sıralaması	0,0827*** (0,0122)	0,0928*** (0,0103)	0,0998*** (0,0111)	0,0787*** (0,0126)	0,0748*** (0,0147)	0,0968*** (0,0165)
Orta Gelir	0,0421 (0,0477)	0,115*** (0,0397)	0,0411 (0,0424)	0,140*** (0,0481)	0,106* (0,0545)	0,103* (0,0579)
Yüksek Gelir	0,0824 (0,0868)	0,142* (0,0732)	0,104 (0,0786)	0,240*** (0,0896)	0,120 (0,105)	-0,0419 (0,121)
Sağlık İyi	1,137*** (0,0317)	1,116*** (0,0253)	1,077*** (0,0257)	1,049*** (0,0279)	1,021*** (0,0312)	1,022*** (0,0342)
Güven	0,160*** (0,0294)	0,148*** (0,0245)	0,184*** (0,0255)	0,229*** (0,0286)	0,147*** (0,0323)	0,177*** (0,0337)
Dindarlık	0,229*** (0,0278)	0,171*** (0,0237)	0,309*** (0,0250)	0,232*** (0,0284)	0,194*** (0,0325)	0,230*** (0,0354)
Gönüllülük	0,139*** (0,0264)	0,199*** (0,0228)	0,176*** (0,0244)	0,242*** (0,0275)	0,194*** (0,0322)	0,280*** (0,0348)
Eşik1	-0,583*** (0,178)	0,00864 (0,152)	0,497*** (0,155)	-0,164 (0,186)	-0,0122 (0,215)	-0,00633 (0,223)
Eşik2	1,864*** (0,176)	2,423*** (0,151)	2,864*** (0,154)	2,180*** (0,185)	2,324*** (0,215)	2,264*** (0,223)
Eşik3	4,656*** (0,178)	5,319*** (0,153)	5,906*** (0,157)	5,253*** (0,187)	5,293*** (0,217)	5,253*** (0,226)
Gözlem	29,650	41,721	37,013	28,787	21,434	18,605
Pseudo R-kare	0,0892	0,104	0,119	0,125	0,132	0,157
LR Ki-kare	5531	9136	9351	7732	6310	6708
Prob > Ki-kare	0	0	0	0	0	0

Not= Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Anlamlılık düzeyleri: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. Denklem tahminleri, ülke sabit etkilerini ve zaman sabit etkilerini içermektedir.

Tablo 4’de yaş gruplarına göre farklı türdeki gönüllü kuruluşların regresyon sonuçları rapor edilmiştir. Tüm yaş grupları için toplumsal farkındalık faaliyetlerine ve mesleki ve siyasi faaliyetlere gönüllü olarak aktif katılmak modellerde anlamsızdır. Ancak boş zaman değerlendirme kuruluşlarında ve eğitim, müzik, sanat, kültür gibi kuruluşlarda aktif gönüllülük ve mutluluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, dini gönüllülük değişkeni için 15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64, 65 ve üzeri yaş gruplarında katsayılar sırasıyla 0,202, 0,215, 0,224, 0,286, 0,284, 0,450 olarak saptanmıştır. Bu bağlamda bireylerin yaşı arttıkça dini kuruluşlarda yaptıkları gönüllü işlerin mutluluk üzerindeki olumlu etkisi de artmaktadır. Tablo 4’deki katsayı tahminlerine göre, boş zaman değerlendirme kuruluşlarında ve eğitim, müzik, sanat, kültür gibi kuruluşlarda aktif gönüllülüğün mutluluk üzerindeki etkisi 25-34 yaş grubu için en yüksek iken (0,475), 15-24 yaş grubu için en düşüktür (0,214).

Tablo 4. Yaş Gruplarına Göre Gönüllülük Türleri için Sıralı Logit Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Yaş 15-24	Yaş 25-34	Yaş 35-44	Yaş 45-54	Yaş 55-64	Yaş 65ve+
Kadın	0,161*** (0,0381)	0,0463 (0,0334)	0,129*** (0,0366)	0,0791* (0,0407)	0,234*** (0,0481)	0,0657 (0,0544)
Evli	0,284*** (0,0637)	0,418*** (0,0403)	0,471*** (0,0466)	0,471*** (0,0498)	0,599*** (0,0552)	0,541*** (0,0564)
İşsiz	-0,225*** (0,0535)	-0,341*** (0,0517)	-0,333*** (0,0653)	-0,308*** (0,0758)	-0,107 (0,0930)	-0,169 (0,165)
Çocuk Sayısı	0,0219 (0,0278)	0,0224 (0,0159)	0,0121 (0,0152)	0,0478*** (0,0163)	0,0405** (0,0188)	0,108*** (0,0199)
İlkokul Mezunu	-0,00408 (0,0857)	0,124* (0,0706)	0,0805 (0,0709)	0,0851 (0,0736)	-0,0162 (0,0816)	0,0810 (0,0765)
Ortaokul Mezunu	0,147** (0,0609)	0,0754 (0,0532)	0,0299 (0,0570)	0,0638 (0,0637)	0,113 (0,0744)	0,0794 (0,0797)
Lise Mezunu	0,125** (0,0565)	0,116** (0,0541)	0,101* (0,0599)	0,0308 (0,0672)	0,0351 (0,0795)	0,173** (0,0869)
Üniversite Mezunu	0,0806 (0,0568)	0,202*** (0,0518)	0,0536 (0,0579)	-0,0958 (0,0646)	0,0141 (0,0745)	0,255*** (0,0791)
Gelir Sıralaması	0,121*** (0,0197)	0,104*** (0,0173)	0,134*** (0,0194)	0,0893*** (0,0215)	0,0892*** (0,0250)	0,140*** (0,0276)
Orta Gelir	0,0230 (0,0788)	0,251*** (0,0675)	0,0635 (0,0746)	0,256*** (0,0822)	0,0315 (0,0937)	0,146 (0,0986)
Yüksek Gelir	0,122 (0,139)	0,345*** (0,121)	0,171 (0,136)	0,466*** (0,152)	0,0990 (0,177)	-0,262 (0,199)
Sağlık İyi	1,184*** (0,0564)	1,126*** (0,0447)	1,058*** (0,0455)	1,030*** (0,0473)	1,175*** (0,0535)	1,074*** (0,0586)
Güven	0,147*** (0,0489)	0,141*** (0,0426)	0,246*** (0,0465)	0,200*** (0,0513)	0,241*** (0,0578)	0,339*** (0,0616)
Dindarlık	0,198*** (0,0477)	0,138*** (0,0424)	0,321*** (0,0458)	0,109** (0,0504)	0,0812 (0,0579)	0,196*** (0,0626)
Toplumsal Farkındalık Gönüllüğü	0,617 (0,549)	0,396 (0,344)	0,133 (0,377)	0,175 (0,434)	-0,122 (0,754)	-1,257 (0,977)
Mesleki ve Siyasi Gönüllülük	0,286 (0,387)	-0,127 (0,268)	0,405 (0,256)	0,358 (0,328)	0,524 (0,394)	0,146 (0,704)
Eğitim ve Boş Zaman Gönüllüğü	0,214** (0,0881)	0,475*** (0,0986)	0,361*** (0,116)	0,384*** (0,146)	0,387** (0,159)	0,325* (0,187)
Dini Gönüllük	0,202*** (0,0568)	0,215*** (0,0500)	0,224*** (0,0557)	0,286*** (0,0627)	0,284*** (0,0696)	0,450*** (0,0748)
Eşik1	-1,841*** (0,162)	-1,344*** (0,157)	-1,273*** (0,174)	-1,684*** (0,216)	-1,667*** (0,315)	-1,250* (0,709)
Eşik2	0,321** (0,149)	0,838*** (0,149)	0,866*** (0,167)	0,599*** (0,208)	0,615** (0,309)	1,038 (0,707)
Eşik3	3,041*** (0,152)	3,636*** (0,153)	3,837*** (0,171)	3,597*** (0,212)	3,571*** (0,313)	3,960*** (0,709)
Gözlem	11,424	14,975	12,412	10,176	7,466	6,466
Pseudo R-kare	0,0795	0,0902	0,107	0,115	0,116	0,145
LR Ki-kare	1840	2785	2761	2456	1876	2114
Prob > Ki-kare	0	0	0	0	0	0

Not= Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Anlamlılık düzeyleri: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. Denklem tahminleri, ülke sabit etkilerini ve zaman sabit etkilerini içermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Mutluluk ekonomisi mutluluğun belirleyicilerine ve bireysel mutluluğu arttırmaya yönelik kamu politikalarına odaklanan akademik bir alandır. Ampirik araştırmalarla gelişen bu alandaki çalışmaların büyük bir çoğunluğu cinsiyet, yaş, gelir, işsizlik, eğitim, sağlık gibi sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik faktörlerin mutluluk üzerindeki etkisini incelemiştir. Son dönemde ise çalışmalar sosyal ilişkiler, gönüllülük, kültür, sivil özgürlük, demokrasi, ayrımcılık gibi daha spesifik konular üzerine yoğunlaşmıştır. Literatüre takiben bu çalışmada, gönüllülük davranışı ile mutluluk arasındaki ilişki araştırılmış ve yaşa göre bu ilişkinin değişimi takip edilmiştir. Bu doğrultuda, Dünya Değerler Araştırması'nın 1995-2020 dönemini verileri kullanılarak sıralı logit yöntemi ile analizler yapılmıştır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, araştırma kapsamında yer alan ülkelerde gönüllü faaliyetlere katılanların, gönüllü faaliyetlere katılmayanlara kıyasla daha yüksek düzeyde mutluluğa sahip olduğu saptanmıştır. İnsani değerleri ifade etmek için gönüllü olan kişiler karşılığında bir şey beklemezler de minnet, sosyal tatmin, takdir ve toplumsal onay ile ödüllendirilirler. Gönüllülük davranışı kişinin becerilerini ve güçlü yönlerini geliştirerek özgüvenlerini arttırmakta ve insanlar arasında güven inşa etmektedir. Bireyler gönüllülük vasıtasıyla sosyal açıdan olumlu hislere sahip olarak kendilerini iyi hissederler ve bu yolla pişmanlık ve yalnızlık gibi olumsuz duyguları azalmaktadır. Bu da gönüllülerin fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan sağlığını koruyarak gönüllü faaliyetlere katılmayanlara göre daha mutlu bir hayat yaşamalarını sağlamaktadır.

Analiz sonucunda toplumsal farkındalık kuruluşlarında gönüllülük ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bruni ve Stanca (2008)'ya göre bu bulgu, gönüllü olmaya iten içsel güdülerin bireysel mutluluk üzerinde etkili olduğunun bir göstergesidir. İçtenlikle sanat, müzik, kültür, din gibi kuruluşların gönüllü faaliyetlerine katılmak, ortak bir amaç için bir araya gelen toplulukların (çevreci, tüketici kuruluşlar gibi) etkinliklerinde yer almaya kıyasla mutlulukla daha güçlü bir şekilde ilişkilidir.

Analiz bulguları, yaşlı gönüllülerin genç gönüllülere kıyasla mutluluk düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu sonuç gönüllü yaşlı yetişkinlerin; emeklilikte mevcut becerilerinin korunması, bir grubun üyesi olarak aidiyet duygularının artması, fiziksel ve bilişsel gerilemenin daha yavaş ve sosyal dışlanmalarının daha az olması ile ilişkilidir. Gönüllülük, yaşlanma sürecinde yaşlı yetişkinlerin sosyal hayatta aktif olarak yer almalarını sağlayarak ebeveynlik, eş kaybı, emekli olma gibi kaybedilen sosyal roller yerine yenilerinin konulmasını izin vermektedir. Yaşlanma döneminde, insanlara yardım etmek hayatta bir amaca sahip olma duygusunu koruyarak daha uzun ve daha sağlıklı yaşam süresine katkıda bulunur. Ebeveynlik, iş gibi sorumluluk üstlenmeyen yaşlılar gençlere kıyasla daha fazla boş zamana sahiptirler. Bu nedenle gönüllü etkinliklerde aktif olarak yer alan yaşlılar gençlere göre daha mutludurlar.

Çalışmada farklı türde gönüllü faaliyetlere katılanların mutluluk düzeyi yaşa göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Analiz sonucunda gönüllü genç ve gönüllü yaşlı yetişkinlerde, toplumsal farkındalık faaliyetine ve mesleki ve siyasi faaliyetlere katılımın mutluluk üzerinde anlamsız bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak boş zamanı değerlendirmeye yönelik kuruluşlarda ve din, eğitim, müzik, sanat, kültür gibi kuruluşlarda gönüllülük ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, karşılık beklemezsizin içten gelen yardım ile hareket eden gönüllülerin, bireysel çıkar motivasyonu ile hareket eden gönüllülere göre gönüllülüğten daha fazla fayda sağladıklarını gösterir.

Analiz sonuçlarına göre, yaşlı yetişkinler dini kuruluşların gönüllü faaliyetlerine katıldıklarında yüksek mutluluk düzeyine ulaşırken, genç yetişkinler spor, eğlence gibi boş zamanı değerlendirmeye yönelik kuruluşların gönüllü faaliyetlerine katıldıklarında yüksek mutluluk düzeyine ulaşmaktadır. Literatürdeki çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Musick ve Wilson, 2003; Morrow-Howell, 2010; Lee, 2019). Yaşlı yetişkinler genel olarak öğretici ve yol gösterici olma, yardımseverlik, inanca bağlılığı kanıtlama gibi nedenlerle gönüllü olduklarından din, sağlık, toplumsal hizmet gibi gelecek neslin refahını destekleyen gönüllü kuruluşlara katılırlar. Aksine genç yetişkinler sanat, müzik, spor, eğlence gibi kendini iyi hissettirecek gönüllü kuruluşlara katılma eğilimi içindedirler.

Analiz bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, çalışma kapsamında yer alan ülkelerde gönüllü faaliyetlere katılmak, yaşlı yetişkinlerin gönüllü hizmet sağlaması, din, eğitim, kültür, müzik, sanat, spor, eğlence gibi kuruluşların gönüllü etkinliklerinde aktif olarak yer almak bireysel mutluluğu arttırdığı belirlenmiştir. Öte yandan dini kuruluşların gönüllü faaliyetlere katılımın mutluluğa etkisi yaşlı yetişkinler için daha fazla iken; spor, eğlence gibi boş zamanın değerlendirilmesine yönelik kuruluşların gönüllü faaliyetlerine katılımın mutluluğa etkisi ise genç yetişkinler için daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma politika yapıcılarına bireylerin daha mutlu bir hayat sürdürebilmelerine yönelik politikalar oluşturmak için bulgular sunmaktadır. Bu çerçevede yaşlılar arasında resmi ya da gayri resmi gönüllü faaliyetlere katılımı kolaylaştırmaya ve teşvik etmeye yönelik uygun programlar geliştirilebilir. Hizmet sunulabilecek gönüllü alan sayısı artırılabilir ve gönüllüğün algılanan yararlarına ilişkin farkındalığı arttırmaya yönelik yapılan faaliyetlerin kamuoyunda duyulması sağlanabilir. Özellikle genç yetişkinler arasında gönüllüğü yaygınlaştırmak için eğitimler verilebilir ve destek programları oluşturulabilir.

Kaynakça

- Arslan, M. L. (2021). Gönüllülük Felsefesi. Çankır, B. (Ed.). *Liderlik: Gönüllülük ve Gönüllü Liderliği* içinde (ss. 59-76). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Binder, M. ve Freytag, A. (2013). Volunteering, Subjective Well-Being and Public Policy. *Journal of Economic Psychology*, 34, 97-119.
- Borgonovi, F. (2008). Doing Well by Doing Good. The Relationship Between Formal Volunteering and Self-Reported Health and Happiness. *Social Science & Medicine*, 66(11), 2321-2334.
- Bruni, L. ve Stanca, L. (2008). Watching Alone: Relational Goods, Television and Happiness. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 65(3-4), 506-528.
- Çapçı, E. (2021). *Gönüllülük Faaliyetlerine Katılım Sağlayan Genç Yetişkinlerde Kişilik Özellikleri, Özgeçmiş Düzeyi ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi/ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep.

- Çolak, E. (2018). *Sosyal Fayda Projelerinde Gönüllü Çalışan Üniversite Öğrencilerinde Mutluluk ve Psikolojik Yardım Aramaya Gönüllülük Düzeylerinin Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dumludağ, D. (2014). Fayda, Mutluluk ve Refah. Aysan, A. F. ve Dumludağ, D. (Ed.). *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar* içinde (ss. 365-386). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Easterlin, R. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. David, P. A. ve Reder, M. W. (Der.). *Nations and Households in Economic Growth* içinde (ss. 89-125). New York: Academic Press.
- Fiorillo, D. (2012). Volunteer Work and Domain Satisfactions: Evidence from Italy. *International Journal of Social Economics*, 39, 97-124.
- Frey, B. S. ve Stutzer, A. (2002). *Happiness and Economics How The Economy and Institutions Affect Well-Being*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gil-Lacruz, A. I., Gil-Lacruz, M. ve Saz-Gil, M. I. (2020). Socially Active Aging and Self-Reported Health: Building a Sustainable Solidarity Ecosystem. *Sustainability*, 12(7), 1-16.
- Gil-Lacruz, M., Saz-Gil, M. I. ve Gil-Lacruz, A. I. (2019b). Benefits of Older Volunteering on Wellbeing: An International Comparison. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-12.
- Gökdemir, G. ve Öztürk, M. (2018). Fayda, Sosyal Seçim ve Mutluluk. Dumludağ, D., Gökdemir, Ö., Neyse, L. ve Ruben, E. (Ed.). *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* içinde (ss. 199-222). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Huang, L. H. (2019). Well-Being and Volunteering: Evidence from Aging Societies in Asia. *Social Science & Medicine*, 229, 172-180.
- Krasnozhon, L. ve Levendis, J. (2020). The Relationship Between Happiness, Volunteering, and Donating. *Journal of Economic Insight*, 46(1), 1-14.
- Lawton, R. N., Gramatki, I., Watt, W. ve Fujiwara, D. (2021). Does Volunteering Make Us Happier, or Are Happier People More Likely to Volunteer? Addressing the Problem of Reverse Causality When Estimating the Wellbeing Impacts of Volunteering. *Journal of Happiness Studies*, 22(2), 599-624.
- Lee, M. A. (2019). Volunteering and Happiness: Examining the Differential Effects of Volunteering Types According to Household Income. *Journal of Happiness Studies*, 20(3), 795-814.
- Magnani, E. ve Zhu, R. (2018). Does Kindness Lead to Happiness? Voluntary Activities and Subjective Well-Being. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 77, 20-28.
- Meier, S. (2006). *The Economics of Non-Selfish Behaviour: Decisions to Contribute Money to Public Goods*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Meier, S. ve Stutzer, A. (2008). Is Volunteering Rewarding in Itself?. *Economica*, 75(297), 39-59.
- Morrow-Howell, N. (2010). Volunteering in Later Life: Research Frontiers. *The Journals of Gerontology: Series B*, 65(4), 461-469.
- Morrow-Howell, N., Hinterlong, J., Rozario, P. A. ve Tang, F. (2003). Effects of Volunteering on the Well-Being of Older Adults. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 58(3), 137-145.
- Musick, M. A. ve Wilson, J. (2003). Volunteering and Depression: The Role of Psychological and Social Resources in Different Age Groups. *Social Science & Medicine*, 56(2), 259-269.
- Myers, D. G. ve Diener, E. (2018). The Scientific Pursuit of Happiness. *Perspectives on Psychological Science*, 13(2), 218-225.
- Qu, H. (2022). Differential Associations Between Volunteering and Subjective Well-Being by Labor Force Status: An Investigation of Experiential and Evaluative Well-Being Using Time Use Data. *Journal of Happiness Studies*, 23(4), 1737-1770.
- Rojas, M. (2019). The Relevance of Richard A. Easterlin's Groundbreaking Work. A Historical Perspective. Rojas, M. (Ed.). *The Economics of Happiness How the Easterlin Paradox Transformed Our Understanding of Well-Being and Progress* içinde (ss. 3-24). Switzerland: Springer International Publishing.
- Russell, A. R., Nyame-Mensah, A., de Wit, A. ve Handy, F. (2019). Volunteering and Wellbeing Among Ageing Adults: A Longitudinal Analysis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 30(1), 115-128.
- Sardinha, B. (2011). *The Economics of the Volunteering Decision*. (Doctoral Thesis). Universidade de Evora, Portugal.
- Saz-Gil, M. I., Gil-Lacruz, A. I. ve Gil-Lacruz, M. (2019a). Active Aging and Happiness: European Senior Citizen Volunteers. *Sociología*, 51(3), 290-312.
- Soyyigit, Z. S. (2019). *Gençlerin Sosyal Sorumluluk Çalışmalarına Gönüllü Katılımlarıyla Algılanan Ebeveyn Tutumları, Motivasyon ve İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tanskanen, A. O. ve Danielsbacka, M. (2016). Do Volunteering and Charity Pay Off? Well-Being Benefits of Participating in Voluntary Work and Charity for Older and Younger Adults in Finland. *Research on Ageing and Social Policy*, 4(2), 2-28.
- Thoits, P. A. ve Hewitt, L. N. (2001). Volunteer Work and Well-Being. *Journal of Health and Social Behavior*, 42, 115-131.
- Tiltay, M. A. (2021). Gönüllü Yönetimi. Çankır, B. (Ed.). *Liderlik: Gönüllülük ve Gönüllü Liderliği* içinde (ss. 41-57). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- Van Willigen, M. (2000). Differential Benefits of Volunteering Across the Life Course. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 55(5), 308-318.
- Veenhoven, R. ve Dumludağ, D. (2018). İktisat ve Mutluluk: Bugün Daha Mutlu muyuz?. Dumludağ, D., Gökdemir, Ö., Neyse, L. ve Ruben, E. (Ed.). *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* içinde (ss. 223-251). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Yemişçigil, A. ve Dolan, P. (2018). “Mutluluk” Nedir, Nasıl Ölçülür? Kalkınma Literatüründe Kavramsal ve Metodolojik Yaklaşımlar. Dumludağ, D., Gökdemir, Ö., Neyse, L. ve Ruben, E. (Ed.). *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* içinde (ss. 187-198). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Algısının Sanata Yansıması: Girişimci Kişiliğiyle İlk Türk Kadın Ressam Mihri Rasim

II. The Reflection Of The Perception Of Women Of The Constitutional Period On Art: The First Turkish Female Painter With Its Entrepreneurial Personality Mihri Rasim

Ceylan SEBİK GÜNDÜZ *

* Dr. ceylan.sebik@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5723-5124

Öz

Bu çalışma avangard kişiliğiyle Türk resim sanatı adına birçok konuda cesaret temsili olmuş ilk Türk kadın ressamlarımızdan Mihri Rasim'in girişimci kişiliğiyle, Osmanlı'da ilk kız sanat okulu olan İnas Sanayi-i Nefise Mektebini kurma sürecinin girişimcilik ruhu bağlamında ele alınmasını amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında tarama modeli kullanılarak toplanan veriler güncel literatür ışığında girişimcilik kavramıyla ilişkilendirilerek bulgular saptanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, sanatçının doğuştan gelen girişimci mizacı, yetiştiği ortam ve imkanlar doğrultusunda betimlenmiştir. Avangard edimlerini bireysel varlığının her aşamasında girişimci ruhuyla birleştiren sanatçının İnas Sanayi-i Nefise Mektebini kurma sürecinde gösterdiği cesaret, azim ve kararlılığının yanı sıra, sanatının icrasında resmini yaptığı kişilerin seçiminden, resmin kompoze edilmesine kadar her done onun girişimsel liderlik özelliğini işaret etmektedir. Osmanlı'nın geçiş sürecinde olmasının yarattığı koşullar dahilinde sanata ve sanat eğitimine olan bağlılığı uğruna birçok zorlukla karşılaşmış ve yılmadan mücadele etmeye devam etmiştir. Mihri Rasim, uğraşları, zevkleri ve yaşam tarzıyla çizdiği kadın imajıyla toplum tarafından kabul görülmekte zorlanmasına rağmen, erkek egemen toplum yapısında Türk kadının çağdaşlaşması bağlamında girişimleri oldukça önemlidir. Nihai olarak Mihri Rasim'in, seçtiği yol ve rotasına bakıldığında, maceralı ve zor bir sanat hayatı olduğu söylenebilir. Türk resim sanatına bıraktığı kültürel mirası ile sanatçının girişimci yönünün işlendiği bu çalışmanın yeni akademik araştırmalara kaynak teşkil etmesi umulur.

Anahtar Kelimeler: Mihri Rasim, Türk Kadın Ressamlar, Resim, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Girişimci Kadınlar.

Abstract

This study aims to focus on the entrepreneurial spirit in the establishment of İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, the first art school for girls in the Ottoman Empire, and the entrepreneurial personality of Mihri Rasim, one of the first Turkish women painters, who showed courage in many fields with her avant-garde personality in the name of Turkish painting. The results were determined by relating the data collected with the scanning model within the qualitative research method to the concept of entrepreneurship in light of the current literature. Therefore, Mihri Rasim, who is of Turkish origin and an important role model with her knowledge and experience abroad, took on the role of a kind of cultural attaché. Mihri Rasim, in every phase of his artistic existence, combines her avant-garde practices with her entrepreneurial spirit; from the selection of the people he paints to the composition of the painting, each work shows that she has a planned and programmed leadership characteristic. Under the conditions of the transitional period of the Ottoman Empire, he faced many difficulties for his commitment to art and art education and continued to fight without hesitation. Although Mihri Rasim has difficulties to be accepted by the society with the image of women she draws with her professions, taste and lifestyle, her attempts are very important in the context of modernization of Turkish women in the male-dominated social structure. Looking at the path taken by Mihri Rasim, it can be said that she had an adventurous and difficult artistic life. It is hoped that this study, which deals with the cultural heritage of Turkish painting and the entrepreneurial aspect of the artist, will be a source for new academic research.

Keywords: Mihri Rasim, Turkish Women Painters, Painting, İnas Sanayi-i Nefise School, Entrepreneurial Women.

Giriş

17.yüzyılda başlayan erken dönem modernleşme hareketi ile birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bir dizi değer değişime uğramıştır. Toplumsal tabakalarda süregelen bu değişim rüzgarı, kavram güncellemesini de beraberinde getirmiştir. Erken dönem modernite ifadesi temelde özgürleşme, ilerleme ve gelişme kavramlarını içermektedir. Bu kavramlar toplumsal algıya göre geçişgen ve grift bir döngü halinde değişim ve gelişim göstermektedir. Kavramlar her ne kadar modernitenin yarattığı yenilik havasına kapılmış gibi görünseler de, modern kavramının içinde barındırdığı geleneği ileriye taşıma düsturunda geleneğe bağlılık yönelimi mevcuttur. Dolayısıyla modernite ile gelen her yeniliğin çıkış noktası, geleneksel argümanlarda aranmalıdır. Küresel dünyanın, modernleşme süreci, kendini yenileyen insanın, statik gelenek ve göreneklerden bir nebze uzaklaşıp, akıl yoluyla bilimin ışığında farklılaşarak, teknolojik çağa ayak uydurması ve çağdaşlaşma koşullarını fikirleriyle geliştirmesidir” (Yavuz, 2021, s.9). Modernitenin ürettiği yeni süreç ile bilimin akıl doğrultusunda ilerleyişi yeni atılımları doğurmuş ve geleneksel toplum yapısı çözümlenerek birçok alanında hızla gelişim başlamıştır. Seküler yaşam örüntüsünün toplum dinamiklerinde yarattığı başkalaşım özellikle sosyal yaşam alışkanlıklarını şekillendiren kültür-sanat algısını güncellemiştir. Sanatta çağdaşlaşmanın başlangıcı olarak sayılan modernlik kavramı geleneğin modernleşmesi olarak görülmektedir. Esas olan “Sanatçının yaratıcılığının bir parçası olarak, toplumun beğenisinde yaşayan geleneksel değerleri, ileriye dönük olarak eserinde sentezlemesidir” (Duben, 2007, s.176) şeklindeki yönelimdir. 18. yüzyıl Osmanlı sanatına, tıpkı o çağın Osmanlı toplumunda olduğu gibi, Doğu ile Batı ikilemi yerleşmiştir. Bu ikilem 19. ve 20. yüzyıldaki çift yönlü başkalaşımın nüvelerini taşımaktadır. Toplumun bütün kurumlarında ve yaşam alanlarında kendini gösteren bu heterojen başkalaşım, resim sanatında da etkili olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde ise, zamanla ortaya çıkan bu karmaşıklık yerini, resim sanatında eğitim görmek üzere Avrupa’ya giden ressamların getirdiği batılı anlayışa bırakmıştır (Karadağ, 2008, s.6). Osmanlı’da II. Meşrutiyet ile başlayan erken dönem modernleşme süreci, cumhuriyet tarihi boyunca kadının ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimini artırmak amacıyla yapılan eğitim reformları ve buna bağlı olarak toplumsal değişimler ile kadının statüsünü artırmıştır (Ereş, 2006, s.41). Geleneğin modernleşmesi yolunda gayretleriyle nitelenen Mihri Rasim, Osmanlı devletinin son döneminde yaşamış, mücadeleci ruhu ve liderlik vasfı ile tarihe iz bırakacak düzeyde bir girişimcilik örneği sergilemiş bir sanatçıdır. Resim sanatının yenilikçi ve estetik yönden güçlü sanatçısı Mihri Rasim’in, özgün yapıt ve eserleri kültürel iletişimde Batı’ya uyum sürecini hızlandırmıştır. Mihri Rasim, Türk kadın ressamlarına eğitim sisteminde yer verilmesine ve kadının kamusal alanda kendini göstermesine zemin hazırlayan öncü kadınlardan biridir (Çaha, 2016, s.104). Osmanlı toplumunda ilk dönemlerde modernleşme göstergesi olarak batılı ressamların hocalığı benimsenmiş olsa da “Mihri Rasim, Osmanlı’dan gelen geleneğin getirdiği yabancı hocalığı ve ressamlığı değiştirmiştir. O dönemde, Osmanlıda yabancı uyruklu hocaların verdiği ders makul karşılanırsa da, hocaların Türk asıllı olması zamanla daha makbul görülmeye başlamıştır” (Başbuğ, 2009, s.122). Dolayısıyla Türk asıllı ve yurt dışında aldığı bilgi ve birikimi ile önemli bir örnek teşkil eden Mihri Rasim bir nevi kültür ateşesi görevi üstlenmiştir.

Avangard edimlerini sanatsal varlığının her aşamasında girişimci ruhuyla birleştiren Mihri Rasim; resmini yaptığı kişilerin seçiminden, resmin kompoze edilmesine kadar her döne onun planlı ve programlı bir liderlik özelliğini sergilediğine işaret etmektedir. Bu bağlamda sanatçı eserlerinde çoğunlukla kadın (oto portre) çalışmış, natürmort, çocuk resimleri ve figüratif anlamlı karakterlerin yanı sıra; Atatürk, Tefik Fikret, New York valisi Roosevelt Franklin, Thomas Edison vb., gibi önemli devlet adamları ve topluma mal olmuş kişilerin resimlerini yaparak farklı ve dikkatleri üzerine toplayarak öne çıkmasına hizmet eden yapıcı eserler üretmiştir. “Bireysel birtakım özellikler gerektirmesinin yanı sıra toplumsal ve kültürel bir olgu olan girişimciliğin oluşumunu etkileyen pek çok sosyo-kültürel, ekonomik ve politik faktörler vardır” (Arıkan, 2004, s.249). Ressam, sanatçı ve eğitimci kişiliğiyle Mihri Rasim, girişimcilik ve yenilikçilik bağlamında Türk sanatında pek çok ilke imza atmıştır. Adını duyurmuş nitelikli Türk aydın kadını olması dolayısıyla almış olduğu eğitimin de etkisi ile Mihri Rasim’in girişimleri kısa zamanda amacına ulaşmıştır. Eserleriyle Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında; cesareti, zarafeti, çarpıcı kişiliği ve toplumu kendine hayran bırakan Mihri Rasim, aydın kimliğiyle Türk kadın ressamlarının yetiştirilmesine, eğitim sisteminde onlara da yer verilmesine ve çağdaşlaşma yolunda fikir ve duyguların sanata dönüştürmelerine öncülük etmiştir. (Yavuz, 2021, s.7). Bu uğurda birçok zorlukla karşılaşmış ve yılmadan mücadele etmeye devam etmiştir. Osmanlı’nın sancılı modernleşme sürecinde çizdiği kadın imajıyla zaman zaman hemcinsleri tarafından örselense de, gerek eğitsel sürece dahil olması gerekse de çağdaşlaşması bağlamında birçok kadına liderlik etmiştir.

II. Meşrutiyet İle Birlikte Osmanlıda Değişen Kadın Algısının Sanata Yansıması

Osmanlı’da kadının toplum içindeki yerine ilişkin tartışmalar, Tanzimat Dönemi’ndeki modernleşme çabalarıyla birlikte başlamıştır. Batılılaşma döneminde, Osmanlı’nın erkek egemen aydın sınıfı tarafından modernleşme hareketi içinde kadına birtakım görevler biçilmiştir. Bu dönemde kadınların eğitimi ve kadın hakları konusunda çeşitli düzenlemelere gidilmiş, kadınlar çalışmaya hayatında ve sosyal hayatta daha etkin bir biçimde yer almaya başlamışlardır. Kadın dernekleri kurulmuş, süreli yayınlarda kadın yazarların yazılarına yer verilmiştir. Ancak devletin ve dönemin aydınlarının kadın meselesine yaklaşımı, ıslahatçı olduğu kadar muhafazakar da olan, ikili ve çelişkili bir tutum niteliği taşımaktadır (Erişti, 2015, s. 60). Geleneksel toplum yapısına sahip olan Osmanlı’da çok uzun yıllar yeniliklere şüpheyle yaklaşılmıştır. Yeniliklere kapalılığın getirdiği dar görüşü sonucunda sorunların çözümü için yeni yolların aranması yerine, cevapların geçmişte aranması alışkanlığı devam etmiştir. Fakat gelişen ve değişene toplumsal dinamiklerin oluşturduğu yeni sorunların, geçmişin eski retorikine sıkı sıkıya bağlı bagajından çıkmayacağını anlayan Osmanlı bu durumu bertaraf etmek için yeni ıslah tedbirleri uygulama yoluna gitmiştir. Bu tedbirler bir taraftan sadeleşmeyi getirirken diğer taraftan da algısal değişimin anahtarı olmuştur.

II. Meşrutiyetle birlikte özellikle üst sınıfa mensup kentli kadınların hayatında belirginleşmeye başlayan değişimler, bu kadınların yeni yaşam tarzı, Avrupai giyim kuşam tercihleri ve kamusal alanla ilişkileri, Osmanlı sanatçıları tarafından yapılan resimlerden izlenebilmektedir. (Erişti, 2015, s.61). Resim sanatında Batıdan sentezlenerek malzeme, teknik, biçim olarak

değişimlerini döneme ışık tutan veriler sunmaktadır. Özellikle toplumunun kültür elçisi olarak nitelendirilebilecek Osman Hamdi Bey'in resimlerinde kadın figürü, alışıldık temalar olan; erotik figürler ve hamam sahneleri, çarşafli, peçeli kadınlar, kadın dilenciler ve sokak satıcılarını konularının aksine kadını ülkesinin mimari değerlerini, kültürel zenginliklerini, sanat eserlerini vurguladığı temalarda işlemiştir (Cezar, 1990, s. 7). Osman Hamdi Bey Osmanlı kadınına bir cinsellik sembolü olarak gören Oryantalist bakış açısından çıkartarak aydın ve kültür düzeyi yüksek kadın profilinde resmetmiştir. Bunun yanı sıra kadının kamusal alanda erkeklerin yanında ve onlarla eşit düzeyde varlığına vurgu yapan eserlerde ortaya koymuştur. Osman Hamdi Beyin resimsel düzeyde getirdiği bu yenilik ile kamusal alanda Osmanlı kadınlarının konumlandırılışı bağlamında farkındalığın bir taşıyıcısı olsa da, çizimlerinde moden sanatın gelenekçi icrası gereği ifade özgürlüğünün kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda resmedilen Osmanlı kadınları, devletin çizdiği sınırlar ve dini kuralların ve ölçüsünde resmedilmişlerdir. Aynı hassasiyet dönemin diğer sanatçıların eserlerinde de görülmektedir.

Türk resim sanatında bir nevi kırılma noktasının taşıyıcıları sayılan Mihri Rasim'in de aralarında bulunduğu 1914 Çallı kuşağı kadın imgesi bağlamında değişimin tohumlarını ülke sanat tarlasına taşımıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açtığı sınavı kazanarak, Paris, Almanya ve İtalya'da eğitim gören ve 1914 Kuşağı olarak anılan sanatçılar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile yurda geri dönmüşlerdir. Resim anlayışı ve teknik eğilimler açısından Fransız izlenimcilerinin etkisinde kalmış ancak her biri farklı üslup özellikleri gösteren bu sanatçılar, hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemi kadınlarını resimlerine konu edinmişlerdir. Cumhuriyet dönemi resimlerinde kamusal alanda devrimlerin yüzü olacak ve erkeklerle bir arada tasvir edilecek olan bu kadınlar, 1914 kuşağı sanatçıların ilk dönem resimlerinde yalnız ya da kadın kadına birliktelikler içinde gösterilmişlerdir (Yaman, 2006, s. 25-26; Akt. Erişti, 2015, s.66). Bir bakıma II. Meşrutiyet dönemi resimleri Cumhuriyet dönemi resimlerinin habercisi olmuştur. Nitekim her resim ait olduğu dönemin bir aynası ve dahası belge niteliğinde fotoğrafıdır. Yaşanan süreç ve tüm tetikleyici gelişmelerle birlikte Osmanlı da kadınların eğitimi ve toplumsal yaşama sınırlı da olsa katılmaları konusundaki tartışmalar, yepyeni bir kadın kimliği sorunsalını doğurmuştur. "1908 yılının özgürlük ortamında kadınlar, basın aracılığıyla seslerini duyurmaya başlamışlardır. Dönemin gazetelerinde kadın yazarların yazılarına yer verildiği gibi kadın dergileri de basılmaya başlanmıştır. Kadın dergileri, kadınların kendilerini birey olarak ifade etmelerini sağlamıştır" (Kartal, 2008, s. 224; Akt. Erişti, 2015, s.73). Bu durum eğitim görmüş Osmanlı kadınlarını iyice cesaretlendirmiştir. Oluşan bu iklimde bir nebze de olsa kadına toplum içinde hareket alanı sağlamıştır. Dönemin nadir iyi eğitilmiş kadınlarından olan Mihri Hanımın 1930' lardan önce yapıldığını düşünülen portresinde geleneksel giysilerle resmedilmiş sanatçının elindeki sigara, dönem resimlerinin hiç birinde görülmez. Bu, ancak Çallı'nın daha geç tarihli "Bir Kadın Portresi" resminde karşımıza çıkar. Mihri Hanım'ın hasır şapkası, iskarpinleri ile batılı bir kadın gibi giyinmesine rağmen, bu tarzı sanatçının resimlerinde geleneksel biçimler içinde erimiştir. (Alp, 1999, s.20). Mihri Rasim'in modern temalar içinde geleneksel izleri yerleştirdiği görülmektedir.

Osmanlı'da batılılaşma hareketlerinin ideolojik bir simgesi olarak konumlandırılan kadınlar, Osmanlı aydını tarafından "milli aile" fikri içinde yeni bir kimlikle tanımlanmış, kadının eğitimi, aile içindeki değeri yüceltilmiştir (Erişti, 2015, s.76). Ancak Osmanlı modernleşmesi, tüm yenilik hareketlerinin uygulanmasında kadın erkek arasındaki belirgin farklılıklar yerini korumuş ve ılımlı bir modernleşme yolu izlenmiştir. Kadınlar, tarihin ilk dönemlerinden bu yana ekonomik yaşamın aktif üyesidirler. Fakat kadının geleneksel yapı içinde rolü onun ev dışı çalışmasını engellemektedir. Türkiye'de cumhuriyetin kurulması sonucu eğitimde fırsat eşitliğinden yararlanabilen kadınlar çalışma yaşamına katılmaya başlamışlardır (Doğramacı, 1992, s.106; Akt. Ereş, 2006, s.47). Cumhuriyetin kuruluşuna tanıklık edememiş olması dolayısıyla bu ılıman iklime tam olarak tesir etmese de II. Meşrutiyet ile Osmanlı'da yerleşmeye başlayan kamusal alanda kadının varlığının kabulü bile Mihri Rasim'in girişimci ruhunun yaşatmayı başarmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.39). Nitel çalışmada doğrudan gözlem ve görüşmenin olanaklı olmadığı durumlarda veya araştırmanın geçerliğini arttırmak amacıyla, yazı ve görsel metaryeller çalışmaya dahil edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.187). Toplanan verilerin analizinde nitel araştırma analiz yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analizde temel amaç çalışmaya konu olan kültürün (olgunun) tanımlanması ve bu süreçte de bu olguyu oluşturan birey ya da grupların algılarının, deneyimlerinin ve tutumlarının kendi bakış açısıyla aktarılması temel alınmaktadır. Betimlenen verilerle oluşan bulgular, yine nitel araştırma paradigmalarından, eleştirel kuram paradigması dorultusunda yorumlanmıştır. Eleştirel kurama dayalı araştırma, zaman içinde kalıplaşmış sosyal, politik, kültürel, ekonomik, etnik ve cinsiyete dayalı sanal değerler olarak tanımlandığı yaşamı bir tarihsel gerçeklik ontolojisi olarak kendine rehber alır (Glesne, 2013, s. 13). Burada çalışmanın rolü süreçlere ilişkin detayları ortaya çıkarmak ve irdelemektir. Bu doğrultuda elde edilen veriler güncel literatür ışığında girişimcilik kavramıyla ilişkilendirilerek bulgular saptanmıştır. Beliren bulgular doğrultusunda, sanatçının doğuştan gelen girişimci mizacı; yetiştiği ortam ve imkanlar doğrultusunda betimlenmiştir.

Mihri Rasim Kimdir?

26 Şubat 1886 tarihinde Kadıköy Moda da bulunan Rasim Paşa Konağı'nda dünyaya gelen Mihri Rasim, dönemin seçkin ailelerinden birine mensuptur. Babası dönemin Tıbbiye Nazırı Doktor Rasim Paşa'dır. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Alem Sultan, Mihri Hanım'ın büyük halasıdır. Sultan Abdülmecid'in eşi Verdicanan Kadınefendi ise Mihri Hanım'ın öz halasıdır (Çaha, 2016, s.104). Mihri Rasim ya da bilinen diğer adıyla Mihri Müşfik, genç yaşta, Paris'te kanserden ölen ünlü ressam Hale Asaf'ın da teyzesidir (Başkan, 1990, s.105). Mihri Rasim'in babası Mehmet Rasim Paşa kızları Enise Salih, Refik

ve en küçük kızı Mihri'ye iyi eğitim vermek için elinden geleni yapmıştır. Aydın bir kişiliği olan ve kızlarını zamanın revaçta olan modern anlayışına uygun şekilde yetiştirmek isteyen Mehmet Rasim Paşa, onlara edebiyat, müzik ve resim alanında özel dersler aldırılmıştır. İlk eğitimini eve gelen özel mürebbiyelerden alan Mihri Rasim bir süre sonra edebiyat ve müzik derslerini bırakıp ve resim dersleri üzerine yoğunlaşmıştır (Çaha, 2016, s.104). “Resim eğitimine döneminin diğer kadın sanatçıları gibi henüz bir kadın sanat eğitimi kuruluşu olmadığı için evde alınan kurslarla başlamıştır” (Başkan, 1990, s.105). Sanat yolunda Mihri Rasim'e en büyük desteği ve teşviki sağlayan aynı zamanda bir ressam olan Abdülmecid Efendi olmuştur. Fausto Zonaro'nun atölyesinde yaklaşık iki yıl süren özel resim dersleri almıştır. (Karabulut, 1995, s.81: Akt. Kılıçkaya, 2015, s.197). II. Meşrutiyet döneminde imparatorlukta sanatçı adaylarının kendini sanatında geliştirebileceği okul yoktur. 1882 yılında açılan, dönemin ilk sanat akademisi, Osman Hamdi Bey'in II. Abdülhamit'ten aldığı izinle kurduğu Sanayi-i Nefise Mektebi'dir, fakat bu kurum da sadece erkek öğrencilere eğitim verilmektedir” (Çaha, 2016, s.104). Ülkesinde kadınların eğitimi konusundaki kısıtlamaların yanı sıra Zonaro'nun verdiği dersler Mihri Rasim'de batı sanatı merakını iyice körüklemiştir. Yaşadığı dönemde bir kız çocuğunun resim tahsili için Avrupa'ya gönderilmesinin kabul görülmeyeceğini farkındalığı ve biraz da gençliğin verdiği cesaret ile çılgınca bir maceraya atılan Mihri Rasim küçük yaşına rağmen yurtdışına kaçmayı başarmıştır. İlk olarak Roma'ya gitmiş, fakat orada sanatını ilerletmiştir. Daha sonra sanat dünyasının merkezi olan Paris'e geçmiş, uzun bir süre de bu şehirde yaşamıştır. Fakat seçtiği yol ve rotasına bakıldığı zaman Mihri Rasim'in maceralı ve zor bir sanat hayatı olmuştur. Sadece resim sanatıyla kalmayıp her anlamda çok iyi eğitim almış ve bir o kadar da iyi bir kariyeri olan Mihri Rasim, uzun yıllar sanata ve sanat eğitimine emek vermiş fakat hayatı büyük bir yoksulluk içinde son bulmuştur. 1886 yılında bir paşanın kızı olarak dünyaya gelen ressam, 1954'te gözlerini kapadığı New York'ta kimsesizler mezarlığına defnedilmiştir. Sanatın zirvelerinde dolaşmanın yanı sıra bohem bir hayat yaşayan Mihri Rasim'in Türk resim sanatına bıraktığı kültürel miras önemini korumaktadır.

Mihri Rasim'in Girişimci Ruhunu Besleyen Dönemsel Koşullar

Girişimcilik bir özellikler veya davranışlar seti olarak düşünüldüğünde, girişimcilik kültürü, bireysel ve toplumsal hayatın karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan değerlerin, öğrenilen ve sosyal olarak aktarılan davranışlar toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Girişimcilik ruhunun oluşmasında ve başarılı bir şekilde sürdürülmesinde ilgili toplumun kültürünün de etkisi söz konusudur. Zira birey içinde yaşadığı toplumun kültürel unsurlarının taşıyıcısı konumundadır. Kültür, öğrenilen tavırlar ve hareketler toplamının ortak yaşama aktarılma biçimidir (Eroğlu, 2010, s.142). Etkin bir kültürel tavır, eğitsel birikimle beslenmiş, cesaretle harmanlanmış olmalıdır. Girişimcilik toplumun sunduğu fırsatlar ya da koyduğu engellerden, toplumun değer ve yargılarından etkilenmektedir. Ayrıca sosyal çevre, kültür, yaş, cinsiyet, ırk, sosyal sınıf, ailenin ekonomik geçmişi de önemli etkenlerdendir. Ailenin ve sosyal çevrenin girişimciliğe bakışı ve kültürde girişimciliğin yeri ve diğer etkenler, girişimcilik ruhunu teşvik edebilir ya da bastırılmasına neden olabilir. (Gümüsoğlu ve Karagöz, 2014, s.100). Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı uyruklu hocalardan özel resim dersleri alan kadınlardan birkaç tanesini kendilerini “sanatçı” olarak tanımlayacak cesareti gösterebilmiştir. Mihri Rasim de bu kadınların başında gelmektedir.

Özgüvene sahip bir kadın girişimci alacağı kararların kendisi için daha az riskli olacağını düşünmekte aksine özgüveni yetersiz kadın girişimci ise alacak olduğu kararların kendisi için büyük riskler taşıyacağı yönünde bir inanca sahip olmaktadır (Fidan ve Yılmaz, 2006, s.2). Daha çok küçük yaşlarda kadınlara öncü olarak girişimsel varlığını somutlayan Mihri Rasim için her şey, sanata olan tutkusu ve gençlik heyecanı ile giriştiği İtalya macerasıyla başlamıştır. Henüz yirmili yaşlarında genç bir kızın resim eğitimi almak amacıyla Avrupa'ya gitmek istemesinin babası tarafından onaylanmayacağını düşünen Mihri Rasim, amacına ulaşmak arzusuyla hedefine kenetlendiği girişimci ruhla, önündeki engelleri kaldırmak uğruna mevcut riskleri göze almıştır. Bu doğrultuda ikili ilişkilerini kullanarak Fransız elçisinin eşi Madam Barrer'in desteğiyle kendisine hazırlanan sahte bir Fransız pasaportuyla Galata'dan kalkan bir İtalyan gemisiyle Roma'ya gitmiştir. Roma'da bir süre kaldıktan sonra, orada aradığı sanat ortamını bulamayınca, sanatın merkezi sayılan Paris'e geçme kararı almıştır. Tüm bu süreç Mihri Rasim'in sıradışı kişilik özelliğinin, cesaret ve hedefine ulaşma azmi noktasında yaşadığı dönemin çok önünde yürüyen avangard bir kadın profiline örnek teşkil etmektedir. Kadınların iş hayatında girişimci sıfatıyla yer alıp bu girişimlerinde başarıya ulaşmaları, özgüvenlerinin olmasına ve risk almaktan kaçınmama kabiliyetleri ile doğrudan ilgilidir. Kreatif düşünen, sağduyulu, yeniliklere kapalı olmayan, problem çözebilen, uzlaştırıcı kabiliyetleri olan kadın girişimciler sorumluluk almaktan çekinmeyerek rekabet edebilme noktasında kendilerini gösterecekler ve başarılı olabileceklerdir. (Güdek, 2016, s.54). Mihri Rasim'in gerek yetiştirilme tarzı, gerekse de aldığı çok yönlü eğitimin öz benliğinde bulunan karakter özellikleriyle harmanlanması sonucunda fikir dünyasında oldukça hareketli ve renkli bir grafik çizdiği söylenebilir.

Yenilikçi kadın girişimci tipinde, yüksek düzeyde girişimciliğe motive olup, geleneksel ve aileci kadınlık rolü bir anlamda terk edilir. Kadınlar kariyerine engel olan yerde kadınlık rolünü bırakır ve tipki erkek girişimciler gibi işe başlarlar. Genellikle yüksek eğitim görmüş ve ekonomik olarak bağımsızlığına düşkün olan kadın girişimciler olarak tanımlanır. Teknolojiyi çok iyi algırlar ve iyi şekilde de kullanırlar. Bu tip, girişimcilik ideallerini geleneksel cinsiyet rollerinin çok daha üstünde tutan ve işletmesinin büyümesini öncelikli hedefleri arasına koyan girişimci tipidir. Bu kategoriye dâhil olan kadınlar daha çok savaş sonrasında büyüyen ve yüksek okul mezunu kadınların istihdam edildiği alanlarda (pazar araştırmaları, reklam, halkla ilişkiler ve basın işlerinde) çalışmaktadırlar (Kutunis, 2006, s.84: Akt. Güdek, 2016, s.56). Erkek egemenliğine dayalı kültürlerde, normal şartlarda erkeklerin tamamının daha özgür ve bağımsız hareket ettikleri, daha cesur ve atılgan oldukları; buna karşılık kadınların ise daha kısıtlı ve bağımlı, daha ürkek ve çekingen oldukları kabul edilmektedirler (Eroğlu, Çoban ve Koç, 2015, s.537). Bu kapsamda aile yapısının da girişimcilik faaliyetlerinde etkisi söz konusudur. Çocuğun aile içerisinde aldığı eğitim ve görgü, onu yaşamı boyunca etkileyebilmektedir. Ailenin çocuğunu deneyim kazanması için erken yaşlarda cesaretlendirmesi, ona destek olması ve olumlu geri beslemede bulunması çocuğun cesaretini ve özgüvenini artırarak girişimci ruhunun gelişmesine katkıda bulunacaktır (Durak, 2011, s.196). Mihri Hanımın başta babası olmak üzere, ailesinin kültür eşliğinin

yüksek olması, onun dönemindeki kadınlara nazaran cinsiyet tabanlı engellere çok fazla temas etmeden yürümesinin önünü açmıştır. Bu durum onda girişimcilik için vazgeçilmez bir kavram olan iç motivasyonu da sağlamıştır. Erkek egemenliğine dayalı toplumsal yapıdaki “erkek-kadın” eşitsizliğine dayalı zihniyet ve kültürlerin, sürekli olarak “erkek” cinsiyeti ön plana çıkarmasına karşılık, “kadın” cinsiyetine yönelik birçok kısıtlama ve engellemeler çıkardıkları bilinmektedir. Buna karşılık, modernleşmenin ve kentleşmenin sağladığı nispeten eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet rol dağılımına doğru bir evrilme ile birlikte “kadın girişimciliği” bağlamında yeni eğilim ve yönelimin de hareketle geçtiği görülmektedir. (Eroğlu, Çoban ve Koç, 2015, s.536). Mihri Rasim her ne kadar kendi içinde dengeli bir yaşam sürse de o yıllarda davranışları, yönelimleri, yaşam biçimi ve giyinişle çevresi tarafından oldukça yadırganmıştır. Onun klasik genç kız örüntüsünden beklenen aksine, hiç evde işi yapmaması, vaktinin çoğunu sanatsal faaliyetlere vakfetmesi, toplum tarafından kadına giydirilen cinsiyet rolüne aykırı bulunmuştur. Özellikle giyimi tarzında çizginin dışına çıkan aykırı tercihleri onun bulunduğu her ortamda kolayca fark edilmesinde etkin olmuştur. Eroğlu, Çoban ve Koç’a (2015, s.537) göre; Kadınların yeteneklerinin, sadece geleneksel toplumsal rol davranışlarıyla sınırlı kalmayıp hayatın her alanında toplum hizmetine katılması anlamında “feminist” bir hamlenin yapılması, başta kadınlar olmak üzere çoğu bireyin girişimcilik niteliklerini harekete geçirmek suretiyle toplumsal kalkınmaya önemli bir katkı sağlayacaktır. Mihri Rasim’in toplumun biçtiği cinsiyet rolüne yine aykırı bir şekilde Paris’te hayatını rahat bir şekilde yaşamaya kalkması nedeniyle ayyuka çıkan dedikodular dolayısıyla eşinin ailesinin duyduğu memnuniyetsizlikle birlikte kendisine yöneltilen tüm eleştiriler evliliğini de sürdürülemez hale getirmiştir.

Temas ettiği eril baskı bir anlamda, onun dışıl enerjisi ile feminist ruhunu desteklemiştir. Aslında, erkek egemenliğine dayalı kültürlerde, sadece çeşitli güç kaynaklarına sahip az sayıdaki sistemin “efendisi” konumundaki erkekler ön planda olurken, toplumun diğer kesimleri (Güç sahibi olmayan erkekler ve kadınlar), sürekli bir baskı ve tahakküm altında sayılırlar. Kadınlar, toplumsal cinsiyet rol davranışları bakımından “edilgen” ve “çekingen” davranışlara karşı bir anlamda alışkanlık ve bağışıklık kazanmışlardır. Bu yüzden, kişilik özellikleri fazlaca örselenmemiş ve belirli bir eğitim alt yapısı olan hanımların, gerekli ekonomik ve teknik alt yapı hazırlandığı vakit, benzeri erkeklerle göre daha etkili ve başarılı girişimci niteliklerine sahip olacakları öngörülmektedir (Eroğlu, Çoban ve Koç, 2015, s.537). Mihri Rasim’in yaşadığı dönem, Osmanlı toplumu batı kültürü doğrultusunda hızlı bir değişim geçirir. Batılılaşma adıyla anılan bu değişim süreci sanatçının içinde yaşadığı kentli ve yüksek gelir düzeyine sahip olan çevrede yoğun olarak hissedilir. Öncelikle kentli toplum tarafından kabullenilip hayata geçirilen bu politika, özellikle kadınlara o dönem için büyük hak ve özgürlükler getirir. (Yavuz, 2021, s.11). Mihri Rasim’in hem yaşının çok genç olması, hem de bir kadın olarak tek başına, illegal yollarla ülkesinden firar etme cesaretiyle İtalya’ya geliş hikayesi ile herkesin ilgisini çekmeye başlamıştır. Mihri Rasim, batılılaşma ile başlayan kadının toplumsal konumuyla ilgili mücadeleyi sanatsal alana taşımayı başaran istisnai örneklerdendir. Sadece bir ressam olarak değil bir eğitimci vasfıyla sanatı ciddi bir şekilde uğraş ediniş öğrenci yetiştirmiştir (Beykal, 1983, s.9; Tansuğ, 1986, s.137). Mihri Rasim’in uğraş verdiği her konuda sorunları küçülterek çözümün bir parçası yolundaki gayreti de aşıkardır. Girişimcilik, temelinde insan olması nedeniyle sadece ekonomik değil sosyolojik ve psikolojik alanda da incelenen bir konudur. Kişinin tavır ve tutumları, bakış açısı, karakteri, düşünce yapısı gibi konular girişimciliği etkileyen en önemli faktörler olarak görülmektedir (Gümüsoğlu ve Karagöz, 2014, s.100). Mihri Rasim’in, seçtiği yol ve rotasına bakıldığında, maceralı ve zor bir hayatı olduğu söylenebilir. Kadın eğer girişimci kimliği bağlamında yeterli özgüvene sahip ise bu durum olaylara ilişkin algı biçimini de etkilemektedir (Fidan ve Yılmaz, 2006, s.2). Mihri Rasim karşılaştığı zor koşulları, amacına ulaşma yolunda girişimci ruhunu besleyen birer araçlara dönüştürme ferasetini göstermiştir. Kadın girişimcilerin özellikleri arasında, uzlaşmacı, insancıl olmaları, sabırlı ve demokratik olmaları sayılabilmektedir ki bu özellikleri onları girişimcilikte başarılı kılmaktadır (Kaya, 2004, s.114). Mihri Rasim Osmanlı’nın geçiş sürecinde olmasının yarattığı koşullar dahilinde sanata ve sanat eğitimine olan bağlılığı uğruna birçok zorlukla karşılaşmış ve yılmadan mücadele etmeye devam etmiştir. Bu mücadelesini sürdürürken de sanatçı tavrında hep orta yolu tutmayı yeğlediği söylenebilir.

Mihri Rasim’in İnas Sanayi- İ Nefise Mektebi Müdürlüğü Sürecinde Gösterdiği Girişimci Liderlik

Girişimci eylem, kişide bulunan liderlik vasfının yoğunluğu oranında gelişen bir yetidir. Karizmatik liderler kendilerine oldukça fazla güvenen, takipçilerine karşı duyarlı olan, ileriye gören, vizyonlarını açıkça belirten ve bulunduğu ortamda ihtiyaç duyulan etkileyici güce sahip kişilerdir. Karizmatik lideri diğerlerinden farklı kılan; sahip olduğu öngörü, vizyon, durumu net ve çok boyutlu bir şekilde değerlendirebilme, inandığı değerleri benimsetebilme, insanları inandığı amaca ulaştırabilme ve radikal değişiklikler için harekete geçirebilme yeteneğidir (Eryeşil, 2012, s.41). Bu bağlamda girişimci mizaca sahip olan kişinin doğuştan gelen yetenek ve hayat şartlarının oluşturduğu güdülenme ile beslenmektedir. Diğer yandan girişimci, kendine güvenli, kendine özgü bir şeyler gerçekleştirme arzusunda olan, iş bitirici kişidir (Tekin, 2000, s.17). Bu tanımlara ek olarak Mihri Rasim özelinde , karizmatik liderlerin özellikleri detaylarına bakıldığında Bolat vd.(2009,s.205)’ne göre;

- Olağanüstü yeteneklere sahip olma,
- Grup üyelerini yüksek düzeyde etkileme becerisi,
- Grup üyelerini inançlarının doğruluğuna ikna etme yeteneği,
- Grup üyelerinin ihtiyaçlarına önem verme,
- Kriz durumlarında radikal çözümler üretebilme,
- Örgütsel vizyona güçlü bir biçimde inanma ve buna ulaşabilmek için yüksek düzeyde kişisel risk alma,
- Değişim için iç ve dış çevreye karşı duyarlı olma, gibi unsurlar üzerine

değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Yukarıdaki maddeler totalde değerlendirildiğinde Mihri Rasim’in kişilik özellikleriyle yüksek oranda uyum sağladığı görülmektedir. Fakat toplumsal algının yaşantıya doğrudan yansması bireyin sahip olduğu ailenin tutumuyla doğru orantılıdır. Aile ve eğitim kurumlarında gerçekleştirilen eğitim süreçleri bireyin girişimci mizacını ya geliştirip desteklemekte ya da bu yeteneklerinin körelmesine neden olmaktadır. Tamamen ezberci dayalı, pratik

hayattan kopuk ve kendi gerçeklerinden uzak bir eğitim sisteminde, girişimcilik ruhunun gelişmesi çok düşük bir olasılığa sahiptir. Buna karşın, düşünmeye, araştırmaya, soru sormaya ve yaratıcılığa dayalı bir eğitim sisteminde ise, girişimci ruhunun ve yeteneklerinin güçlenip gelişmesi çok daha kolaydır (Durak, 2011, s.196). Aynı şekilde girişimci mizacın oluşmasında toplumun kültür yapısının önemli bir etkisi vardır. Birey adeta içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerinin taşıyıcısı konumundadır. Bir toplumdaki ekonomik gelişmişlik düzeyi de girişimcilik ruhu ile yakından ilgilidir (Durak, 2011, s. 195). Paris'te bir davette tanıştığı İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavit Bey, Mihri Hanım'a şöyle demiştir: 'Ülkenize gelin ve kızlarımıza sanatınızı aktarın.' Bu sözler onun aklından çıkmamıştır. Girişimcilerin özellikleri içerisinde risk alabilme, sorumluluk üstlenme, yenilikçi, ihtiraslı ve büyüme tutkusuna sahip, başarı odaklı, iş fırsatlarını görebilen, insanlarla etkin iletişim kurup motive eden, analitik düşünce yeteneği, çalışma arzusu, cesaret, tutku, kararlılık, işine yüksek düzeyde bağlılık duyma sayılmıştır. Bunun yanında hayal kurma, ekip çalışmasına yatkınlık, esnek olabilme, samimi, güvenilir, esprili, ikna kabiliyeti, liderlik yeteneği, sıralanmıştır (Kaya, 2004, s. 48). Mihri Rasim kendisinden beklenen fedakarlığı yeğeni Hale'ye (Hale Asaf) basit çizimler yapmayı öğretirken hocalığın kutsal bir uğraş olduğunu fark etmiştir. Dolayısıyla uğruna çokça emek harcadığı bu kutsal vazifeyi kendi vatanına fayda sağlamak suretiyle icra etme konusunda hızla karar almıştır. Akabinde kendisine görevi tevdi eden Cavit Bey'i ziyaret edip göreve hazır olduğunu söylemesiyle kendini Kız Öğretmen Okulu'nda hocalık yaparken bulmuştur. Mihri Rasim'in eğitimci yönü bu gelişme ile iyice tetiklenmiştir. Birinci dünya savaşının baş gösterdiği yıllarda Darülmuallimat açılmıştır. Darülmuallimat ilk ve orta dereceli okullara öğretmen yetiştiren, döneminin öğrenim seviyesi en yüksek kız okuludur. Mihri Rasim (Müşfik) orada okuma ayrıcalığına kavuşmuş bir avuç seçkin Osmanlı kızının resim öğretmeni olmuştur (Caner, 2011, s. 92-93; Akt. Kılıçkaya, 2015, s.198). Mihri Rasim Hanım'a Darülmuallimat da dar gelir ve o, sadece kızların sanat eğitimi alabileceği bir okul hayali kurar. Mihri hanımın bu hayali, Sultan Reşat zamanında gerçekleşir ve 1914 senesinde, geniş çevresinin sağladığı imkânlarla resmî makamlara gayriresmî yollarla başvurabilme rahatlığı ile doğrudan Maarif Nazırı Şükrü Bey'e giderek taleplerini bildirmesinin etkisiyle kadın öğrencilere güzel sanatlar eğitimi olanağı sunan İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi projesini aktarmıştır. Çok geçmeden bu proje hayata bulmuştur. Okul, Mihri Rasim'in çabalarıyla Sanayi-i Nefise Mektebi'nin bir şubesi olarak eğitim hayatına başlamıştır (Tunç, 2018, s. 59). Mihri Rasim İnâs Sanayi-i Nefise mektebi hem hocası hem de yöneticisi olmuştur.

Mihri Rasim sadece yönetici tavrıyla değil, sanatçı tutumuyla da ilklere vesile olan çok yönlü girişimci mizacı ile bilinmektedir. O dönem için radikal sayılacak tavırlar sergileyebilme dirayetinde bir kadın sanatçı olarak, resimlerinde de kadın bireyselliğini vurgulamış, izleyici ile direkt göz kontağı kuran güçlü kadın figürleri resmetmiştir. Ancak Osmanlı üst sınıfının "gizli ayrıcalığına" sahip olan kadınları resmetmiş olmasına karşın, Mihri Müşfik'in resimlerinde dahi kadınlar, toplumsal hayattan yalıtılmış özel alanlara yerleştirmiştir (Papila, 2008, s. 127; Akt. Erişti, 2015, s.73). Mihri Rasim'in hayatında çokça görünür olan cesaret olgusunu öğrencilerine de yansıtmaktan geri kalmamıştır. Bu doğrultuda, yıl boyunca öğrencileri teşvik amaçlı yarışmalar düzenler ve dereceye giren öğrencilerin eserlerini atölyelere asar (Karadağ, 2008, s.32; Akt. Tunç, 2018, s.72). Okulun kabul ve devam şartlarında da oldukça hassas davranıp bu doğrultuda öğrencileri çalışmaya teşvik etmiştir.

Mihri Rasim'in Girişimleri Hususunda Karşılaştığı Zorluklar

Girişimciliğin önemini özellikle üç alan için ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi yenilikçilik, ikincisi, yeni işletmelerin doğması ve üçüncüsü ise yeni iş alanlarının oluşturulmasıdır (Özkan vd., 2008, s.148). Mihri Rasim'in sadece İnâs Sanayi-i Nefise Mektebinin oluşum sürecinde ortaya koymuş olduğu potansiyel ile karizmatik liderlik örneği teşkil etmemiştir. Bu okulun yaşaması ve gelişmesi için de her türlü zorluğu göğüslemiştir. Öğrenen bağımsız, yenilikçi ve yaratıcı eğitim örgütlerinin oluşturulması büyük ölçüde, yöneticiliğin sadece otorite ve güç kullanmak olmadığını, çok çalışmak ve sorumluluk üstlenmek gerektirdiğini gören okul liderlerine bağlı olacaktır (Özden, 1998, s.9 Akt: Bayrak ve Terzi, 2004, s.4). Mihri Rasim adil bir yöneticiliğin gereğince o dönem sadece erkek öğrencilere tanınan hakların kız öğrencilere de tanınması yönünde büyük gayretleri olmuştur. 1914 kuşağı öncü ressamlarından olan Mihri Rasim kuruculuğuna öncülük ettiği İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi'nde kız öğrencileri açık havada resim derslerine çıkarmış, atölyeye kadın ve erkek modeller getirtmiştir (Erişti, 2015, s.73). Mihri Rasim bireysel girişimlerle İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi'nde zor şartlara rağmen kız öğrencilere kaliteli bir eğitim sunma gayreti gösterilmiştir. Aynı çaba, belki de imkânları daha çok olan Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencilerinin hocaları tarafından gösterilmemektedir. Mihri Hanım, farklı üslupları tanınmaları açısından öğrencilerin sürekli aynı öğretim görevlisinin atölyesinde çalışmaması gerektiği gibi görüşleri savunarak, Avrupa'da aldığı eğitimi İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi'nde uygulamaya çalışmıştır. Öğrencilerin batılı usulde eğitim alması için oldukça çaba sarf etmişse de İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi'nde erkek modellerle çalışmalar yapılması tartışma yaratmıştır. Girişimci yaratıcı ve yenilikçi, risk almayı seven, fırsatları değerlendirebilen ve geliştirebilen, yönetici özelliği olan kişidir. Yeni girdiği işlerin en iyi şekilde yönetilmesi için çalışır fakat olası bir başarısızlığı da göze alır belirsizliğe tahammül eder (Gümüsoğlu ve Karagöz, 2014, s.100). Genel yönetim alanında önemli bir yere sahip olan girişimcilik kavramı, bir liderlik biçiminden daha çok, somut eylemlerin vurgulandığı bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır.

Okulun, farklılaşan çevreye uyumunun sağlanması ve dönüşüme öncülük etmesi okul yöneticilerinin girişimcilik rolünü de üstlenmelerini zorunlu kılmaktadır. (Bayrak ve Terzi, 2004, s.2). Mihri Müşfik, girişken kişiliğiyle kadınlar hamamında tanıştığı daha çok Rum ve Ermeni asıllı kadınları okulda canlı modellik yapmaya ikna eder ve böylece Osmanlı'da kadın sanatçılar ilk kez çıplak modellerle çalışma imkânı bulur (Gören, 2004; Seyran, 2005; Akt. Tunç, 2018, s.72). Sanayi-i Nefise Mektebi'nde de çıplak modellerle çalışılması tartışmalı bir konudur. Bu tür çalışmalara ilk olarak 1906 yılında başladığı ve nihayet II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında, Arnavutköylü Sandalçı Hristo'nun Sanayi-i Nefise Mektebi'nde devamlı olarak ücret karşılığında çıplak modellik yaptığı bilinir. Girişimcilik, yeni bir sürecin her aşamasında, başta örgütlenme olmak üzere, her türlü yönetim ve organizasyon süreçlerine dair etkinliklerin yürütülmesinde, bedeni, zihinsel ve duygusal enerji

sağlayan bir güç kaynağıdır (Eroğlu, Çoban ve Koç, 2015, s.536). Her girişiminde önüne yeni engeller çıkan Mihri Müşfik, bir nevi girişimcilik pratiği yapmıştır dolayısıyla yeni problemleri çözmeye yolunda harcadığı emek onu yeni fikirler oluşturmaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda Arkeoloji Müzesi'nden seçtiği bir antik Yunan heykelinin kız öğrencilere erkek model ile çalışma imkânı tanımak amacıyla İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne getirilmesini talep eder. Bu talep de hoş karşılanmaz ve müze yetkilisi durumu maarife bildirir. Nazlı Ecevit'in aktardığı bir anektoda göre Mihri Rasim heykelin beline peştamal bağlanacağını belirterek heykelin okula getirilmesini sağlar. Okulda bir süre sonra yaşlı ve giyinik olmaları şartıyla canlı erkek model kullanımına izin verilir ve hayli yaşlı olan Zaro Ağa atölyeye getirilir (Seyran, 2005: Akt. Tunç, 2018, s.73) Böylece öğrencilerin canlı modelden çalışmaları sağlanmıştır. İlkeli bir yönetici ve inançlı bir eğitimci tavrı ile, eğitim – öğretim evresinde, kalıcı olmayan bilgiler ile kabul görünürlüğünü kısa zaman zarflarında yitiren, önemli olmayan bilgileri çocuklara vermek yerine; bilmediği bilgileri veya merak ettikleri konuları nasıl öğreneceklerinin üzerinde duran eğitim-öğretim kuruluşlarında eğitim alan çocukların kreatif düşünme ve girişimcilik kabiliyetlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu sebepten ötürü kişilerin aldıkları eğitim perspektifi, müfredatı ve eğitimin muhtevası girişimciliği ve kreatif düşünmeyi etkilemektedir (Onay, 2013, s.38: Akt: Güdek, 2016, s.50). Bu doğrultuda Mihri Rasim'in bünyesinde bulundurduğu sanatçı ve girişimci kavramlarının ortak paydası olan yaratıcılığın desteklenmesi kaçınılmazdır. Okul yöneticileri küreselleşme, bilgi teknolojisi, örgütsel öğrenme, toplam kalite yönetimi, demokrasi, insan hakları gibi yenilikler karşısında yeni roller üstlenmek durumundadır (Çelik, 2000, s.144 : Akt. Bayrak ve Terzi, 2004, s.2).

Mihri Rasim İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde çalışmaya başladığı dönemde, savaş da Osmanlı Devleti'nin kapısına dayanmıştır. Mihri Rasim bu dönemde tekrar dönmek üzere Roma'ya gitmek durumunda kalmış ve yeni kurulan Cumhuriyette hiç yaşamamıştır (Caner, 2011, s. 122: Akt. Kılıçkaya, 2015, s.199). Girişimciliğin olmazsa olmazlarından biri yenilikçiliktir ve dolayısıyla Morgan'ın da tanımladığı gibi "Yaratıcılık, yenilikçiliğin annesidir" , başarılı bir yenilik için girişimci değişimin kaynağını, nedenlerini, sonuçlarını içerdiği fırsatları iyice değerlendirmelidir. (Gümüsoğlu ve Karagöz, 2014, s.99). Mihri Rasim 1927 senesinde Roma'dan ayrılmıştır. Amerika'ya gitmiştir. Amerika, Mihri Rasim'in yaşadığı dördüncü ülkedir aynı zamanda konuşacağı dördüncü dili de burada öğrenir. Uzun yıllar burada yaşayan Mihri Rasim'in Amerika'da resimlerini satarak ve özel dersler vererek hayata tutunmaya çalıştığı bilinmektedir. Amerikada kaldığı süreçte New York'ta bir yıl geçirdikten sonra sergi açmayı da başarır. Mevcut durum içinde yine çözümcül yönünü aktif girişimci ruhunu olaya kanalize ettiği de açıktır. Zorluklarla perçinlenen süreç onun başına gelen her hadiseden daha da güçlenerek çıkmasına vesile olduğu görülmektedir. Öyle ki New York Times gazetesi, Mihri Rasim'in bu başarısına yer vermiştir. Çabalı, çileli ve göçebe bir hayat mücadelesine eşlik birçok başarıya karşın Mihri Rasim, yaşamının son günlerini bir kimsesizler yurdunda geçirmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Vefatının ardında ise New York'ta kimsesizler mezarlığına gömüldüğü ifade edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Toplumsal kalkınmanın düzeyinde yukarı yönlü ivme kazanmaya başlaması aynı zamanda kadının toplumun her alanındaki kabulünün de garantisidir. Tüm dünyada yaşanan hızlı toplumsal değişim sonucu olarak kadın, giderek cinsiyet ayrımı engelini aşmakta, aktif işgücü olarak ekonomik yaşamda yerini almaktadır. Osmanlı'da II. Meşrutiyet ile başlayarak cumhuriyet tarihi boyunca kadının ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimini artırmak amacıyla yapılan eğitim reformları ile kadının statüsünü artırmıştır. Erken modernleşme sürecinde kadının bir çok alanda ilerlemesi ve varlığını kabul ettirmesi için eğitim bir başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla eğitim, kadının toplum içindeki konumu ve istihdam olanakları üzerinde etkili olan en önemli unsurdur. Ancak araştırmalar kadının eğitilmiş olmasının sosyo-kültürel yapıya dayalı toplumda geleneksel kadın imajının ve bunun yarattığı sosyal baskıya engel olmadığını göstermektedir. Kadını dikkate almayan, sorunlarına çözüm üretmeyen bir toplumların başarıya ulaşması da mümkün görünmemektedir. Önemli olan, kadın ve erkeklerin aktif olarak bütünleşmelerini sağlayacak yöntemler ve çözümler üretmektir. Bu doğrultuda kadın ve erkeğin eşit oranda katılım sağlayabileceği disiplinler arası projeler geliştirmek esastır. Okullardaki eğitim sürecinin ve ortamının da bu durumu desteklemesi gerekmektedir. Eğitimde kadın erkek eşitliği hakkının Osmanlı'daki öncü savunucularından biri de Mihri Rasimdir. Osmanlı'nın geçiş sürecinde olmasının yarattığı koşullar dahilinde sanata ve sanat eğitimine olan bağlılığı uğruna birçok zorlukla karşılaşmış ve yılmadan mücadele etmeye devam etmiştir. Mihri Rasim, uğraşları, zevkleri ve yaşam tarzıyla çizdiği kadın imajıyla toplum tarafından kabul görülmekte zorlanmasına rağmen, erkek egemen toplum yapısında Türk kadının çağdaşlaşması bağlamında girişimleri oldukça önemlidir. Nihai olarak Mihri Rasim'in, seçtiği yol ve rotasına bakıldığında, maceralı ve zor bir sanat hayatı olduğu söylenebilir.

Berberinde bir yeniliği getiren her girişim doğumundan önce bir sorun yumağına gebedir. Girişimci ruha sahip kişi sorunu fark eder ve bu farkındalığın yarattığı içtepi onu, girişimin ilk adımı olan çözüm arayışına sevk eder. Mihri Rasim'in yaşadığı dönemde kadın erkek ayrımının toplumsal işlevindeki hakimiyeti gereğince kız öğrencilerin eğitsel manada ötelenmesine karşı duran bir profil sergilemiştir. Bu doğrultuda gerek bireysel olarak kendi adına, gerekse kitlesel olarak kız çocukları için gösterdiği çaba onu bir dizi girişime zorlamıştır. Hem kendisi için hem de sanat eğitimi almak isteyen kız öğrenciler için sergilediği girişimsel faaliyetler temelinde, yaşadığı dönemde kadın erkek ayrımının yaşamın her alanına sirayet ettiği gibi eğitimde de hissedilir şekilde görülür olmasındır. Nitekim kadınlara güzel sanatlar eğitimi verecek bir okul olmayışı Mihri Rasim'i önce yurt dışına açılan hayatına, ardından da kendi ülkesinde kurumsal yapı arayışlarına eğilmeye itmiştir. Sanatçı olmasından kaynaklanması muhtemel, toplumla aynı paralelde olmayan, çizginin dışına çıkan tavrı ve tarzı ile girişimlerinin kabul görmesi çok da kolay olduğu söylemez. Her ne kadar girişimlerini toplumsal fayda içerikli olsa da Osmanlı geçiş döneminin getirdiği ikilemden payına düşeni almıştır. Avangard edimlerini bireysel varlığının her aşamasında girişimci ruhuyla birleştiren sanatçının İnas Sanayi-i Nefise Mektebini kurma sürecinde gösterdiği cesaret, azim ve kararlılığının yanı sıra, sanatının icrasında resmini yaptığı kişilerin seçiminden, resmin kompoze edilmesine kadar her done onun girişimsel liderlik özelliğini işaret etmektedir. Nitekim bu çalışma ile Mihri Rasim'in tarihimizin bir köşesinde kalan hayat hikayesinin girişimci niteliğiyle detaylı olarak vurgulanması yönünde çalışmaların çoğaltılmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Alp, S. (1999). II.Meşrutiyet Döneminde Kadın Sanatçılar ve Kadın Resimleri. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/1193>, Erişim tarihi: 12 Nisan 2022.
- Arıkan, S. (2004). *Girişimcilik, Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular* (Genişletilmiş 2. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Aslan, Ş. & Atabey, A. (2007). Küresel Rekabette Kadın Girişimcilerin Rolü ve Türk Kadın Girişimci Tipolojisi, *Journal of Azerbaijani Studies*, Vol. 10, No:3-4.
- Bayrak, C., & Terzi, Ç. (2004). Okul Yöneticilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Okullara Yansımaları”, *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi*, ss.1-14.
- Başbuğ, F. (2009). *1914 Çallı Kuşağı'nın Türk resim sanatı ve eğitimine etkisi*.
- Başkan, Seyfi. 1990. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bolat, Tamer ve diğ (2009) *Yönetim ve Organizasyon*,(2. Baskı)Detay Yayıncılık.
- Cezar, M. (1990). Osman Hamdi Çok Yönlü Bir Kültür ve Sanat Adamıydı. *Hürriyet Gösteri*, 119, 7.
- Çaha, M. (2016). Türk Resminin Kadın Öncüsü Mihri Müşfik. *İsmek El Sanatları Dergisi*, 21, 102-107.
- Duben, İ.(2007). *Türk Resmi ve Eleştirisi 1880-1950*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Durak, İ., (2011).Girişimciliği Etkileyen Çevresel Faktörlerle İlgili Girişimcilerin Tutumları: Bir Alan Araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi* (9: 2) SS. 191-213 .
- Eroğlu,F., Çoban, H., & Koç, M. (2015). Toplumsal Kalkınma ve Kadın Girişimciliği Üzerine Bir Araştırma, *International Conference On Eurasian Economies Session 7c: Girişimcilik*, s. 534-543.
- Ereş, F. (2006). “Türkiye’de Kadının Statüsü ve Yansımaları”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.40-52.
- Eryeşil, K. (2012). *Liderlik Tarzları ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Erişti, Ö. C. (2015). Geç Dönem Osmanlı Resim Sanatında Kadın İmgesinin Temsili *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi* 2015, 2(2): 59-79
- Fidan, F. & Yılmaz, T. (2006). Kadın Girişimciliğine Alternatif Bakış Serüven mi? Macera mı?, *Doğu Akdeniz Üniversitesi 2. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı*. .
- Glesne, C. (2013). *Nitel Araştırmaya Giriş* (Çev. A. Ersoy ve P. Yalçinoğlu). Anı Yayıncılık
- Güdek, R. & C. (2016). *Kadın Girişimcilerin Liderlik Özelliklerinin İncelenmesi:Ankara İli Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüşoğlu & Karaöz, (2014). Tarihsel Süreçte Girişimcilik: Muğla Örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 3(1): 97-116.
- Karadağ, E.(2008).*Cumhuriyet Dönemi Kadın Sanatçıların Resim Öğretimindeki Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı.
- Kaya, A. (2004). *Bilişim ve İletişim Işığında Girişimcilik ve KOBİ Yönetimi*, Eğitim Kitabevi.
- Kılıçkaya, F. (2015). Kaplumbağa Terbiyecisi ve Mihri Müşfik Hanım'ın İzinde Adlı Romanlarda Kültür ve Bilim Tarihi, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:5 Sayfa:168-205.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Sayı: 33, Ss: 93-112.
- Özkan, Ş., Özkan, F., Gündoğdu, S., Emsen, Ö., & Aksu, H. (2008). “Türkiye’de Girişimcilik ve Belirleyicileri: Marmara ve Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (4), s.148.
- Sönmez, A., Arıker, Ç. & Toksoy, A. (2016). Dünya’da ve Türkiye’de Sosyal Girişimciliğin Gelişimi, *Journal Of Social Sciences And Humanities Researches Girişimcilik Özel Sayısı*, Cilt/Volume 17-Sayı/Issue 37.
- Tansuğ, S. (2008). *Çağdaş Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tekin, M. (2000). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği*, Yenilenmiş 4.Baskı, Ankara, 2000.
- TUNÇ, U. (2018). *Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim, Sanat ve Kadın: İnas Sanayi-İ Nefise Mekteb-İ Âlisi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, A. (2021). Modernleşme ve Çağdaş Sanatta Kültürel İletişimin İlk Türk Kadın Ressamı: Mihri Müşfik, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Vol 3(2).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8. Baskı). Seçkin Yayınevi.

Intelligent Interaction for Special Education Students

Özel Eğitim Öğrencileri İçin Akıllı Etkileşim

Emel SERT *, Salih AKSOY **, Yusuf SERT ***

* Öğretmen, Fatma Temel Turhan Ortaokulu, emelsert32@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8997-0593,

** Öğretmen, Fatma Temel Turhan Ortaokulu, salih.aksoy@meb.gov.tr, ORCID: 0000-0002-8381-8064

*** Doç. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi, yusuf.sert@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8836-8667

Abstract

Foreign language education is important for everyone at every stage of life, and it is a resource for people with disabilities to find the opportunity to realize themselves in the international arena. With our material named Intelligent Interaction for Special Education Students, it is aimed to facilitate the foreign language learning of special education students and to make learning fun. Therefore, our material is designed to support foreign language learning of all our special education students. In addition, it offers all students the opportunity to learn and repeat on their own. If we consider the gap in the area targeted by the material, we can see that it sheds light on both individual and versatile teaching by using the indispensable digital learning method of age. When our material could be developed, it is at a stage where it can be easily applied in other fields of education.

Keywords: Intelligent Interaction, Special Education, Foreign Language

Öz

Yabancı dil eğitimi, herkes için hayatın her aşamasında önemli olduğu gibi engelli bireyler için de kendilerini uluslararası alanlarda gerçekleştirme fırsatı buldukları bir kaynaktır. Intelligent Interaction for Special Education Students (Özel Eğitim Öğrencileri için Akıllı Etkileşim) isimli materyalimizle özel eğitim gören öğrencilerimizin yabancı dil öğrenimini kolaylaştırmak ve öğrenmeyi eğlenceli bir hale getirmek hedeflenmiştir. Dolayısıyla materyalimiz tüm özel eğitim öğrencilerimizin yabancı dil öğrenimine destek olmak amacıyla tasarlanmıştır. Ayrıca materyalimiz, öğrencilerimize kendi kendine öğrenebilme ve tekrar edebilme fırsatı sunmaktadır. Materyalin hedeflediği alandaki açığı göz önüne alırsak, çağımızın vaz geçilmezi dijital öğrenme yöntemini kullanarak hem bireysel hem de çok yönlü öğretime ışık tuttuğunu görebiliriz. Materyalimiz geliştirildiğinde diğer eğitim alanlarında da rahatlıkla uygulanabilir bir aşamadır.

Keywords: Akıllı Etkileşim, Özel Eğitim, Yabancı Dil

Introduction

Special education aims to enable the individuals with special needs to be self-sufficient. In addition, it enables individuals with special needs, who cannot learn at the same time with their peers, to complete their deficiencies with education programs according to their learning status. Many of us do not know exactly what special education means. You can see that special education is actually at the center of life. It ranges from crawling to shopping skills, from eating and drinking habits to personal care skills. In fact, what is meant to be conveyed is a structured transfer of skills that the individual cannot acquire naturally or with their peers. In today's Turkey and in the world, serious studies are now being carried out in this field. In this study, a literature review was conducted in order to see what technologies are used in the development and education of individuals with special educational needs and to understand what studies are carried out in this field. The search was carried out using Web of Science, Science Direct, Springer Link databases, Google Scholar and Google search engine. Only academically determined journal articles were included in the search. In the research process, it has been tried to reach the relevant resources by using keywords such as "technology in special education", "special education and assistive technologies", "special education", "individuals with special educational needs", "disabled individuals education". During the screening, firstly, the abstracts of the publications were examined and filtered according to relevance. As a result of the keywords, new keywords were obtained from the sources reached, and the research continued by reducing it to a more specific one. Many difficulties encountered in the realization of the education of children with disabilities who require special education, and many solutions are available in the literature (Achmadi et al., 2012; Campigotto, McEwen, & Epp, 2013; Derya & Onur, 2017; Fernández-López, Rodríguez-Fórtiz, Rodríguez-Almendros, & Martínez-Segura, 2013; Hammond, Whatley, Ayres, & Gast, 2010; Kagohara, Sigafos, Achmadi, O'Reilly, & Lancioni, 2012; Mednick, Jaidka, Nesdaole, & Bona, 2017; Roche et al., 2014; Sigafos et al., 2013; Strasberger & Ferreri, 2014; van der Meer et al., 2011; Van Laarhoven, Johnson, Laarhoven-Myers, Grider, & Grider, 2009; Waddington et al., 2014). On the other hand, another issue that needs to be addressed is the importance of knowing a foreign language. Today, the importance of knowing a foreign language is increasing, and even a foreign language is not considered sufficient.

Apart from the problems experienced by individuals who do not have any disabilities, the foreign language learning problem of individuals who need special education is an incurable wound. Foreign language education is insufficient for disabled individuals who cannot benefit from education services like other services due to all physical and social barriers. Because for them, an environment suitable for foreign language education and an infrastructure that can meet their needs are not enough. The lack of necessary Braille alphabet and audio materials in foreign language education and the inadequacy of teachers who know special teaching methods still continue as a problem (Glisan, 2012; Pearson, Fonseca-Greber, & Foell, 2006). This constitutes the whole motivation of our work. Now, let's look briefly at the methods and studies developed in the first part of the literature according to some barrier situations.

Foreign Language Teaching for the Physically Disabled; The importance of learning a foreign language is inevitable, as among all the disabled, especially the physically handicapped, they hold on to life by finding the opportunity to realize themselves in international fields such as the Paralympic Olympics. When we look at the literature, many samples selected both in our country and in the world, and when compared with other types of obstacles, solvable methods stand out (Emery, 2008; Yurttabir, 2019). In other words, English education given to disabled candidates with communicative language, theater and toys brings disabled individuals to a level where they can tell their problems.

Foreign Language Teaching for the Visually Impaired; despite the various possibilities offered by technology in language learning today, visually impaired or low vision individuals face difficulties in foreign language education compared to sighted individuals (Aikin Araluce, 2005; Guinan, 1997; Stein, Neßelrath, & Alexandersson, 2010). One of the most important factors in overcoming these difficulties is the creation of individualized teaching/learning environments adapted to the needs of visually impaired or low vision individuals learning a new foreign language (Guinan, 1997; PRESENTERS'INTRODUCTIONS). In a master's thesis on teaching English as a foreign language to the visually impaired in Turkey, Açıkgöz et al. (Açıkgöz, 2006) stated that visually impaired students have special educational needs, such as focusing on touch and hearing, and working one-on-one for some skills when compared to their sighted peers. One of the important projects in foreign language teaching for the visually impaired in our country is a project of the Visually Impaired Secondary School in Izmir, which was awarded the European Language Award. The Orff schulverk approach was used for the first time as a language teaching technique (Açıkgöz, 2006; Colibaba, Vlad, & Dinu, 2013). Apart from this study, there are many qualitative studies that also use the case and solution-oriented Braille alphabet presented by many researchers (Kocyigit & Artar, 2015; López & Iribarren, 2014; Susanto & Nanda, 2018).

Foreign Language Teaching for the Hearing Impaired; human beings begin life with hearing and gain their first knowledge through hearing. Even though a baby can't see everything clearly at birth, they can hear and react to sounds. People acquire their mother tongue through hearing. If hearing impaired individuals are congenitally deaf, they cannot learn their mother tongue like hearing individuals without special education. Hearing-impaired individuals usually use signs because they cannot hear or speak. Due to the lack of auditory stimuli, their vocabulary remains very narrow. Therefore, there is a need for studies on different and applicable methods in a different language, such as English, while there are problems in his native language (Domagała-Zyśk & Kontra, 2016).

Foreign Language Teaching to People with Down Syndrome; the process of teaching a foreign language to people with Down syndrome who have language development difficulties in their mother tongue will be at least as difficult. Those with Down Syndrome receive education in private education centers in the world and in our country, and those with mild Down syndrome receive education in mainstreaming classes. Individual teaching plans and different methods are applied to these students both in their own language and in a different foreign language, and these approaches have been extensively discussed in the literature for different case reports (Acarlar, 2006; Chapman, 1997; Chapman, Bird, & Schwartz, 1990; Sicilia Polo, 2017).

Foreign Language Teaching for Dyslexics; dyslexia, which is seen in the form of mixing letters and words and perceiving them backwards, appears as a disorder in the areas of word reading accuracy, reading speed and fluency, and reading comprehension. In our country, students with dyslexia are exempt from foreign language classes if they wish, when they are diagnosed with a special learning disability. However, it is a fact that individuals with dyslexia can learn more than one foreign language when special studies are conducted. The methods developed for individuals with this disability have been considered as case studies and have taken their place in the literature extensively (Armstrong, 2017; Dal, 2008; Griffiths, 2020; Schneider & Crombie, 2012; Simon, 2000). We can support the second stage of literature with the following studies on digital designs. In their study, Tozcu and Coady (2004) tried to find out the effect of computer-assisted technologies on vocabulary learning, reading comprehension and word recognition speed using an experimental method. The result of the study showed that the students in the experimental group, that is, the group using computer-assisted technologies, learned more words than the control group (Tozcu & Coady, 2004). Likewise, Lin et al. conducted a study measuring the effect of collaborative computer-assisted learning environment on foreign language learners' perceptions of vocabulary learning (Lin, Chan, & Hsiao, 2011). COVAC (Computer Assisted Word Acquisition Programme) (Groot, 2000), developed by Groot (2000), is a computer-assisted vocabulary learning program designed for both mother tongue and second language learning. An indirect learning approach is used in this program. The system has features such as showing the use of the word in a sentence or passage, finding its synonym by using the word in a sentence, correcting it with true-false feedback, leaving a space in the sentence and writing the appropriate word. Groot tried to measure the effectiveness of this tool using an experimental method and carried out the experiment in 4 stages. Each phase of the study showed different results, however, overall it was concluded that COVAC is an effective tool for vocabulary learning (Groot, 2000). In another study, Olmanson was designed as an online language learning program (Olmanson, 2007). Includes spelling exercises and systematic vocabulary support for native-second language learners of English. It can be used for groups aged 7 and above. In this program, a direct vocabulary learning approach was used. It offers features such as word memorization, definitions, sparse contextual examples, mini-tests, and a feedback system is also available (Olmanson, 2007).

In the third part of the literature review, we can summarize the contribution of games to learning with the following studies. Another important point in language learning is games. Studies have shown that people learn more effectively when they are entertained than when they are stressed (PRESENTERS'INTRODUCTIONS). In addition, game-based learning has been shown to have a positive effect on motivation, critical thinking, and participation in learning (Yılmaz, 2014). For this reason, it was reported by Shears and Bower in 1974 that educators use games as a powerful learning tool for learning vocabulary in many fields, including science, mathematics, language, and especially foreign language (Shears & Bower, 1974). Likewise, according to Blachowicz and Fisher (Blachowicz & Fisher, 2004), they argued that teachers and parents should play games with their children in order to develop vocabulary.

Considering the literature that we have examined in three parts, such as descriptive-case report, computer-assisted education and game-based education, the efforts to create an environment suitable for foreign language education for people with disabilities and an infrastructure that can meet the needs are still continuing all over the world, and deficiencies are clearly waiting. Therefore these shortcomings constitute our motivation in our design and in the article. Thanks to the material we developed, we wanted to facilitate foreign language learning in special education, to eliminate the deficiency in the field, and to enable individuals to reach results without the need for anyone. In other words, our goal is to directly reduce the problem with material design rather than case detection and analysis.

Technical Details and Results

Today, the place and importance of foreign language education is increasing and new teaching methods are being developed by using different technologies. A feasibility study was conducted for the product that needs to be developed in the field of special education, and although other examples were searched in the field on what materials to be used, no product examples could be found. Thereupon, it was decided to develop the product ourselves. In the team meetings we held to develop the product, it was concluded that using 3D printers, electronic materials and computer software would reduce the cost, and the electronic and software technical details of the design are as follows:

- Arduino UNO R3 – SMD Clone (CH340 Chip) – USB Cable
- 12x12x7mm Push Button – Tact Button x22
- 10K Resistor Package – 1/4 W – 22 Pieces
- Electronic Breadboard - Large - 830 Pin
- Cable, jumper cable

The dimensions of electronic materials are very important in the three-dimensional design we will do. We need to adjust the places we will use in the material we will measure by measuring the dimensions. When electronic materials were procured, the electronic circuit we planned to do with the computer and Mblock software had to be tested. Accordingly, the designed circuit is shown in Fig. 1.

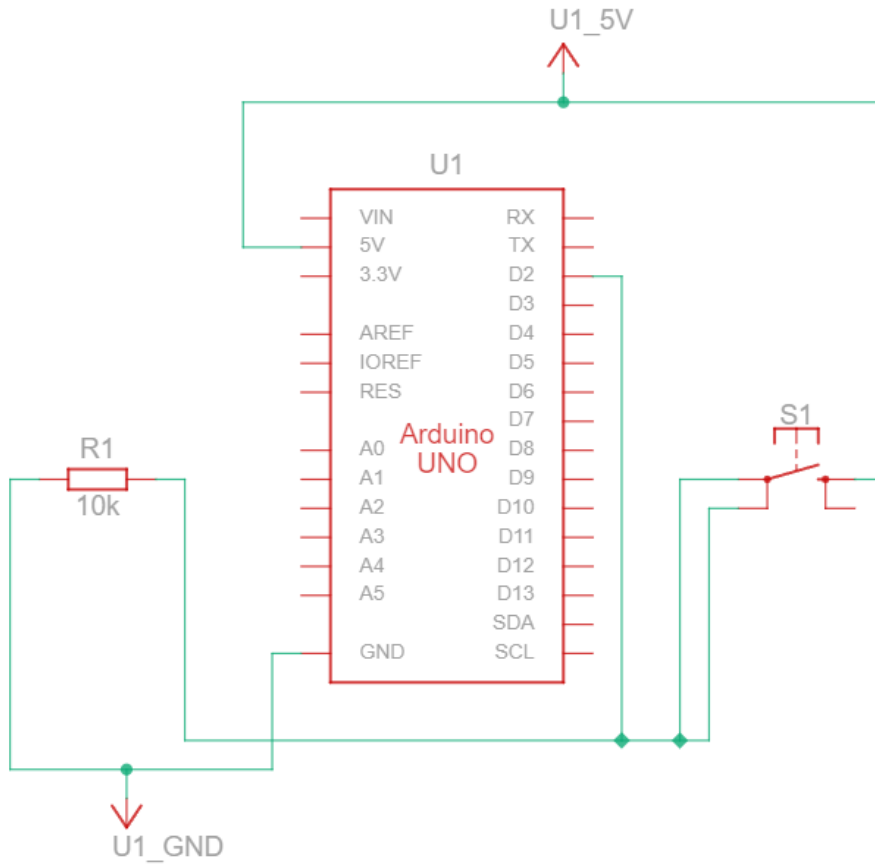


Figure 1. Tested circuit design

In the Fig. 1, there is the schematic that we planned on Thinkercad Circuits (Mohapatra et al., 2020) about reading the value of a button. In the diagram, 5 volts is given to a 10kΩ resistor on the Arduino and when the button is pressed, the value from the digital gate number 2 on the Arduino is read. The Mblock program is used for reading (mBlock (2016). mBlock. *Çevrim-ıçı: <http://www.mblock.cc/>). While the value read in 10kΩ resistor appears to be 1023, this value changes as the number of resistors and buttons increases.

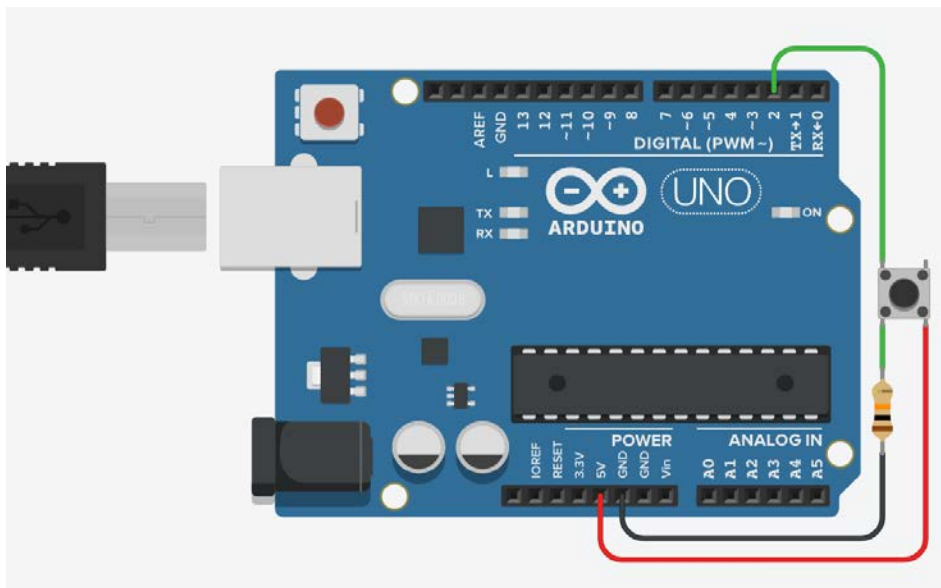


Figure 2. Arduino set for our design

We can use the result we get from here in our project, using the value we get when we press the button, and use it as we want on Mblock. This is the electronic part of the business. With this information, we need to combine software and three dimensions. As a second step, we decided to use the Thinkercad web2.0 (<https://web2araclari.com/2020/03/31/tinkercad/>) tool in our search for the simplest program that we can design in three-dimensional design. Thinkercad is a program developed by Autodesk, where we can make three-dimensional designs free of charge, and we provide three-dimensional design training to our students. Our material was considered by our team members through the Thinkercad program, its size and features were decided and its design was made. While designing, the places where the electronic circuits are thought to come in the design are also shaped according to the dimensions. In the Fig. 3, the bottom plate of our material is seen during the design phase.

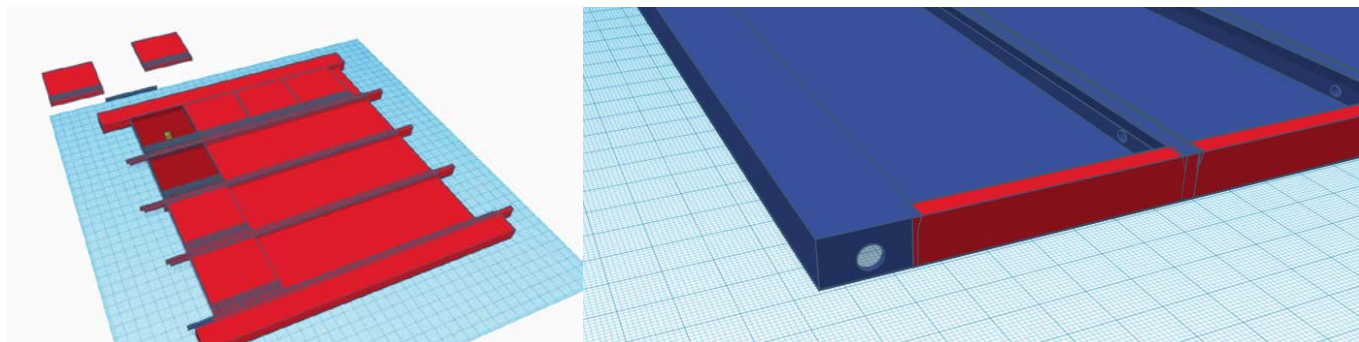


Figure 3. Baseline process of the material

Another situation in the design was to add the design of the Braille alphabet for the visually impaired. For this purpose, Braille alphabet rules were researched and added to our design as seen in the Fig. 4.

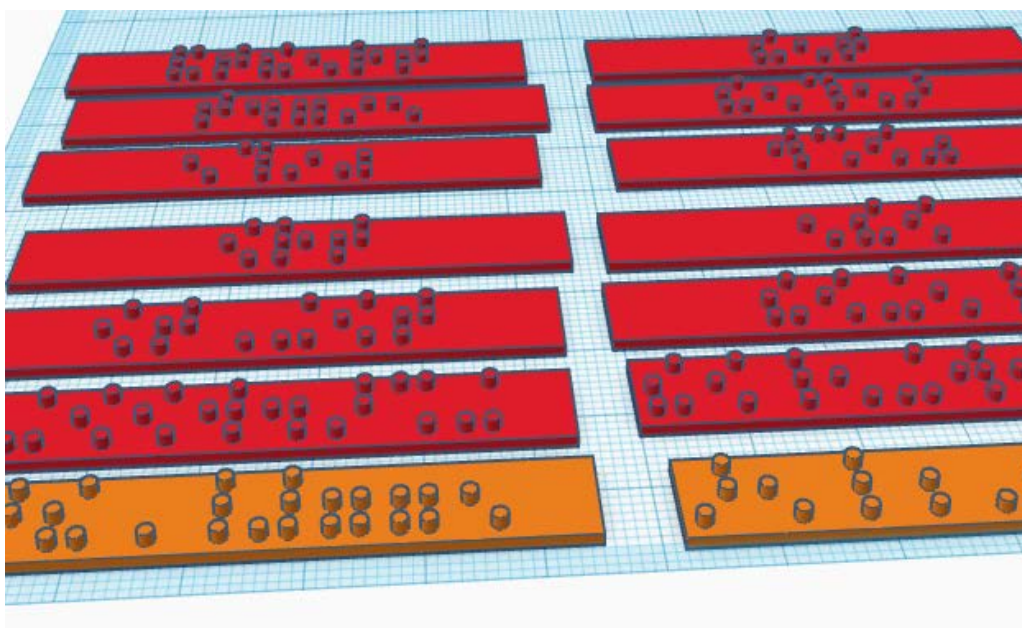


Figure 4. The design of the Braille alphabet

After the design phase, the design must be extracted from the 3D printer. A large 3D printer is required to print your design. There are some negativities in a print that takes 20 hours to print. A hot environment, being connected to the power supply of the 3D printer, and if possible closed, will minimize the negative effects. Two of these prototypes were built. It took 7 days to take into account the negativities experienced during the printing process. Our next step is to solder electronic buttons, resistors and cables in a certain order. Here, one of our cables is connected to a single leg of the button in all of the buttons, while the other leg of the button is soldered using a resistor. Our purpose in this scheme is to ensure that the more 5 volts electric current passes through 10k resistors, the more it reduces the voltage, and as a result, a different data is read in each button. For example, while a single resistor takes a reading of 1023, it gives a value of 800 after passing through 5 resistors. This allows us to get different values for each of the 13 buttons that we will use in a material. This information will be read with Arduino and each value will be used with a different coding on the software side. Our goal in choosing a resistor is to do a more accessible job by minimizing the cost.

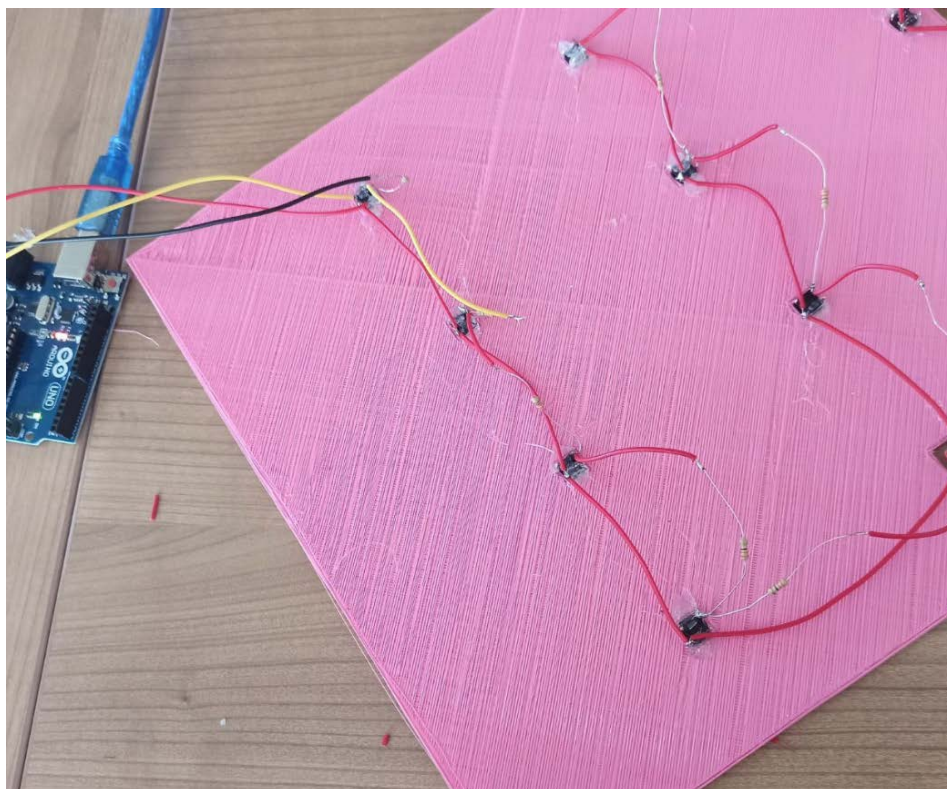


Figure 5. The occurring of bottom table of circuit

In the next stage, we wanted to read the data from the arduino using the Mblock program on the computer and use it as we wanted on Mblock. We made the same design in our material on the Mblock program. In this way, our visually impaired individual will hear and learn the English pronunciation of what he touches as a result of touching the Braille alphabet and shaping the shape in his own mind and pressing the button. Our mentally handicapped individual, on the other hand, will hear the pronunciation of a material he/she touches and will see its English spelling.



Figure 6. Vegetable set group image of the circuit

Our hearing-impaired individual, on the other hand, will visually read the deaf English equivalent of a material he sees and touches. Considering the English curriculum, we decided to work on two examples, which can be reproduced if desired. Here, when the 5 button is pressed from the numbers, or if only software is used, when the mouse is hovered over the number 5, the picture that appears on the screen is displayed. A multidimensional study has been tried to be done (Fig. 7).



Figure 7. The number set group image of the circuit

In Mblock software, when the button in the material is pressed, the data coming from the arduino is read and the incoming data is interpreted and accordingly the output is thought to be as we want. For this, a background area and 10 puppets were created and different codes were made for each puppet.

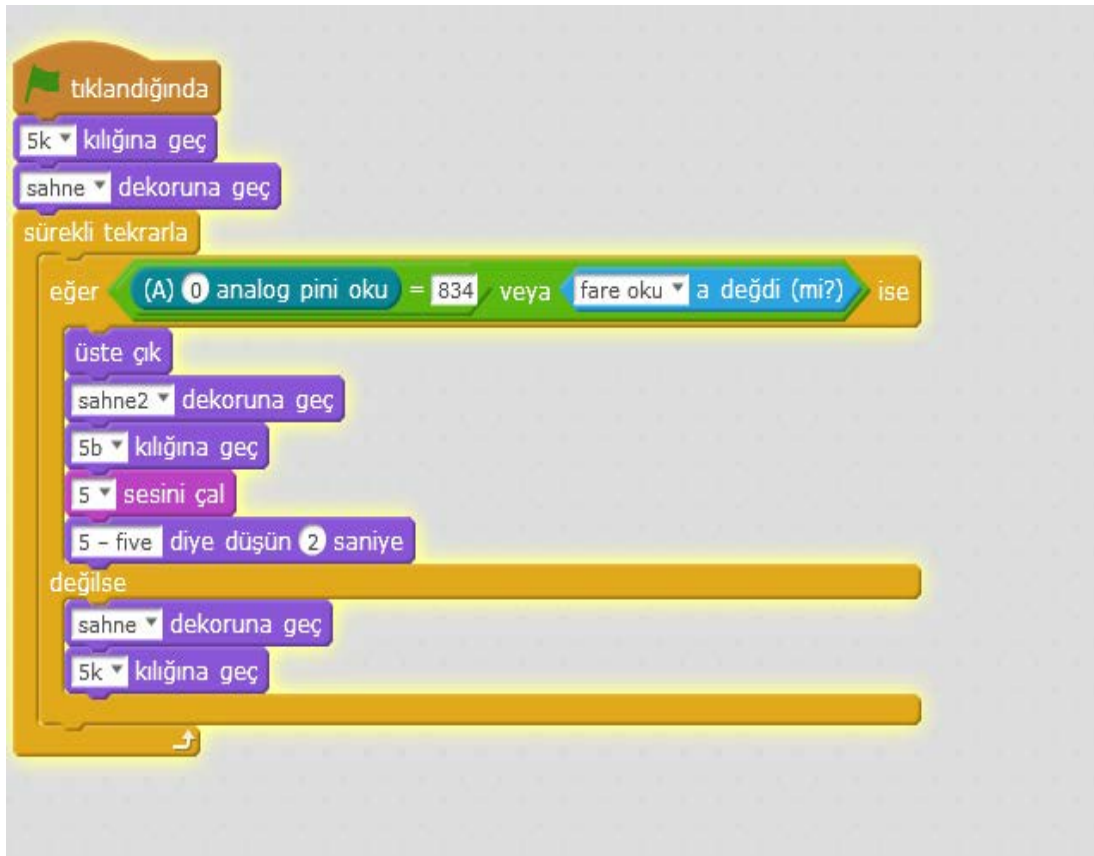


Figure 8. Mblock image of the circuit

The example here should be used by changing the data according to the resistors coming from the arduino for all the puppets. The interpretation of the coding on the side can be briefly summarized as follows. If the value 834 comes from the Arduino or when the computer mouse touches the puppet, it is said to show a different picture, disguise and play the previously prepared sound file. Since this code is in the repeat code, in fact, all the puppets in the software are constantly trying to read data and show the desired behavior when the button is pressed or the mouse arrow is on the puppet. The system repeats this continuously until any key is pressed. In this study, problem-based scenario and project study method was used. A scenario was created for an educational problem, a project was created and a solution was reached by determining the steps. The prototype material obtained at the last stage of our study is shown in the figure, and it can be used on a national basis in our

country on a national basis, as well as in digital platforms such as EBA, and has a wide usage efficiency. In addition, some of the digital photos taken during the project phase are available to Supp. Inf. It is located inside (Fig. 9).



Figure 9. The obtained prototype material.

Conclusion

Computer-assisted language learning gives students the opportunity to work for their own purposes, to effectively use materials tailored to their needs, and to evaluate results and give feedback. . The findings obtained from this study, in which the design-based research method was used, support that technology is very important in language learning of individuals with disabilities. For this reason, educators should know that online resources are available, select resources according to the content they will teach, develop appropriate activities, and all this will create an opportunity for both language and digital skills to increase and will make a great contribution to the development of skills related to the needs of the digital age. Social work policies would also benefit from the use of universal design principles in the physical and educational spheres in order to view people with disabilities as a valuable member of society rather than as a separate group and to improve their social effectiveness. Since this study progressed within a limited budget, open source was used in the vocalization of the words and caused delays in the system from time to time due to the density. From this point of view, taking the work one step further with a more comprehensive budget and expanding its use will provide an important opportunity in language education for people with disabilities.

Knowledgements: This study was presented in National Teachers' Innovative Teaching Materials Design Competition in Istanbul/Turkey and was awarded second prize.

References

- Acarlar, F. (2006). Down sendromlu çocuklar ve yetişkinlerde dil gelişimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 7(01), 1-13.
- Achmadi, D., Kagohara, D. M., van der Meer, L., O'Reilly, M. F., Lancioni, G. E., Sutherland, D., . . . Sigafos, J. (2012). Teaching advanced operation of an iPod-based speech-generating device to two students with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(4), 1258-1264.
- Açıkgöz, F. (2006). Teaching English as a foreign language to the visually impaired young learners in Turkey. *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngilizce Öğretimi Programı Yüksek Lisans Tezi*.
- Aikin Araluce, H. (2005). Teaching English as a foreign language to blind and visually impaired young learners: the affective factor: Praca doktorska na Universidad de Castilla-La-Mancha, Cuenca w Hiszpanii.
- Armstrong, T. (2017). Neurodiversity: The Future of Special Education? *Educational Leadership*, 74(7), 10-16.
- Blachowicz, C. L., & Fisher, P. (2004). Vocabulary lessons. *Educational Leadership*, 61(6), 66-69.
- Campigotto, R., McEwen, R., & Epp, C. D. (2013). Especially social: Exploring the use of an iOS application in special needs classrooms. *Computers & Education*, 60(1), 74-86.
- Chapman, R. S. (1997). Language development in children and adolescents with Down syndrome. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 3(4), 307-312.
- Chapman, R. S., Bird, E. K.-R., & Schwartz, S. E. (1990). Fast mapping of words in event contexts by children with Down syndrome. *Journal of speech and hearing disorders*, 55(4), 761-770.

- Colibaba, S., Vlad, M., & Dinu, C. E. (2013). STRATEGIES FOR PROMOTING QUALITY IN RESEARCH AND INNOVATION IN LANGUAGE AND E-LEARNING EDUCATION: USING THE EUROPEAN LANGUAGE LABEL MODEL. *eLearning & Software for Education*(3).
- Dal, M. (2008). Dyslexia and foreign language learning. *SAGE handbook of dyslexia*, 439-454.
- Derya, G.-T., & Onur, K. (2017). Otizimli bireylerin kullandığı yeni nesil konuşma üreten cihazlara ilişkin araştırmaların incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(01), 125-147.
- Domagała-Zyśk, E., & Kontra, E. H. (2016). *English as a foreign language for deaf and hard-of-hearing persons: Challenges and strategies*: Cambridge Scholars Publishing.
- Emery, E. (2008). Cedez le passage: A chronicle of traveling in France with a disability. *Worlds Apart: Disability and Foreign Language Learning*, 181.
- Fernández-López, Á., Rodríguez-Fórtiz, M. J., Rodríguez-Almendros, M. L., & Martínez-Segura, M. J. (2013). Mobile learning technology based on iOS devices to support students with special education needs. *Computers & Education*, 61, 77-90.
- Glisan, E. W. (2012). National standards: Research into practice. *Language Teaching*, 45(4), 515-526.
- Griffiths, D. (2020). Teaching for Neurodiversity: Training Teachers to see beyond labels. *Impact Journal of Chartered College of Teaching*(8).
- Groot, P. J. (2000). Computer assisted second language vocabulary acquisition. *Language learning & technology*, 4(1), 56-76.
- Guinan, H. (1997). ESL for students with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 91(6), 555-563.
- Hammond, D. L., Whatley, A. D., Ayres, K. M., & Gast, D. L. (2010). Effectiveness of video modeling to teach iPod use to students with moderate intellectual disabilities. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 525-538.
- <https://web2araclari.com/2020/03/31/tinkercad/>.
- Kagohara, D. M., Sigafoos, J., Achmadi, D., O'Reilly, M., & Lancioni, G. (2012). Teaching children with autism spectrum disorders to check the spelling of words. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(1), 304-310.
- Kocyigit, N., & Artar, P. S. (2015). A challenge: Teaching English to visually-impaired learners. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 199, 689-694.
- Lin, C.-C., Chan, H.-J., & Hsiao, H.-S. (2011). EFL Students' Perceptions of Learning Vocabulary in a Computer-Supported Collaborative Environment. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(2), 91-99.
- López, F., & Iribarren, J. (2014). Creating and sustaining inclusive instructional settings for English language learners: Why, what, and how. *Theory into Practice*, 53(2), 106-114.
- mBlock (2016). mBlock. *Çevrim-içi: <http://www.mblock.cc/>, E. t.
- Mednick, Z., Jaidka, A., Nesdole, R., & Bona, M. (2017). Assessing the iPad as a tool for low-vision rehabilitation. *Canadian Journal of ophthalmology*, 52(1), 13-19.
- Mohapatra, B. N., Mohapatra, R. K., Jagdhane, V., Ajay, C. A., Sherkar, S. S., & Phadtare, V. S. (2020). Smart performance of virtual simulation experiments through Arduino Tinkercad Circuits. *Perspectives in Communication, Embedded-systems and Signal-processing-PiCES*, 4(7), 157-160.
- Olmanson, J. (2007). Review of eSpindle vocabulary & spelling program online. *Language learning & technology*, 11(3), 18-28.
- Pearson, L., Fonseca-Greber, B., & Foell, K. (2006). Advanced proficiency for foreign language teacher candidates: What can we do to help them achieve this goal? *Foreign Language Annals*, 39(3), 507-519.
- PRESENTERS'INTRODUCTIONS, I. Teaching English as a New Language to Visually Impaired and Blind ESL Students: Problems and Possibilities.
- Roche, L., Sigafoos, J., Lancioni, G. E., O'Reilly, M. F., Schlosser, R. W., Stevens, M., . . . James, R. (2014). An evaluation of speech production in two boys with neurodevelopmental disorders who received communication intervention with a speech-generating device. *International Journal of Developmental Neuroscience*, 38, 10-16.
- Schneider, E., & Crombie, M. (2012). *Dyslexia and foreign language learning*: David Fulton Publishers.
- Shears, L. M., & Bower, E. M. (1974). *Games in education and development*: Charles C. Thomas Publisher.
- Sicilia Polo, L. (2017). Teaching English as a Foreign Language to Students with Down Syndrome: A case study.
- Sigafoos, J., Lancioni, G. E., O'Reilly, M. F., Achmadi, D., Stevens, M., Roche, L., . . . Lang, R. (2013). Teaching two boys with autism spectrum disorders to request the continuation of toy play using an iPad@-based speech-generating device. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7(8), 923-930.
- Simon, C. S. (2000). Dyslexia and learning a foreign language: A personal experience. *Annals of Dyslexia*, 50(1), 155-187.
- Stein, V., Neßelrath, R., & Alexandersson, J. (2010). Improving Spelling Skills For Blind Language Learners. *German Research Center for Artificial Intelligence-DFKI GmbH, Saarbrücken, Germany*.
- Strasberger, S. K., & Ferreri, S. J. (2014). The effects of peer assisted communication application training on the communicative and social behaviors of children with autism. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 26(5), 513-526.
- Susanto, S., & Nanda, D. S. (2018). Teaching and learning English for visually impaired students: an ethnographic case study. *English Review: Journal of English Education*, 7(1), 83-92.
- Tozcu, A., & Coady, J. (2004). Successful learning of frequent vocabulary through CALL also benefits reading comprehension and speed. *Computer assisted language learning*, 17(5), 473-495.

- van der Meer, L., Kagohara, D., Achmadi, D., Green, V. A., Herrington, C., Sigafoos, J., . . . Rispoli, M. (2011). Teaching functional use of an iPod-based speech-generating device to individuals with developmental disabilities. *Journal of Special Education Technology, 26*(3), 1-11.
- Van Laarhoven, T., Johnson, J. W., Laarhoven-Myers, V., Grider, K. L., & Grider, K. M. (2009). The effectiveness of using a video iPod as a prompting device in employment settings. *Journal of Behavioral Education, 18*(2), 119-141.
- Waddington, H., Sigafoos, J., Lancioni, G. E., O'Reilly, M. F., Van der Meer, L., Carnett, A., . . . Green, V. A. (2014). Three children with autism spectrum disorder learn to perform a three-step communication sequence using an iPad®-based speech-generating device. *International Journal of Developmental Neuroscience, 39*, 59-67.
- Yılmaz, M. (2014). *English as a foreign language learners' perceptions of call and incidental vocabulary learning via an online extensive reading program*. Middle East Technical University.
- Yurttabir, H. H. (2019). Evrensel Tasarımla Engelsiz Yabancı Dil Öğretimi. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 97-108.